

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૨૮૩

વાર્ષિક

પુસ્તકનું નામ ૮૭૬૧૬૨૩૧૦ અને ૭૫૫૧૨૩૦૬૨૧

વિષય ૬-: ૩

દેલવાડાકર સીરીઝ.

ખહાદૂરકલો અને પ્રમાદસુંદરી ઐતિહાસિક નવલકથા.

સચિત્ર (ઉત્તરભાગ) આવૃત્તિ બીજી
(સુધારા વધારા સાથે.)

લખનાર તથા છપાવનાર
ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.
મુ. મુંબઈ.

જાતઃ કૂર્મઃ સદૃશઃ પૃથુભુવનમરાયાર્પિતં યેન પૃથ્વે
શ્લોઘ્યં જન્મ ધ્રુવસ્ય ધ્રમતિ નિયમિત યત્ર તેજસ્વિ ચક્રમ્ ।
સંજાતવ્યર્થપક્ષાઃ પરહિત કરણે નોપરિષ્ઠાન્ન વાધો
બ્રહ્માણ્ડો દુઃસ્વરાન્તર્મશવદપરં જન્તવો જાતનષ્ટાઃ ॥

“ સુમાણિતમ્. ”

સંવત ૧૯૭૨. સને ૧૯૧૬.

ધી ‘ગુજરાત’ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાશાસ્ત્ર મંગલદાસે છાપ્યું.

પાંચકુવા—અમદાવાદ.

કિંમત રૂપિયા સવા.

હેલ્લી આવૃત્તિ--પ્રસ્તાવના!

આ નવલકથા, પૂર્વભાગ સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે. "બહાદુરકનો ને અનાથ તારા" વાર્તામાંથી વિખુટી પડેલી પ્રમાદ-સુંદરીનો આ ભાગ બહુ ચિત્તાકર્ષક છે. આ નવલકથાના મૂળ ભાગનું ગુજરાતી નાટક, પ્રથમ મરુતુમ શેઠ બાલીવાલાની નવી કંપનીમાં ભજવવાનું નક્કી કર્યું હતું, પણ મારા મિત્ર રા. રાહાભાઈએ તે પસંદ કર્યું. પણ તે ભજવાય તેટલામાં તેઓ સ્વર્ગસ્થ થવાથી મિ. ઘેલા-ભાઈએ કેટલાક ફેરફાર સાથે શ્રી નવી દેશી નાટક ક્લબ. લીમીટેડમાં ભજવી બતાવ્યું છે. આ નવલકથા લોકપ્રિય નીવડે એવી વડી છે. કેમકે પ્રથમ ભાગ બહુ પ્રીય થઈ પડ્યો છે.

શરદ્ ૩૭ ૧૯૫૧.

ઈ. સ. ૧૯૬૫

}

લેખક.

બીજી આવૃત્તિ.

લોક ઇચ્છાને માટે આ નવીન આવૃત્તિ, કેટલાક ધટના સુ-ધારા વધારા સાથે સચિત્ર પ્રકટ કરવામાં આવી છે. જુના સમયનું સોનું પ્રગ્ન હજુર વેચાય છે. કિંમત ને કદર કરવી તેમના હાથમાં છે.

કિન્ડર ગાર્ટન સ્ટોક્સ
ગીરગામ બેકરોડ--મુંબઈ.

ભાદ્રપદ ૧૯૭૨

મહેશ્વર ૧૯૧૬

}

કર્તા.

બહાદૂરકલો અને પ્રમાદસુંદરી.

સુધારેલી સચિત્ર આવૃત્તિ.

(ઉત્તરભાગ.)

A lover cannot fall more glorious
Than in the cause of love;
He that deserves his mistress' favour,
Will not stay behind.—*Oroonoko*, 11., 2.

દંડવિનય.

આળકનું સુખ સહેલ ગણાય, પરંતુ કહોજ ઉધારવું કેવું ?
સુંઘવું ફૂલ સહેલ ધણુ, પણ પાણી સિંચી ઉધરાવવું કેવું ?
વાંચન પુસ્તક સહેલ ધણુંજ, તથાપિ સચિત્ર બનાવવું કેવું ?
પ્રેમ વહાણુ બનાવવું સહેલ, પરંતુ સમુદ્ર ચલાવવું કેવું ?—૧

પ્રીત સદા કરવી બહુ સહેલ, નીલાવર્તી સખ્ત સવખ્ત સુધીમાં,
શીખવી સહેલ અવિદ્ય,* તથાપિ શીખાવવી સખ્ત સવિશ્વનિધીમાં;
બોલવું સહેલ થઈ મગરર, કરીજ બતાવવું સખ્ત સદીમાં,+
તોપણુ પ્રીત પવિત્રપણે મન દદ થતાં ઉધરે ઉદ્ધીમાં.—૨

ગીતિ.—

દમયંતી દુઃખ પામી, સીતા કાદમ્બરી શકુન્તલા તો;
પણુ દદ પવિત્ર પ્રેમે, દુઃખ વેઠી પતિ પ્રસાદો પામીજ ને.—૧

મકરણ ૧ લું.

બહારવટીયાના રહેઠાણમાં.

સુંદર સરોવરનાં શિતળ પાણીની સુંવાળી સપાટીપર લ્હોટા દેતો પવન, જળમાં મિશ્ર થએલાં ચંદ્રના કિર્ણને ચળકાવવા બદલે છિન્નભિન્ન કરીને, અંદર વસનારાં માછલાંઓને જળરૂપી ગગનનું તારામંડળ બતાવતો હતોઃ જ્યારે સારસ, હંસ, બતક અને બગલાં-ઓને એક દોરબંધ રૂપેરી જળના કુંડમાં કુદાવતો હતો. જો કે મનોહર સરોવરપર ઝુમી રહેલી ઝુંડ ઘટા, અને નમી પડેલા પર્વતોથી નમતો ચંદ્રમા, છુપાતો, ડોકીયાં કરતો, જળચરોને નચાવતો કુદાવતો ન્હાશી જતો હતો.. અને પંદર દિવસનાં અન્તર વચ્ચે તેઓને હવે દર્શન ન દેવાની હઠીલી હઠ બતાવતો હતો, પરંતુ નિર્દોષ પંખી અને પશુઓપર પ્રસન્ન થએલો પવન, ઝાડનાં પાંદડાં ખસેડીને વારં-વાર ચંદ્રનું દર્શન કરાવતો ધૈર્ય આપતો હતો. આ પ્રિય દર્શન ખીલતી કુમુદતી અને હરખાતાં જળચરોને વધુ સુખદાયક થઇ પડતું હતું, પણ વિરહીજનના ઉભરાઇ જતા વિકારોથી તેને બહુ દુઃખદાયક થઇ પડતું હતું. મધ્ય રાત્રિએ જંગલમાં વિરહી કાણુ હશે ? રામચંદ્ર, કે અર્જુન ? ચંદ્રાપીડ કે દુષ્યન્ત ? ના-ના-કાદમ્બરી-શકુન્તલા-મદલેખા ઉર્વસી-મેનકા-કે રંભા હશે. તે નહિં હશે, તો કાઇ ભૂમિપરની પરી હશે-હા-વાંચનાર ? તે ધરતીપરની પવિત્ર પરી માંહેની એક સુંદરી છે. અને તે પતિથી વિખુટી પડેલી પ્રમદા-કે જે તું આ વાર્તાના આગલા ભાગમાં વાંચી ગએલો છે, તે બહારવટીઆનાં કપટ ભર્યાં કાર્યોનો ભોગ થએલી મધુર રાજબાળા પ્રમાદસુંદરી છે. અને એજ કલાજના પ્રેમી

વિરહથી રીખાતી, બહારવટીઆના સખ અમલ તણે, અરવણીના પહાડી
 પ્રદેશમાં, વગર ચણુતરના અંધારા કિશ્કામાં કપટકળાથી કેદ પડી છે. એ
 પેહેરેગીરો માંહેનો એક નગ્રમાં ખાવાનું લેવા ગયો છે. અને બીજો
 એક પુખ્તવયનો, દયાળુ શખ્સ પ્રમાદનાં રક્ષણ માટે રહેઠાણમાંજ
 ચોકી કરતો બેઠો છે. રાત્રી વીતીજવા આવી હતી, આકાશપ્રવાસી
 પુર્ણિમાંનો ચંદ્ર, ગગનના પ્રવાસથી પરવારીને પાતાળમાં પ્રવેશ કર-
 વાની તૈયારીપર હતો. જંગલ વેરાન સર્વ સુન્ય સાન છતાં, તમરાં
 અને દેડકાંઓના આરિક સ્વરથી ગાજી રહેલું હતું. પતંગ અને બીજા
 ચળકતા દેખાવો સિવાય સકળ જગત શાન્ત થઈ ગયું હતું. ઝાડો-
 પર દયા લાવનાર પવન, તેને શાન્ત કરીને પોતે પણ શાન્ત લેતો
 હતો. અને પાણીનો પ્રવાહ લગાર સ્થિર ચાલતો હતો. તે વેળાએ
 એ રાજખાળા એક ઘાસની પથારી પર નિદ્રા લેતી હતી. રાજ-
 મેહેલ, મખમલના ગદેલાં, દાસ, દાસીઓ, મિથાન ભોજન, અને
 આનંદકાળને બદલે માત્ર પહાડી ગુફા, પથ્થરવાળી કે ઘાસની પથારી,
 ફૂલ ફળનો આહાર, અને ભ્રમિતકાળ તેના સ્વપ્નામાં સુખના સંતોષ
 વચ્ચે પ્રવાસ કરતો હતો. ઘણી જાતના પ્રયત્નો અથવા તો બહુ
 પ્રકારની મુશ્કેલીથી પણ એ મુંઢરી, એક ઝિંઘણસી અને બીજા
 આળસુ પેહેરેગીરના પંખમાંથી છટકી જઈ શકે તેમ નહતી. કેમકે
 રહેઠાણનો અદોષસ્ત મજબુત છે, એમ બહારવટીઆઓએ જણાવ્યું
 હતું, તો પણ, ખેર; કદી તેને પહોંચી શકત-પણ મોટાટી પીડા તો
 એ હતી, કે બહારવટીયાનો મુખ્ય નાયક. જે જોધપુરના મહારાજા
 અભયસિંહ સામે બહારવટું કરતો સાથીઓને લઈ ફરતો હતો
 તેઓને છુપાવાની, અને લુટફાટ કરવાની જગ્યા, તેના રહેઠાણ
 નજીકની હતી, એટલે કેટલાક લોકો ત્યાં પળે પળે અને સ્થળે સ્થળે
 કોઈ સજ્જડ બીલ્લુપર લુટ ચલાવવા ફરતા રહેતા હતા. અને એ પહાડી

જંગલમાંથી પ્રમાદને ન્હાસીને બહાર પડવાનો માર્ગ એકજ નાણીતો હતો, એટલે તે લાચાર બની હતી; અને એ સખમે પણ નિર્બળ થએલી સિંહણ આખરે દરેક ઉમેદોના પર ઠંકુ પાણી રેડીને હૃદય વિચાર પર લાગુ પડેલી અગ્નિ વધારે પ્રદિપ્ત કરતી હતી. તેને દરેક વ્યાધિમાં એક પીડા વધારે સતાવતી હતી, અને તે તેણીના પવિત્ર-પણાપર તરત વેળા બળાત્કાર થવાનો ભય હતો. આ ભયને લીધે તે સ્વમામાં કંઈ કંઈ બોલતી હતી.

દરેક માણસના છુપા વિચાર નાણવાનો માર્ગ માત્ર તેની નિદ્રા-વસ્થામાં થતો લવારો એજ મુખ્ય કહે છે. અને એમ ધારીને પ્રમાદના મુખમાંથી નીકળતો આરિક સ્વર, નાણે તેણી કોઇની સાથે વિતંડવાદ કરતી હોય તેવો જણાતો હોવાથી, પેલો એભલ અશીણી તેની પાસે ગયો; અને પ્રમાદના મુખમાંથી અનુકંપ ભરેલા કેટલાક બોલો સાંભળ્યા. “ દાનીયા ? હું તને મ્હારા ભાઈ જેવો ગણું છું. પછી તારી ખોટી ઘાનત થાય તો ભલે-પણ તેમાંથી કંઈ સાફ ફળ મળવાનું નથી. હું અબળા છું, પણ સખળા છું. હું શિયાળના કારસ્તાનથી કેદમાં પડી છું, પણ તું નાણતો નથી કે સિંહનું અચ્ચું છું ? ” વળી પ્રમાદપર નાણે કોઈ બળાત્કાર કરતું હોય, તેમ તે ચમકીને ઉઠી, અને દોડતી દોડતી બોલી “ ખબરદાર-દુર રહે દાનીયા ? ” પ્રમાદને બેભાન હાલતે દોડતી બેઠને એભલ તુરત પાછળ દોડ્યો, અને તેણીને ધિરજ આપીને ઉભી રાખી. પ્રમાદ બલરાયલીજ હતી. તેનો ચહેરો વિકાળ બનેલો હતો. તેણીને વચ્ચોનું પુરતું ભાન ન હતું. તે વિવેકને બદલે અમર્યાદાનો ઉપયોગ કરતી હતી. પણ તેને ભાન આવતાં એ સર્વ વિસરી જઈને એભલ કને પોતાની ભ્રમણા વિશે કેટલીક હકિકત કહીને ખરી વાત છુપાવતી હતી. એવી મહસદર્થિક “ રખે આ માણસ પણ લુચ્ચા દાનીયાની

સાથે મળી ગયેલો હોય, અને ફરીને ફસાવવાની યુક્તિમાં મીઠું મીઠું બતલાવીને ભોળી ભામિનીને છેતરતો હોય. ” પણ તેતો કલ્પનામાંજ રહ્યું, અને એક ઘડીમાં તેને પ્રતિસ્મરણ થયું કે એભલ એક અપ્રીણી પણ પુષ્પ વિચારનો બહારવટીયો પણ જિંચા ખવાસનો, અને દુસ્મન પણ ખાનદાન આદમી હતો. તેને અનીતિપર તિરસ્કાર હતો. જીવન, એ બોલથી તેને પોતાને ત્રાસ છુટતો. બદલાનત, તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા બદલે, તેનાથી દુર વસી હતી. અને તે દયાળુ, માયાળુ ને વિશ્વાસુ છે, એમ જાણ્યા પછી પ્રમાદે પોતાનું જીવન કેવું ત્રાસ ભરેલું છે, તે જાણાવા માગ્યું. પણ તેણી કંઈ હકિકત જાણાવે, તે પહેલાં એભલ બોલ્યો. ” દિકરી ? તારે બિલકુલ બીક રાખવી નાઇ. તું મારી દિકરીસે. અને તારી હાસી ઘાનત મારી મા સે. બોલ-તુંને કોઇ દુઃખ દીયેસ ? મારા પર વિહવાહ રાખીને વાત કરજે. હુંને, તું તારો વેરી જાણતી હોહે, પણ હું ભાગ્યાનો ભેડ, ને ખોટાનો એડ સજી. તું હારા માખાપની દિકરી સે. અને હાથી ઘાનતની સે, ઇ પારખવું કંઈ કઠણ નથી. કાં કે મોરનાં ઈડાં સીતરવાં પડતાં નથી. તી હારે હું તુંને કહિંસ, કે તારા મનમાં જે કાંઈ પીડા ઉભી થઇ હોય, થએલી હોય, કે હવે પસી થવાની હોય, તે બધી જાણાવી દે. હું તેનો બરાબર ખુલાહો કરે. ને તારાપર પડતું દુઃખ ઓસું કરે. હરમાઇ માં, આપણે આપ દિકરીનો નાતો સે, ઇમ ધારીને હજી વિપત કહી દેજે. ” એભલે વિશ્વાસ બેસાડ્યો. તેણીના પર દયા ખાધી, પણ કમળાની આંખે પીળું જોનાર પ્રમાદને તેનાપર એકાએક ભરંસો આવ્યો નહિ. એક ખાડનાં બે દડકાં જીદા ખવાસનાં હોય, એ તેણીને યોગ્ય લાગ્યું નહિ, તો પણ પોતાના આત્માની ખરી લાગણીથી તેના મનના અંદેશા દુર કરવા લગાર વાત આગળ ચલાવી.

“ તમારી મ્હારાપર ઘણી દયા છે, નહિં વારં ? ” પ્રમાદે
ધીમે સાદે કહ્યું.

“ હા—ને તે પણ વરી ખરા દીલની ખુદીથી. હાસી તીતિથી,
ને હાફ નજરથી ! ” એલલ બોલ્યો.

“ તમે બોલો છો તે વિચારીને, જીવ ઠેકાણે રાખીને ! કે
લહેરમાં ? ”

“ હું અપ્રીણીસે, ઇ વાત ખરી. પણ જ્યાં ખરી વાત કરવા-
નું ટાણું હોય, ત્યાં હું તેવોસે નથી. તું બીક રાખીને પુસેસ ઇ હું
હમજીસ, કાંકે પસાહ દીવાળી તારાં કરતાં મેં વધારે કાઢીસ. પણ તું
ધારેસ, તેવું કાંઈસે નથી દિકરી ? હું ધારંસ કે તુંને મારો વિહવાહ
બેહતો નીં હોહે, અથવા તો તું હરમાતી હોહે, પણ હવે હુંજ કહિસ
કે તું જમણામાં હું બકતીથી ? દાનીયો તારા ઉપર ખોટી નજર
રાખેસ ? કહીદે. હું તેનો સેડો આણું. ભણ્યે. તું મારી દીકરી નથી
તો પણ ધરમની દિકરી સે, ને દાનીયો મારો હાથીડાસે, પણ અધ
રમનો વેરી સે. મેં હાંભળ્યુંસ કહી દે. ”

“ હા—હા—પણ—” પ્રમાદ બોલતાં અટકી. “ એસકામાં—
બોલ—હિમ્મતથી બોલ ? ”

“ દાનીયો મારાપર ખોટી નજરથી જોય છે. ને તેથી મને
ભય છે, કે એક વખતે તે મને હેરાન કરશે. હું અહીં કોને કહું ?
જો કે એ મારાથી કાઠી જવાનો તો નથીજ, પણ દુઃખ તે દુઃખજ ! ”

“ તું ગભરા રખે, ઈમિ કરજે, ઇને તું કાલ વાયદો કરજે, ને
હું ખાવાનું લેવાનું બ્રહ્માનું કરીને બહાર જઈ છપાઈહ. પસી તરત
હું આવીને દાનીયાની ખખર પુસીહ ! મારો હાદ હાંભળીને તું દાની
યાનું કાણું મોઢું કરીને લુગડામાં હંતાડી રાખજે, હું ઢોંગ કરીને
તેને બહાર કાઢીહ. અને પસી લુગડાના ગાંહડાને ઉપાડીને મ્હારા

હાથીઓની પાંહે લઇ જવાહ-હો-ખીહમાં દિકરી ? ”

એબલે યુક્તિ બતાવી, પોતાના નીચ ખવાસના સાથીની નહારી
ટવ છોડાવવા પ્રપંચ રચ્યો, અને એક પવિત્ર રાજબાળાને પોતાનો
વિશ્વાસ બેસાડીને આગળ વાત ચલાવી “ દીકરા ? તું કોણુસે ? ”
પ્રમાદ ગંભીર અને ધિમા અવાજે, પણ ધિરજથી બોલી “ દયાળુ
શખ્સ ? હું એક નવાગઢના મહારાજની નિર્દોષ રાજબાળા છું. પણ
તારે મને કહેશો કે મને તમે અહીં શામાટે લાવ્યા, ને લાવીને શું
કરવાના છે ? ” ડોસાએ નમ્રતાથી કહ્યું “ બેટા ? તને કંઈજ કર-
વાનું નથી. માત્ર અહીં લાવવાનું કારણ એટલુંજ છે, કે તારો થનાર
ધણી કલોજી, અભોહિંગનો લાઇખંધ છે, તેથી જો તુંને પકડી
લાવે, અને તે કલોજી જાણે, તો તે અભોહિંગને વાત કરીને
હમારું હમાધાન કરે, ખહ. ” ત્યારે આ ખખર કલાજીને કાતે પડી
હોવી જોઈએ, ખરું કેની ? ” પ્રમાદે હિમ્મતથી સ્વાલ કર્યો. “ હોય
ખી-હુંને ખખર તો નથી. પણ ગીયાસતો ખરા, પસી કોણુ જાણે,
જાણે કોં ગીયાં હોહે. હું કરીએ બાપા ? હમે પણ સ્વડતા થીઆસ.
નાહક વગર ઇ એબલે હમારો ગરાહ આંસકી લીધો. ને તેથી હમારે
આવું કરમ કરવું પડેસ, ઇણે તો વરી કેદમાં પણ ઘોંસી ધાલ્યાથા,
પણ માંડમાંડ નાહી ચાલ્યા. દીકરા ? તેની તારે ફકરની, તુંને કંઈ
ઈજા થાવા દેહું ની. જેવી તારા ઘરમાં હખી રહે, તેમજ આંહી
રેજે. ” એબલે નીતિની છાપ બેસાડતાં કહ્યું. “ પણ, બાપુ ? ત્યારે
હું પુછું તેનો જવાબ દેશો ? મને એ લોકો ફેસલાવીને અહીં લાવ્યા
ત્યારે તેઓએ કલાજીપર લખેલો કાગળ મને બતાવ્યો કે જે કાગળ
એક દાખડામાં હતો, અને તે કલાજીને મેં આપ્યો હતો, ત્યારે
તમારા સાથીઓ પાસે એ કાગળ ક્યાંથી આવ્યો હશે ? ” પ્રમાદે
ગઠગઠતે સાદે પુછ્યું. “ કેતાતા કે તેને દાખડો જડી ગયો. અને તે

ભોગતાં તેમાંથી કાગળ નીકળ્યો. એક જણે કાગળ વાંચ્યો. તો તેમાં તારું નામ નીકળ્યું; એટલે રાંડનાઓએ ઠરાવ કીધો કે હવે વેર લેવાનો એ રહતો હીધોસે. ઇ સોકરીને ઉપાડવી, અને પસી કલાને કહીને તેનું હમાધાન કરવું.” ભોળા દીલના એલલે ખરી હકિકત કહી દીધી, પણ તે હકીકત સાંભળીને પ્રમાદ રડતી રડતી બોલી “એ દાખડો મેળવતાં કદી જીવના મારેલા તમારા સાથીઓએ દાખડાના ગુમાવનારને તો હેરાન કર્યો નહિ હશે? કેદ કર્યો હશે, તો કંઈક તમારો છુટકારો થશે, પણ જો કાર કર્યો હશે, તો તમારો એક ઉપાય નથી.” “ઇતો હું જાણતો નથી. લંબેરાઇ રહેલા તો હતા, પસી કાણ જાણે હું કીધું હોય, હું તો હંગાતે હતો નહિ, પણ હાંભ-જેલું કહુંસ. આપુ આપણે તો કાનને દોહ સે. કરે તે ભરે, મેં તો ઇને હમજવેલું કે મુકાની પીડા-થાવાનું હોહે તે થાહે, તુંને પાસી મુકી આપવા પણ મેં તો કહીઉથુ, તું તો બેકામ હતી, પણ આજના જવાનીઆ કંઈ માને? હું તો બીડીઉ લડીને મારવા દોડ-તોતો. પણ તારે હંતા કરવી નહિ!” “જુદા કાકા! હું કેમ ચિન્તા ન કરું? કલોજ જો જખમી થયો હોય તો—” પ્રમાદ રડી પડી. એલલે દયા લાવી કહ્યું. “આપુ? રડમાં-કલાને મારે તો પસી એનું કામ બીજો કાણ કરી દેય? તે ઉપરથી હું જાણું કે કલાને મારેલો તો ની હોહે. હા. હજી ઇ બધી વાત થઇ હોય તો હુંને ખબર કરેની? જીવારે હાંબર હરોવર અને નવાગઢ વસગાજે અબેહિંગ અને હમારા સાથીઓને ઝપાઝપી થઇ હતી, અને તે વખતે કલાજીએ હમારા હંગાથીઓને મારીને કાઢી મુક્યા તા, તે પસી ઇ મજેલોજ નથ. “પણ પછી મળ્યો હોય તો આગલું વેર લે નહિ?” “ના-ના-હમણાં કાંમસે, ત્યાં હુધીતો આતા આપા કરીને કામ લેહે-કલોજ હારો માણહસે. ઇ કજીઆમાં

વસમાં પડત નહિ. પણ હમારાઓએ કોઈ જનરના હંધને લુટેલો, તેથી કલો વસમાં પડ્યો. વળી ઇ પેલેથી જાણતો નહતો કે એભલ હાથે જગડો કરનાર તેના હાથા હકદાર સે; નહિ તો તીયાંજ હમાધાન કરી દેત. ” “ ત્યારે એ વાતને કેટલોક વખત થયો હશે ? ” “ થોડાજ દી. ” પ્રમાદને સ્મરણ થયું, કે જ્યારે ખેડી વાવડી પાસે કલોજી મળ્યો હતો, અને ત્યાં એક અનાથસુંદરીનો સાદ આવનાં ત્યાંથી વિખુટો પડ્યો હતો, તેજ વખતનો આ અનાથ બનેલો લાગે છે. પણ રખે તે પછી તેને વિદ્ય નડ્યું હોય ! રખે તે આ ચંડાળોથી દેરાન થયો હોય ? ” એમ કલ્પના કરતી છુપાં આંસુ પાડવા લાગી. એભલ તેણીને ધિરજ દેવા લાગ્યો. દયા ખાવા લાગ્યો. સમજાવવા લાગ્યો. પણ અંતરની ઉર્મીથી દુઃખ પામેલી અખળા જાની રહી નહિ.

“ દીકરી ! તું એમ રડ્યા કરીહ, તો હુકાઈ જાઈહ. સાની રે ખાપુ ! ગરીબ ગિસારી ! વણી દયા સુટેસ, પણ હું કંઈ ! ? ” બીજા પર રીસ ચડાવીને દયાની લાગણીથી જોઈ એભલ બોલ્યો.

“ તમને મહારા પણ વણી દયા આવે છે, ખરું ? ” પ્રમાદે રડતે સાદે કહ્યું.

“ હા, પણ, પણ—” વિચાર કરતો મુંડી ખંજવાળવા લાગ્યો.

“ પણ, ત્યારે મને અહીંથી છોડી મુકાની ? હું એકલી ચાલી જઈશ—તમારી દયાર્થી છુટીશ, તો અજાણી છતાં માફ રહેઠાણ શોધી લઈશ, જે મને ખચાવે. અનાથની બહાર કરો. મને છોડવાથી તમને ખે લાલ થશે. જે હું વચનથી કહું છું કે એ ખે લાલ હું ખચીત ખાપના બોલ સાથે અપાવીશ. એક તો મને છોડશો, તેથી મહારો રીખાતો જીવ આશિષ આપશે, અને એ આશિષથી મને હાશ્વર તમારો હક મેળવવાને ચારી આપશે. અને એ ચારીથી હું તમને,

તમે કરેલ ઉપકારનો બદલો વાળી આપવા માટે બનતી કોશિષ કરીશ ” પ્રમાદ તેને સમજાવવા લાગી.

“ મ્હારે કબુલ છે. પણ દાનીયો—” એટલું બોલતાંજ ચંડાળ દાનીયો રખેવાળ ખાવાનું લઈ આવ્યો, અને કમનસીબ પ્રમાદ નિરાશ થઈને ગુફામાં ચાલી ગઈ. એણે ખાવાનું લીધું, અને દાનીયાને હુકો ભરવાનું કહીને, તે પ્રમાદ પાસે આવ્યો. પ્રમાદે તેનું માત રાખીને કેટલીક મીઠાઈ લીધી. અને પાછળથી ખાવાનું કહીને તેને બહાર કહાડ્યો. દાનીયાથી પોતે તદ્દન બેવિશ્વાસ બની હતી. “ મીઠાઈમાં જેર બેળેલું હોય તો ! ” એ તેને શંકા હતી, તેથી મીઠાઈ ખાવા બદલે અપવાસ કરવાનું ઉચિત ધાયુ હતું; અગર જો તે વિશ્વાસુ હોત, તો પણ આ સમયે તેનું મન એટલું ઉગ્ર થયેલું હતું, કે માત્ર કલાજીની મુખમુદ્રા સિવાય બિલકુલ બીજી ચિન્તે પર તેનો ભાવ હતો નહિ. તે એકલી રિખાતી હતી. બહારવટીયાના રહે-દાણમાં તે ચાર દિવસથી રહી હતી, પણ તે દિવસો વર્ષોના કરતાં અધિક કંટાળા ભરેલા પસાર કરતી હતી. તેનું દુઃખાયલુ દીલ રૂધિરથી તૃપ્ત થતા સંતોષ વચ્ચે સ્થિતિ પામતું હતું, અને પોતાના કરતાં, પ્રિય કલાજીની શી ગતી થશે ? એ ચિન્તામાં તેનું મગજ ભ્રમિત થતું હતું. ખરું છે કે,

દોહરો—વિરહીજનવી વેદના, જાણે વિરહી જન:

પ્રસુતાની પીડા નહિ, જાણે વંધ્યા તન.

કલોજ, ચંચળ અને બહાદૂર શખ્સ હોવાથી બહારવટીયાના પંજમાં સપડાય તેમ પ્રમાદ કબુલ કરી શકતી નહતી. તોપણ ઝાઝાં નબળાં લોકો સાથે વેર કરવામાં ફતેહમંદી નથી, એ તેના અનુભવને વધુ દુઃખ ભર્યું પરિણામ લાગતું હતું. “ કલોજ આ વાત જાણુ તો હોય, તો કેમ તજવીજ ન કરે ! શું તજવીજ કરતાં વખત લાગ્યો

હશે, કે તારાના મોહમાં મને વિસારી દીધી હશે ? ” આ બમણામાં ભુલ્લી પડેલી લમરી પોતાના પ્રિયતમની રાહ જોતી રિખાતી હતી.

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રમાદનો છુટકારો !

વસંત તિલકા.

છે સત્યતા દૌન તણીજ દયાળુ દેવી,
છે તે નિરાશ્રયતણી પ્રિયમાત જેવી;
જેણે સદા સુનીતિથી સંત્ય દેવી સેવી,
અંતે ખરો નીવડીતે જયશાળી કેવી ! ૧

દ્રૌપદ સુતા* અર્ચો દુઃશાસન દુઃખમાંથી,
નૈષધ પ્રિયા+ ઉગરિ રે કળિ મૂખમાંથી;
સીતા સતી ઉપરિ લંકપતિ દગાથી,
મર્યે સ્ત્રીઓ ઉગરિ પારજ સત્યતાથી. ૨

. નિર્દોષ અખળાને આ ચંડાળોના પંજમાંથી છુટી જવાનો એકે ઉપાય ન હતો, તોપણ એ એલલની ધિરજ ઉપર તેણીને લગાર વિશ્વાસ બેઠો હતો, અને તેથી કોઈ વખતે તે સહિસલામત બચી શકશે એમ તે માનતી હતી. જો કે એ ધિરજ મળતાં છતાં નવી નવી જાતના તર્કની સાથે થતો વિતંડાવાદ તેણીને કંટાળા રૂપ થઈ પડતો હતો, તોપણ એકાન્તમાં પોતાના વિશ્વાસુ સાથિથી અળગી ન થવા માટે તેજ વિવાદને સુખરૂપ ગણ્યો હતો. એલલની મદદ,

અને ઇશ્વરની ચારી તેણીને કદી મદદગાર થઇ પડે, તોપણ પોતાના પવિત્રપણાનો નાશ કરીને લુટફાટ ચલાવનાર દાનીયાનો ત્રાસ વડી અતિથડી લયના ઉમળકાથી ઉભરાતો હતો, અને તેથી તેનું ચિત્ત વ્યગ્ર રહેતું હતું, જો કે એલલના કહેવા મુજબ તેણીએ સર્વે કાલ રચવાની ઇચ્છા બતાવી હતી, તોપણ તે દરેક વસ્તુને પૂરતા વિશ્વાસ સાથે જોઇ શકવાને એ નશીબ બની હતી. પ્રમાદે, એલલ કને એક જાતનો કાજો રસ કઢાવી રાખેલો હતો, અને દાનીયાને કપટકળાથી કેદ કરવાની હિમ્મત રાખતી હતી, તો પણ અબળા તે અબળાજ, ઘડીવારમાં તે નાહિમ્મતદાર બની જતી હતી. આખરે થોડાજ સમયે એલલનો બહાર જવાનો લાલ લઇને તે પાપી દાનીયો, પ્રમાદ પાસે આવ્યો હતો, અને કરતુકી કરસ્તાનનો પહેલો તેમ છેલ્લો અંક લખવી બતાવવાની તૈયારી કરતો હતો. પ્રથમ પ્રવેશમાં તેણે પ્રમાદને વિશ્વાસ બેસાડવા માંડ્યો—લલચાવવા માંડ્યો—હરખાવવા લાગ્યો—પણ નિર્દોષ પ્રમાદના સત્યપણાના ઝલકાટથી ઉડી રહેલાં તેજમાં એ કામાંધી નર બિલકુલ અંજાઇ ગયો નહિ. કેમકે તે ખરી નજરથી જોઇ શકતોજ ન હતો, એટલે એ સખબે તેનો વાંક ગણવો તદ્દન વૃથા હતો. કદી ખરે વખતે અંજાત, પણ પ્રમાદના મનમાં તેને જીવવાની કપટ વાસનાએ વાસ કર્યો હતો, એટલે એ પ્રસંગ, રીતથી જુદો હતો. “કેમ બાઇ ? હારી પખે તો ખરાં ? ગરીબ દાનીયા ઉપર દયા તો સે ?” ધિકાર પામેલો કૂતરો જેમ શર્મ છોડીને ફરી ફરીને પુંછડી હલાવતો, લુખા અને અજીઠા ટુકડાનો લિખારી થઇને આવે; તેમ દાનીયો લપાતો લપાતો, મુખ મલકાવતો, ચંડાળ જીભને ચલાવતો, અને પોતાની નજરને ખરા પ્રવાહના શસ્ત્રપરથી હઠાવી પોતાના મનથી માનેલું ને પોતાનુંજ બનાવેલું (કામી) કઠોર હથિયાર જેતો, પ્રમાદ પાસે આવ્યો.

પ્રમાદે “ વેરી આદરભાવ સાર ” એ વાક્ય મુજબ ચંડાળ દાનીયાને ચળિત કરવા અને પોતે બાણે અબાણીજ હોય, દાની-
-વાએ કરેલી નાદાની તેણીના મનપર વસીજ નહોય, તેમ તેણી
ડોળ બાલતી બોલી.

“ દયા ? હું સરખી એક કમતરીન સ્ત્રી દયા કરવાને લાયક
હોય, તો તારા અમલ તજે કેદમાં કેમ રહું, વાર ? હું અબાણા બત
શી દયા કરી શકું ? દયા તો તું કર-તુંજ મને મદદ કર-તુંજ
છુટકારો કરી આપ ”

પ્રમાદ, બાણે તેનાજ આધારે, તેનીજ મદદવડે ઉમેદ બાંધી
રહેલી હોય, તેમ વિનતી કરતી બોલી-દમલબાજ હીચકારાને છાપરે
ચડાબો-વાંદરાને દારૂ પાયો-ગિંટને ઉકરડે બેસાડયો. દાનીયો હર-
ખાઈ ગયો. તેના મનમાં એમજ લાગ્યું કે “ આ સ્ત્રીને જેમ બોળ-
વીશું, તેમ બોળાઈ જશે. લલચાવશું તેમ લલચાઈ જશે, ને તેવી
રીતે ખાટુ ડોળ ઘાલીને ઉડાવી જઈશું, તો ચાલી આવશે. અનાથ
અને નિરાધાર હોવાથી, અબાણા અને લયમાં હોવાથી, તેણીની શરણ
થઈ જવાને હક નહીં કરશે ” એવું ધારીને તે મીઠું મીઠું બોલી
વંધુ છુટ લેવા લાગ્યો. પોતાના મનમાં મલકાતો, બાણે પ્રમાદનો
પ્રેમ પોતે વેરી લીધો હોય તેમ હરખાતો, પ્રમાદની પાસે ઘેલાં
ઘેલાં લાડ કરતો, પોતાનો વિશ્વાસ બેસાડવા, અને તેણીને ખાસ
પોતાની કરવા કાલું કાલું લવતો તેણીને ધીરજ દેવા લાગ્યો. એક
મગતરૂં આકાશમાં ઉડવાની પ્રબળ હિમ્મત કરે, એક મચ્છર સમુદ્ર
ઉલંઘન કરવાની પ્રોત્ક્રોશિય કરે. એક પતંગ પ્રચંડ દાવાનળમાં-
થી પસાર થવા મગરૂરી કરે, તેમ એ પાપી એક પવિત્ર અબાણાના
પર ભુરી નજરથી જોવા-અને તેનો ખ્યાર મેળવવા તજવીજ કરવા
લાગ્યો-પ્રમાદનાં ગંભીર, પોતાને પસંદ પડતાં, અને ખરે એ બો-

લોની વાક્ય આતુર્યતામાં સમાયલો ભેદ, જાણે દાનીયા જેવા ખોટી જ્ઞાનતના નાદામનું મન રિન્નવતો હોય, તેમ તેના હૃદયમાં સમાયલી કપટકળાનો પહેલો પડદો ઉઘાડ્યો અને દાનીયો બોલ્યો.

“હું તો દયા કરવા અને તને મદદ કરી સુટકારો આપવા એક પગે તૈયારસું, પણ તું હમજો તારેકની? આજતો જમાનો ધવોજસે. આજતો જીને પગે પડીએસ, તે સાપરે સડેસ, ને જેનો ટોટો દાખીએસ તેજ નીચો નમેસ. તું તો હા લાગનીસે, કે હમારો હરદાર તુંને હેરાન કરહે, તારે હુંને કેહેકે દાનીયા? હવે હાલ તૈયારસું. તુંને હજી હુંઠનો હવાદ આખવાની મજા મળેલી નથી, તો પણ તું માફ માનેસ ક્યાં?—” દમમાં અને જ્હાલમાં, હસવામાં અને મસ્કરીમાં તે બોલ્યો. પ્રમાદે તેને વધુ ઉત્તેજન આપ્યું. તેણી જાણે દાનીયાને ચાહતી હોય, તેનો ઠપકો કબુલ કરીને તેનાજ આશ્રયે રહી બોલતી હોય, તેમ પ્રમાદે કહ્યું.

“શું માનું? તું કહેની, માનવાનું શું છે? જો તું મને સહી સલામત મ્હારે ગામ પહોંચાડી આવે, તો તારો ઉપકાર માનું, ખીજું શું?” પ્રમાદ, હજી દાનીયાની મનની વાત સમજેલીજ નથી, એમ ડાળ કરતી બોલી. દાનીયો તેને વધુ સમજાવીને કહેવા લાગ્યો.

“હુંને ધનામ તો કીં નર્ધજ કે?” ડોકું નમાવીને હસતો હસતો બોલ્યો.

“દધશ. ખુશી કરીશ. તારો જન્મસુધી આભાર માનીશ. તારાં વખાણુ કરીશ. તને સુખી કરીશ.” પ્રમાદના બોલવામાં જેટલી પવિત્રતા, તેથી ખમણી ચંડાળતા દાનીયાના પેટમાં વસેલી હતી. હોય તેમ બનવા જોગ હોય ખરૂં.

“હુખી કરીહ? હા ! હા ! હા ! હું તારાથી હુખી થાઈહ ?

હું તારું ઇમાન—અરે ઇનામ લઈહ, અને હું રાજી થાઈહ ? હું ઇમાન દઈહ ? હુંને કેમ હુખી કરીહ ? ” દાનીયો ભરમાયો—પ્રમાદ પોતાની વાત સમજી ગઈ હોય, તેમ “ આંધળાની આંખે સર્વ અંધાઈ દેખાય ” તેમ તેને સ્મરણ થયું. તે છુટ લઈને બોલવા લાગ્યો. તેની પાપ ભરેલી બુદ્ધિએ તેને અવગો માર્ગ ખતલાવ્યો. તેના વિકારી મનડાંએ તેને ખોટી રીતે ઉશ્કેર્યો. તેના પાપગૃહોનું પ્રબળ વધી પડ્યું, અને તેને લોહાની પનોતી ખેડી હોય, તેમ એક પ્રબળ અશ્વિની જળ વચ્ચે હાથ ધાલવાની હિમ્મત કરવા લાગ્યો. પ્રમાદે તેના મનના દરેક વિચારો જાણવા, અને છુપાઈ રહેલા એલલને દર્શાવવા જેટલા પ્રપંચ થઈ શકે, જેટલી મશ્કરી કરી શકે, જેટલી રીતે તેને ઉડાવી શકે, અને જેટલી રીતે તે કપટ જળમાં ફસાવી શકે, તેટલી આજી રમવા લાગી. પેલાને રમાડવા લાગી. પ્રમાદના મનમાં બિલકુલ દોષ વસ્યો નહિ. તેણીને પવિત્ર આત્મા સાક્ષીભૂત થયો. તેની પ્રેમઉર્મિ તેને પુષ્ટિ દેવા લાગી. તેણીની પવિત્રતા પેલાને ઉડતો જાંઘને હાથ કરવા લાગી. નિર્દોષ પ્રમદાની આતુર્યતા જોઈ સજીવ અને નિસ્તેજ ચિત્તે ધન્યવાદ આપવા લાગી. પ્રમાદ દાનીયાને હરખાવવા બોલી.

“ તારા મનની સઘળી ઉમેદ પાર પાડીશ. તારી ઘણા દિવસની ભૂખ ટાળી નાખીશ. ”

“ કઈ ભૂખ ? ખાવાની,—પૈદાની,—કે તારી—” વધુ છુટ લઈને એ ચંડાળ સ્પર્શ કરવા લાગ્યો.

“ વળી બીજી ભૂખ તે કઈ ? આખરની—ધર્મની—કે વફાદારી ની—” પ્રમાદ હજી દાનીયાની રીતમાં સમજતી નથી. તેવું જણાવીને—મનમાં તેના વિચારો જાણ્યા છતાં શરમને લીધે, કે સ્ત્રી જાતની ટેવને લીધે હઠિલાઈ કરતી હોય. ઉડાવતી હોય, મનમાં ખરો

વિચાર છતાં તેને જણાવવાને હા કરતી હોય, તેમ બતાવીને બોલી દાનીયાએ તેનું સત્યતા બરેહું મન ન ઓળખતાં પાપથી બરેહા વિચારે બોલ્યો—તેનું નશીબ ફર્યું.—

“ મહોબતની—મહોબતની ”—

“ એટલે ? મહોબત શું ? બાપ જ્ઞેનની મહોબતની કેની ? હાં-હાં-હવે સમજી ” રીસ ન કરતાં બિલટી રીતે ઉઠાવવા લાગી—દાનીયો તેને સમજાવવા લાગ્યો—

“ અરે, ની ?—ની ?—તારી મીઠી મીઠી વાણી હાંબળવાની; તારાં ગુલાબી મોંઢાંમાંથી ઝરી પડતી અમરત હરખી લાખા હાંબળવાની ? હોવે—”

“ તેની હું ક્યાં ના કહું છું—ખુશીથી—હું તને મારી પાસે રાખીશ. અને દરરોજ હું બોલીશ, તે તું સાંભળજે—ખુશી થજે—હરખાજે—મલકાજે—અસ ? ”

“ ત્યારે તો મીઠી વાણી હાંબળાવહે—તેમ મીઠી ” દાનીયો પ્રમાદના અંગપર ધર્યો—પ્રમાદ દુર ખસી—એવામાં જોસબર પોકારતો, દાનીયાના નામની ખુબ મારતો એભલ રહેકાણુની અંદર આવવા લાગ્યો—પ્રમાદે ધુળરો કર્યો.

“ દાનીયા ? હવે શું કરશું ? આપણે ફસી પડ્યાં—તું છુપાઇ જા—”

“ હા, હા, બહી થઇને હાંતાડ, તારે પગે લાગું. ઇને કાંઈ વાત કરીહ માં, ને આવે તવારે કેજે, કે દાનીયાને રેસ લાગોસ, તી જંગલ ગીયોસ હો ? ” ગભરાતો દાનીયો બોલ્યો.

“ હા, હા, જો પેહું ગોઠડું છે, તે ઓઢીને સંતાઇ જા. હું તેને બહાર તને શોધવા મોકલું, તો તું મારી સાથે આવશે ? આપણે બેઉ ન્હાસી જઇએ, કેમ ? ” પ્રમાદે બનાવ્યો.

“ હા, હા, હું તૈયાર થું. અરે, તું મ્હારી હાથે આવે તો

તુંને ખવી મળ કરાવું ? જાણે તુંને પણ એક લેરખડો મળ્યોતો. હું તો મોજલોસું. પણ હું કંઈ ? કદર કરનાર નથી. હું ! હું ! હંતા-બિંસ હો ? નં પેલો આવી મરેસ. ”

“ પણ તું મુળપથ તો ? તુંને રંમ લગાવવા દે. અને મોહું ઉધાડું રાખ, એટલે કાઠને જણાય નહિ, ને તું ચાસ લઈ શકીસ ! કેમ ? ”

“ હા ઇ પેલાં નંભરની વાત. સોપડ—હુંને હમણું તો ઇવે આવ્યા દે. પસી રાંડનાને બધાને રડાવીહ. ”

પ્રમાદે, કાળો રસ તેને મોઢે લગાવ્યો, અને ગોદડમાં ચીંટા-જીને એક ખુણામાં બેસાડ્યો. અચાઉ કરેલી ગોઠવણ મુજબ વફા-દાર એભલ આવ્યો. અને દાનીયાની શોધ કરવા લાગ્યો. આજુ-બાજુ જોવા લાગ્યો. અને બહાર પણ જઈ આવ્યો. દાનીયાનું મન સ્થિર હતું, તેણે તો એક દીલની દિલ્લીનો કિલ્લો જીતી લઈને હવે સત્તા ભોગવવાની ઉમેદમાં હતો. પ્રમાદ પોતાની ચએલી છે, એમ માનતો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ હવે તે સદાનો સુખી થઈને રાજ ભોગવશે એમ ધારતો હતો. પણ તે ધારણા થોડાજ વખતમાં વિરૂધ્ધ પાર પડી. અને તેની નીચ વૃત્તિનું ફળ તેજ વખતે મળ્યું. એભલે, તેના મુખબણી જોયું, અને “ ભૂત ” ના નામની જુમ પાડીને દાનીયાના મોઢા તરફ એક કાંકરો ફેંક્યો. દાનીયાથી બોલાયું નહિ, તેમ મોહું છુપાવી શકાયું નહિ. રડાયું પણ નહીં, તેમ હરી ફરી શકાયું નહિ. એટલે તુરત એભલે તેનું ગોદડું પકડ્યું, અને ઉપાડતાં તેને જાણે ભૂત જેવું મડદું લાગ્યું હોય, તેમ લય પામતો બોલ્યો “આપરે? છતો કાક મરેલું મડદું ભૂત થઈ આવેલું. સોકરી ? તું બીહમાં, હમણાંજ પાહેની અંધારી વાવડીમાં નાખી આવું ” એટલું બોલીને તેને પકડ્યો, અને ચંડાળ દાનીયાને ઉપાડી તે લઈ આવ્યો. હવે

તેના ભોગ ફરી વળ્યા. તેનાથી બોલ્યા શિવાય રહી શકાયું નહીં. ઉઘાડું પડીને અપકીર્તિ લેવી ઠીક લાગી, પણ મરવું ગમ્યું નહીં. તેણે એક યુક્તિ કરી હોય તેમ સમજીને તે એલલની ખાંધપરથી કુદી પડ્યો. ને દાનીયો એકદમ નાઠો. તેના મનમાં લાગ્યું કે એલલ એમ જાણશે કે ભૂત છે, તેથી પાછલ આવશે નહિ; અને તે રહેઠાણમાં પહોંચશે તે અગાઉ બીજે રસ્તેથી પોતે તેની અગાઉ રહેઠાણમાં પહોંચી જશે, તેથી આ કારસ્તાનનો બેદ માલમ પડશે નહિ. વળી પ્રમાદ કંઈ કહેશે નહિ. એમ ધારીને તે દોડ્યો, પણ તુરત એલલ ડાસે તેને પકડી પાડ્યો ! કુદરતે, વૃદ્ધ અને વક્ષાદાર નરને યારી આપી. દાનીયાને ઠેસ લાગી, ને બેલાન પડ્યો કે એલલે પકડી પાડ્યો. અને તુરત પોતાને માથેથી સેલું કહાડીને તેને મળખૂત ખાંધ્યો. આ એક પાપી પોતાનાં અધમ કર્તવ્યનું ફળ મેળવી ચુક્યો, પણ નિર્દોષ પ્રમાદ પોતાના પવિત્રપણાનું સંરક્ષણ સંપૂર્ણપણે કરીને ગઈ !

પ્રકરણ ૩ જી.

કર્નલ લેલીના આશરામાં પ્રમાદસુંદરી.

કમળાની આંખે પીળું જોનાર, અથવા દુઃખથી અંધ બનેલી આંખે કાળું જોનાર પ્રમાદે, માત્ર એક મહાપુરૂષને કામી નર તરીકે જોયો, અને તેને ક્ષુદ્ર અનુકંપ ઉત્પન્ન થયો.

દાનીયાને એલલ ઉપાડી ગયો—પ્રમાદ, વિપદચક્રના ચક્રાવામાં ઘેરાયેલી, વિચાર વમળમાં વિંટળાયેલી વેલી, ઘેલી જેવી બનીને તે નિર્બળ અબળાનું રૂપ ધારણ કરવા લાગી. હવે પછી નવુંજ કૌતુક

નીકળશે, અને તેના પરિણામમાં અનિષ્ટ ફળ ભોગવવું પડશે, એમ તે માનવા લાગી. તેનું મન આવડે બની ગયું. વિપદવિવશ સુંદરી પોતાની વિત્તકચાર્તા પ્રભાતના ઉઘોગી પશુ પક્ષિઓને, કે સુંદર સરો-વરમાં વસતાં નિર્દોષ જળચરોને અથવા તો પ્રકાશ પામતા સુર્યના પ્રખળ તેજથી પ્રખ્યાત પામેલા કિર્ણના પ્રતાપથી બીડાઈ જતી કુમુ-દનીને કંઈ કહેતી હોય, તેમ સરોવરના કિનારાપર આવીને બોલી. તનમનના વિચારોની લગામ છુટી કરીને છુપી રહેલા દરદોને ખુલ્લા કરીને, ભયમાં પડેલી બાળા નિર્ભય થઈને બોલી; માત્ર એકજ વાક્ય બોલી “ એકલડી અબળા હું દારૂણ દુઃખમાં, શરમાળી સીતા રવડે શી ગન ગે ? ” આ વાક્યની અધુરી રહેલી પણ બીજી કડી વધુજ ગાય, તેટલાંજ જાણે તેણીને કાંઈએ રોકી હોય, અથવા તો પોતાના દુઃખાયલા મનની દારિદ્રતાથી, કે તપેલા તનની તાલાવેલીથી પણ અમુક દુઃખના સખએ રોકાઈ હોય, તેમ અચેત થઈ ભૂમિપર ઢળી પડી બેલાન બની ગઈ, સરોવરપર બેઠેલી સુંદરી, જાણે અવર દુનિ-યાનો પ્રવાસ કરવા લાગી—તેનું કંઈયું હૈયું, અને પવિત્ર આત્મા તેની સાથેજ દુઃખ દેતો, મદદ કરતા ચાલ્યા—દાનીયા પછીનો બીજો અનુ-ભવ મેળવવા તૈયાર થઈ. સમય સંકળનાજ તેવી એટલે ઇશ્વર શાનો પાપી ? ખરાં સોનાને કસોટીમાં કહાડે, તોજ તેની પરિક્ષા થઈ શકે ! પહેલી પરિક્ષા દિલ્લી સુલતાને સાંપર સરોવરમાં કરી—બીજી પરિક્ષા બહારવટીયાના રહેઠાણમાં દાનીયાએ કરી, અને ત્રીજી પરિક્ષા થવી અણી ઉપર છે. એક જુદીજ દુનિયાનો આદમી પ્રેક્ષક છે. ભલે કરે—જેનો અભ્યાસ દૃઢ અને પાકો છે, તો પછી મુસલમાન હિંદુ, અંગ્રેજ કે પારસી, ગમે તે પરિક્ષક આવે. ગમે તે ભાષાની પરિક્ષા કરે તોપણ શું ? જે પરિક્ષક આવી ગયા. હવે એક કુલીન કૂળનો અંગ્રેજ શિકારી નીકળી આવ્યો. શિકા-

રમાં થોડો જખમી થઈને મરીને ગયો, અને પોતે બૂલો પડ્યો, દરમ્યાન આ જંગલમાં આવતાં તેણે મનોહર કુમારિકાનો મીઠો પણ કંઈ જાણ્યો નહોતો. નીતિના ધોરણને જાળવી રાખવામાં એકંકો, ઇન્સાફની અદાલતમાં શું, કે મહા જંગલમાં શું, પણ એક જ ન્યાયથી વર્તનારો, દુષ્ટનો સંહાર કરવાને માટે જ હોદ્દો પકડનારો અંગ્રેજ ગૃહસ્થ, આ વખતે વનવાસી સ્ત્રીને ખાસ તેના દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાની જ ઇચ્છાથી જે તરફથી સ્વર આવ્યો તે તરફ ચાલ્યો, પણ સ્વર બંધ પડ્યો. તેણે ઘડીભર માર્ગને ચુકાવી દીધો. અને આડો માર્ગ પકડ્યો, એટલે તો સહેલથી એ સરોવર પાસે આવી પહોંચ્યો. થોડે દૂરથી જ તેણે ઈંદ્રની પરી જેવી પ્રમદાને નિંદ્રામાં અથવા તો બેભાનમાં ઘેરાયલી જોઈ. પાસે આવ્યો, તેની ચિત્તવૃત્તિ ચળી. માત્ર મોહથી ઉત્પન્ન થતી નિર્દોષ પ્રેમવાસના, અને દૃષ્ટિથી વિકાર પામેલો મનનો ઉભરો તેને ડોલાવવા લાગ્યો; પણ નીતિના અંકુરથી ભરપૂર ભરાઈ રહેલો આત્મા એ વસ્તુને સમસ્થળ ગણવા લાગ્યો.

ભરચક યુવાનીમાં લયી રહેલી રાજખ્યાળા, જંગલના તાપ તડકાથી જો કે સહેજ શુષ્ક થઈ હતી, તોપણ પોતાની નમણી ખુબસુરતીમાં, જેમ ચંદ્રની અંદર છવાયેલી કાળી છાંટ વધુ મોહ આપે છે, જેમ ચંદ્રવદનીના ગોરા ગાલપર કાળી ટીપ્પી વધારે ખુબસુરતી દર્શાવે છે, તેમ આ મનોરમાના મુખચંદ્રપર એ અવસ્થા વધારે મોહિની પ્રગટ કરતી હતી. તેની કાળી બ્રમર, ગુલાબી ગાલપર લપટી રહેલી લાલ છાંટ, વિખરાયલા અને તેલથી સ્પર્શિત છુટા, ગળીએ તો ગણાય તેવા વાળનો જથ્થો, જાણે એક ફેશનેબલ અંગ્રેજ લેડીના પોશાકમાં ઝળકી રહેલી ફેશન, આ સ્થળે એક હિંદુસ્ત્રીના લેખાસમાં તૈયાર થયેલી હોય, તેવી જ જોઈને એ

અંગ્રેજ ગૃહસ્થે ભૂલાવો ખાધો. આ ખુબસુરતી કને પોતાની અંગ્રેજી ખુબસુરતી શરમાતી હોય, તેમજ તેના મનને થતાં, માત્ર વધુ પોતાનો વિચાર ન જણાવતાં એટલુંજ બોલ્યો કે, “ ખરેખર ખુબસુરતી એજ આ દુનિયામાં કીરતારની સઘળી બક્ષિસમાં ઉત્તમ બક્ષિસ છે. અને એ બક્ષિસના દેનાર કિરતારે જેને તેનો ભોકતા કીધો છે, તેજ પોતાની જીંદગી સફળ કરી ગયો છે. ” આ મન-મોહના નારથી તે અગિત થયો. પણ તેનાપર અધમ દૃષ્ટિથી કે બળાત્કારથી તેની ઇશ્વરી બક્ષિસ પોતે મેળવી લેવાને હડીલો થયો નહિ. એ અંગ્રેજ અમલદારને, આ નારીનાં પવિત્રપણાં વિષે શક ન ગયો, પણ તે કેવા ખવાસની છે ? એ જાણવા માટે અથવા તો માર્ગ મેળવવા માટે કારણ શોધીને તેની પરિક્ષા કરવાની મરજી થઈ.

પ્રમાદ, સુતી હતી; ઉઠે, ત્યાં સુધી તેણે એજ સ્થળે થોભવું ઉત્તમ ગણ્યું હતું. પણ તેને વધુ રોકાણ થાય, એ સળખે કુદરતીજ પ્રમાદને ખબર પડી હોય, અથવા તો તેના હૃદયમાં વસી રહેલી પવિત્રતાએજ તેને ઉઠાડી હોય, અથવા તે હિંદી સ્ત્રીઓનો ઝમકે ભરેલો પવિત્ર ટેક દેખાડવાને અધીરી થએલી પ્રમાદને આત્મ સ્મરણ થયું હોય, તેમ તે ઉઠી. પણ નિર્શીત થાય તે પેહેલાં, આ ભલો અને દયાળુ પણ પરિક્ષા કરવા બેઠેલા ચક્રાર અને રોકદાર અંગ્રેજને જોયો, ને જેમ ગભરાયલી સિંહણ, ઘાતકી શિકારીના સપાટામાં સપડાઈ જતાં જરા અનુકંપે તેમ કંપવા લાગી. ફૂતરાનાં કારસ્તાનથી છુટ્યા પછી શિયાળના સપાટામાં આવતાં તે ડરવા લાગી. તેણીને શું કરવું તે સુજ પડ્યું નહિ. આરસપહાણનાં પૂતળાની માફક ત્યાંજ ઉભી થઈ રહી. માત્ર પથ્થર રૂપ પરી થઈને જેમ ઇંદ્રના પ્રકોપના બળીદાનમાં હોમાવા બેઠેલી બકાવલી સિંધ બની જાય, તેમ બની ગઈ—અંગ્રેજ અમલદાર જેમ જેમ તેની છટા-

દાર અંગની ઘટના જોતો, તેના મનની ઇચ્છા જાણવાને અર્થિત થતો, ધીમે ધીમે પણ પોતાના લશ્કરી નહિ, પરંતુ શિકારી હાકમાં ખાસે આવતો ગયો. અંગ્રેજ અમલદારે રાજમાં અસરનવારે આવતા હતા, ને તે અમલદારે વિષે રાજગદમાં ખાનગી વાતો થતી હતી, અને તેઓનો લલો ખવાસ, વિચિત્ર બુદ્ધિ, દયાળુ, અને દૃઢ વિશ્વાસ માટે કંઈ મહત્તા વધારતી હતી. તો પણ વિશેષે કરીને, જંગલ, એકાન્ત, અને નથી દુનિયાના પુરુષને જોઈને કદી પ્રમાદસુંદરી અનુકંપે એ તદ્દન અસંભવનિય કહેવાશે નહિ. પણ આ અનુકંપ વીરરસથી ભરપૂર હતો—ક્ષત્રિય બોલિતો ઉઠતો ઉઠતો, તેના પરિક્ષકને પોતાની ખામી સિવાય બીજી બતલાવવાને તે તીવ્ર બન્યો હતો; અને દાનવને વધ કરવાને કેમ જાણે આપોઆપ ભવાનીજ હિંમત હોય, તેવી કુમારિકા, પોતાના પવિત્રપણાના પ્રબળથી પ્રેમ રૂપ ધરીને, પ્રશ્ન કરનારને ચોંચ ઉત્તર આપવા તત્પર થઈ રહી.

પ્રમાદ, જુવાન-મિળજી, અને ક્ષત્રી જાત હતી, તો પણ સમયને સંભાળનારી અને શાણી હતી, એટલે અંગ્રેજ જેવા ચતુર ચક્રારને પણ મ્હાત કરીને સમય સમયના રંગ બતલાવવામાં બહાદૂરી વાપરતી હતી, તેણીએ આ આક્રમકમાં બચવાનો જુદોજ બચાવ શોધી રાખ્યો હતો, એમ ન હતું. અંગ્રેજ શિકારીએ જેમ ખાસ હિંદી સ્ત્રીઓનાં પવિત્રપણાં વિષે પરિક્ષા કરવા ધારી હતી, તો આ બહાદૂર રજપૂતાણીએ પણ અંગ્રેજોના ખાસ ખયાલ અને નીતિ જાણવા માટે પરિક્ષા કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. માત્ર મોહિની કળાનો નવો ઉપયોગ કરીને તેણીને કંઈક નવું જાણવું હતું, અને તો પણ પરિક્ષક જેવા રોડમાં રહેવાને તેણીએ પક્ષો ઠરાવ કર્યો હતો.

એ અંગ્રેજ શિકારી એક અમલદાર હતો, અને તે રાજ-

પુત્રનાના એક ખંડ-ભાગનો રેસીડેન્ટ હતો. તેનું નામ કર્નલ લેલી હતું. તે ભલા ખવાસના અંગ્રેજનું નામ દરેક કાંઈને પ્રિય હતું.

“હા, બાબુ ? હું અંગ્રેજ છું. અને ધણી વખતના સહવાસથી હું સુજરાતી બુબાન બાબુ છું. ખાસ એ ભાષાનો મેં અભ્યાસ કરેલો છે. હું તમોને જોઈને ખુશ થયો છું.

“હવે જો તમે મ્હારા પિતા તરીકે મારી ઓળખ માગો છો, તો કહું છું, કે હું જંગલવાસી સ્ત્રી નથી, પણ રાજકન્યા છું. અહીં માફ રહેલું નથી, પણ કેટલાક બહારવટીયા મને પકડી લાવેલા છે, અને હું દુઃખથી રીખાઉ છું. જો તમને દયા આવવી હોય, જો તમે મને પુત્રી દાખલ ગણતા હોય, જો તમે ઇન્સ્પેક્ટર, નિરપૃષ્ઠી, અને દયાળુ છે, તેવુંજ માન રાખતા હોય, તો મને બચાવો. હું અખળા છું—તમારે શરણે છું—

“ખુશીથી બચાવીશ, બેટી ? તુ કયા રાજાની કન્યા છે ?” કર્નલ લેલીએ તેને ધીરજ દઇ પૂછ્યું.

“જયમહના ઠાકોર જયસિંહની કન્યા છું, પણ એક કાસ્તાની ફત્તેહનો ભોગ થઇ છું. તમારું નામ કહેશો ?” પ્રમાદે ગરીબાઇથી પૂછ્યું.

“મારું નામ કર્નલ લેલી છે.”

“કર્નલ લેલી ! કેવું માયાળુ અને માન ભરેલું નામ છે ?

“તમારું દયાળુ નામ હું માસ પિતાને ત્યાં સાંભળતી હતી. બહુ મેં તમોને જોયા પણ હતા.”

“હા. હું જયસિંહ રાઠોડને મળ્યો છું. તેની સાથે મ્હારે પિછાણ છે. હરકત નહિ, હવે તું નિર્ભય થઇ ચાલ. હાલ તુરત હું તને મારે બંગલે લઇ જઈશ. કે જ્યાં મ્હારી મહોરદાર મેડમ માર-ગરેટ અને મ્હારી છોકરી મીસ લયલા છે; તેની પાસે તને રાખીને.

તારા આપને ખબર આપીશ. અને તે પછી હું તારા શત્રુ બહારવ-
ટીયાને પકડવા જઈશ. કેમકે હાલ મહારી પાસે બચાવ માટે કંઈ
નથી—હું જંગલમાં ભૂલો પડીને અહીં આવેલો છું. ”

“ પણ અહીંથી જવાનો માર્ગ એકજ છે, અને ત્યાં બહાર-
વટીઆ ફરે છે. ”

“ ના. તને સમજવવાજ એવું બતાવેલું છે, અહીંથી ત્રણ
રસ્તા નીકળેલા છે. ચાલ જલદી. પણ તું ચાકી જશે તો ? કેમકે
મારી પાસે વાહન નથી. અને વાહન મેળવતાં આપણને ચાર પાંચ
કાસ ચાલવું પડશે. ”

“ તેની ફિકર નહિ. હું ચાલીશ. ઇશ્વર તમારું ભલું કરો. ટીક
અવસરે આવી પહોંચ્યા—નહિ તો મારું વગર મોતે મરણ થાત.
મને એ લોકો બહુ પજવતા હતા. બગડેલી ઘાનતના જંગલી મને
સતાવતા હતા. હાય ! હું કેવી ભાગ્યશાળી ? નીતિમાન અંગ્રેજોના
ઉમદા ખવાસથી મારો કેવો બચાવ ? ખચિત હું તમારો ઉપજાર
માનું છું—હું એક તમોને પિતા તરીકે માન આપું છું. તમોએ બળવેલી
ફરજ માટે શું બદલો આપી શકું ? ” પ્રમાદ ગદગદતે કહે બોલી.

“ મહારી ફરજ હું બજાવું છું. હું શુદ્ધ અંગ્રેજ છું, ખાસ
ધનસાફને ખાતર કદી કોઈનો જન બચતો હોય, તો તે બચાવવામાં
કદી મારો જન આપવો પડે તો આપવાને બિલકુલ નિડર રહું છું.
તું મહારી બેટી છે. અનાથ છે. સપડાયેલી છે. મારો ઉપકાર શું છે ?
આ નિર્બળ ઉપકારનો બદલો ઇશ્વર તરફથી, અને તારા આત્મા
તરફથી મળી ચુકા છે. છોકરી ? તું નશીબવાન છે. ચાલ—હવે વધુ
વાર ચોંભવું જોખમ ભરેલું છે. ”

“ કેવી મેહેરબાની ? કેટલી દયા ? કેવી મમતા ? બલા સાહેબ
હું માનું છું કે તમેજ મહારા પિતા થયા છો. તમારા જેવા પિતાના

ફરજ હો કેવાં સુખી હશે ! ”

“ તું જોશે—બોણ જખતમાં જોશે—મ્હારી લયલા તારા જેવીજ ગંબીર અને ગુણીયલ છે, નમ્રતાવાળી—સાદી—પવિત્ર—ધર્મ-ચુસ્ત અને વિદ્વાન છે. તેણીને ગુજરાતી ભાષાનો બહુ શોખ છે. અને હાલીલી લયલા હવે મ્હારા એક રતિલાલ નામના વિદ્વાન કાર-ભારીના હાથતળે ગુજરાતી ભાષાની તાલીમ લહે છે, પણ તે વાત જાણવા પહેલાં તારી હકીકત મારે જાણવી જોઈએ. ”

“ આપુ !—અરે—હું કેવી તમને આપુ કહી દઉં છું—મને તમે કેવા મ્હારા આપુ જેવા લાગે છે ! સાહેબ ? મારા આપુ તો મારા પર કઠોર છે, પણ આપ તો—

“ તારા આપુ તારા જેવી નેકજનક પુત્રીપર કઠોર હોય તેનું કારણ શું હશે વાર ? ” લેલીએ શંકા કરીને વચ્ચેજ પુછ્યું—

“ શંકા કરવા જેવું કંઈ નથી. તેમાં મ્હારા પિતાનો દોષ નથી—હમારા હિંદી રાજવંશીઓમાં અને વધુ કહું તો હિંદુઓની બહુખરી દરેક નાતોમાં એવો ધારો છે કે લક્ષ્મી બાળતમાં પરણનાર પર કન્યાથી લગનની વચ્ચે આવી શકાતું નથી, પણ માબાપોજ તેનાં લક્ષ્મ જોડવી આપે છે.—”

“ હા—મારા જાણવામાં કેટલુંક આવેલું છે, અને વધુ આવતું જાય છે. એ હાલ મ્હારા કારભારી મી. રતિલાલ માર-ફતે હમે હિંદીવાનોના ધર્મ અને રીતિ રિવાજપર ભાષણ ચલાવવા માંડ્યું છે. જો કે તે પુર્ણ થવાને વખત છે, તો પણ મેં થોડું જ કંઈ સાંભળ્યું છે, તે પરથી માનું છું બાનુ ? કે તેમાં સઘળો દોષ બાળકીયોનો નહિ, પણ તેનાં મા બાપોનોજ છે—લક્ષ્મ જોડવું તે માબાપનું કામ છે ખરું, તો પણ તેનો મોટો આધાર પરણનારપર રહેવો જોઈએ—અને શું તમારા કેસમાં પણ તેમ—

“હા—તેમ થયું છે. મેં જે વરને પસંદ કરીયો છે. તે પસંદગી, જગીરદાર અને સુરો રજપૂત છે. પણ મહારાજા આપુ સાથે તેને બનાવટ નથી, તેથી હું રીઆઝીયું, અને તેને લીધેજ હું આ બહારવટીયાના પંજમાં સપડાણી છું. મેં ધારેલો પ્રિયતમ, જોધપુરના દરબારનો મિત્ર છે, અને આ બહારવટીયા જોધપુર રાજ્યની વિરુદ્ધ છે, તેથી તેઓએ વખત જોઈને અને મને ઊંધું થતું સમજવીને મહારા પ્રિયતમને મેળવવાની લાલચથી લલચાવી લઈ આવ્યા, એવી મતલબથી કે હું તેઓના હાથમાં હોય, તો મારો જનાર ધણી મને ખેંચી લહેવા જોધપુર દરબારને સમજાવીને તે લોકોનું સમાધાન કરે—પણ અંતે તો સર્વે જુદેજ માર્ગે કામ ચાલ્યું, અને હું અલાચી, રીઆઝી દુઃખી થતી તમારે શરણે આવી છું.”

“ફિકર નહિ કર—હું તારા આપુને સમજાવીશ, અને તે પસંદ કરેલો ધણી ચોગ્ય હશે, તો હુંજ તારું લગ્ન કરાવી આપીશ” આ વિનોદ છેવટ પ્રમાદ—સુંદરીના લાલમાં ફળીભૂત થયા પછી તેઓ ચોકસ સ્થળમાં આવ્યાં, અને તે સ્થળમાંથી વાહન લઈને સત્રિ પડતાં ગી. લેલીને બંગલે જનને જઈ પહોંચ્યાં. મી. લેલીની સાથે એક હિંદી રૂપવાન સ્ત્રી છે, એમ જ્યારે તેણીની મેડમ મારગરેટ જાણ્યું, ત્યારે પ્રથમ તો તે વહેમાયલી અંગ્રેજ અબજાને શોષ પડ્યો. તર્કવાદી પણ જાણી અને ગંભીર મારગરેટ કેટલીક અધુરા અનુભવે મુર્છામત બાંધી બેસનારી અંગ્રેજ લેડી ન હતી—તેથી તેણે ખોતાના થાકેલા પતીને ખુલાસેથી પુછ્યું—અને જ્યારે તેણીએ જાણ્યું કે આવેલી સ્ત્રી એક રાજ્યકીય કુટુંબની કુંવરી પણ દુઃખિયારી છે, ત્યારે તો તેણીએ ખોતાનો લલો ખવાસ બતાવીને સાચાથી ઘેરી લેવામાં બિલકુલ ઓછી ઉતરી નહિ. મી. લેલીએ, આ બાબતની સાથે બનેલો વિનોદ રાત્રે સર્વેને ઓરેન્ડીયો આ પરથી, પ્રમાદ—

સુંદરીપરદરેકનો પ્યાર અને આહ એટલો મમતા ભરેલો થવા લાગ્યો, કે એ નિર્દોષ બાળકને પોતાનું સ્વગૃહ યાદ ન આવતાં બહો વખત એ લોકોની લાવનામાં પસાર થતો ગયો.

પ્રમાદ-સુંદરી ન્યારે આ લલા અંગેજ અમલદારને ત્યાં આવી, ત્યારથી તે જો કે બહુજ ખિન્ન લાગતી હતી, અને તેણીને હવે પોતાના પ્રિયતમને મેળવવાની-અનુભવથી સુખ સંપાદન કરવાની, અને અનાયાસે મળેલા સત્સંગથી તે દુનિયાઇ સુખમાં મલકવાની હતી, તો પણ નવાં નવાં માણસનો સંગ તેણીને બહુ ક્ષીણ થઇ પડ્યો હતો. જોકે નવી આકૃતમાં તો દરેક જણનો વખત સહેલથી પસાર થાય, પણ પ્રમાદ-સુંદરીને તો બઅચિતે કેટલાક દલાડા પસાર કરવા પડ્યા. અને લગભગ એક અઢવાડીજીં થયા પછી તેણી ત્યાં મનને હદ કરીને આનંદથી રહેવા લાગી. અંગેજ સંસારમાં હિંદી અખળાએ વસવું એ ઘણું મંહીર પમણું હતું. કેમકે પ્રથમ તો અંગેજને કાળાં માણસપર ધિઃકાર આવતો હતો. પરંતુ આ અમલદારને ત્યાં તેણું બિલકુલ હતુંજ નહિ. અલગત રાજ્ય ખટખટમાં તેના વિચારો બુદ્ધ હોય, તે વાદ દુબકર હશે, તો પણ એક એકસ સંસારી બાળક માટે તો શુરા અંગેજ બચ્ચા ખચિત સંભાળથી ચાલશે-ચાવના બૂખ્યા-અને પવિત્રતાના તેજમાં અંગ્રહ રહેલા, કેટલાક લલા અંગેજ, કાળા બોળાની સરખામણીમાં બૂલ્યા પડ્યા સિવાય ત-દન એકત્ર થઇ જાય છે. જોકે સ્વાર્થના દીર્ઘ અનુવાદમાં તો તે બોકને એટલી આપદ્યતા ખતાવે છે કે તેના વિશ્વાસથી દરેક માનવી ડગાઇને હરખાય છે, પણ મીઠી લેલી અને તેના ખાનદાની કુદુખમાં તેણું હતુંજ નહિ, એટલે પ્રમાદ તેથી નિશ્ચિંત ને સુખી હતી. ચી. લેલીએ પ્રમાદના વિષે તેના પિતાને આ બાબત બખર બાપતાં તેણીનો ખત પણ લખાવી બીડ્યો હતો, કે પ્રમાદ

હાલ ઘણા લાંબા તો નહિ, તો પણ દુકં વખત ન્યાંસુધી તેણીને પસંદ હશે ત્યાંસુધી મીં લેલીને ત્યાં રહેશે. અને મીં લેલીના વિશ્વાસથી તેણીના આપે પ્રમાદને ત્યાં રહેવાની છુટ આપી હતી. તેટલુંજ નહિ, પણ તેણીને માટે એક આધને બોલાવી હતી, તેથી એક ખવાસણ તુરત ત્યાં આવી હતી. જોકે બીજાં ચાર માણસો રક્ષણ માટે તેણીના પિતાએ મોકલ્યાં હતાં, તો પણ પ્રમાદે તેઓને રજા આપી હતી. અને એક તેની દાસી સાથે મીં લેલીના બંગલાની પાસે જુદાજ ઉતારામાં તેણી રહેલી હતી. અને ફક્ત એ અડવાડીયાના દુકં સહવાસમાં તેણીએ અંગ્રેજ કુટુંબનું સારું માન મેળવ્યું હતું. એ માન મીં લેલીની પુત્રી લયલાએ દેખાડ્યું હતું. લયલાએ, પ્રમાદનાં પવિત્રપણાનાં વખાણ સાંભળ્યા પછી, અને તેનાં માખાપોની ભલામણ પછી પ્રમાદને ઘડીવાર પણ પોતાનાથી જુદી કરતી નહિ. પોતાનો અભ્યાસ ચાલતો ત્યાં પણ મીં રતિલાલની પરવાનગી લઈને તેણીને બેસાડતી. આ સત્સંગથી પ્રમાદને કંઈક અંગ્રેજી જ્ઞાન પણ થવા ઉપરાંત, અંગ્રેજ વાજત્રો પણ વગાડવા શીખી હતી. પ્રમાદ, લયલાને વધુ માનીતી એટલા માટે થઈ પડી હતી, કે તેણી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા શીખવવામાં તેના માસ્તરની ગરજ સારતી, અને વધુ તો લયલાને હિંદી ગાયનનો તથા વાજત્રોનો શોખ હતો; અને તે સર્વ ગાવાવળગવાનું પ્રમાદ જાણતી હતી, એટલે વખતસર તે અભ્યાસ ચાલતો હોવાથી તેણી બહુ પ્રિય થઈ પડી હતી. એક અંગ્રેજ બાળકી એટલી બધી હિંદી બાળાપર મોહી પડે, એ આ સુધરેલા વખતમાં બિલકુલ નહિં માનવા જેવું હતું; પરંતુ પ્રથમના સંસ્કારથી અને ધરના જુના વિચારથી તથા તેના કુટુંબની રીતભાત અને કુલીનતાથી તે વખતે એક પવિત્ર માણસ તેવી પવિત્રતા ઓળખી

શકે, તો એમ ન બની શકે, એ પણ માનવા જેવું નથી. આ સુખી કુટુંબમાં બેઠે વધુ માણસની હાજરીથી આજે જે આનંદ પ્રવર્તાઈ રહ્યો, તે તેણીની ગેરહાજરીમાં એટલો દુઃખદાયક દેખાવ આપવાનો હતો, કે તે વિચાર કરીનેજ મડમ મારગરેટ અને મીસ લયલા, પ્રમાદને પોતાને ત્યાં લાંબો વખત સુધી રાખવાની મમતા બતાવતાં હતાં. અને તેણીને નવું નવું શીખવવાની ઉલટ લેતાં હતાં.

હિંદુસ્થાનના વસવાટ પછી મી. લેલીનું કુટુંબ હિંદી ભાષા-હિંદી વૈભવ અને હિંદી રિવાજો બહુ પ્રસંદ કરવા લાગ્યું. અને ખાસ તેના અનુભવ મેળવીને મગર થવા લાગ્યાં. અંગ્રેજ લોકોમાં આ એક જાતનો ખવાસ છે કે કદી કાયદાને માટે નહિ, તો પણ શોખ ને ખાતર નવું શીખવું, વિદ્યાના ચોર અને જ્ઞાનના યુમાસ્તાનું પદ ધરાવનારા અંગ્રેજ જેટલે દરજ્જે તેથી સુખી છે એથી હજાર દર-જ્જે આપણી હિંદી પ્રગ્ન બેનશીખ છે. આ કુટુંબ દેશી સંસાર નદા બનું હતું, જ્યારે પ્રમાદસુંદરી આ અંગ્રેજ કુટુંબના સુખ સંસારનો અનુભવ મેળવતી હતી. તેણીએ હવે તેનાં ઘરની રીતભાત બંધા માંડી-મી. લેલીનાં બે ન્હાનાં બાળકને તેની માયાળુ માતાનો સંભાળ તળે ઉછેરવાની ને સંભાળ કરવાની તજવીજ પ્રમાદને જેટલો પસંદ પડી, તેટલીજ ના પસંદ થએલી હતી, કેમકે પોતાનું બાળક ખાસ પોતાની ખુબસૂરતી જળવવાના શોખને ખાતર ચાકરડીને આપવું પસંદ કર્યું નહિ, એ બાળકને કેળવણી આપવાની તજવીજ ઉપરાંત તેની તબિયત સાંભળવાનું તેની માવજત કરવાનું બહુ કામ તેની માતા મેડમ મારગરેટની એવી ચપળતાથી બજાવતી હતી કે પ્રમાદ-સુંદરીને જો કદી બાળકનો પ્રસવ થાય તો આ અનુભવથી તેને એવું કળવે, કે તેને જોઈને દરેક રજવાડામાં આ રીત પસંદ થઈ પડે! એટલુંજ નહિ, પણ તેના થતા કાયદાથી દેશી રાજવંશી બાળકો

ધણા ઉમદા પ્રકારે તંદુરસ્તી જાળવી શકે. કેમકે મનુષ્યના શરીરના અવયવનું તદસ્થપણ આજકપણથી થએલી માવજતનું રહસ્ય છે, શાળામાં અને ઘરમાં આજકાને અભ્યાસ કરાવે છે, પુરુષો પોતાના ઘરનાં નિયમ પાળવામાં અર્થાત્ જમવાનું અને સુવાનું એટલું નિયમવાળું રાખે છે, કે તે ઉપરાંત ગમે તેવું કામ હોય, તોપણ તે નીમેલા વખતની બહાર જતાં નથી. એમ થવાથી તેઓ ઘણાં આનંદી ને સુખી રહે છે તથા કુટુંબમાં સંપ વધે છે. દિવસ આનંદમાં જાય છે અને શરીર તંદુરસ્ત રહે છે. પવિત્ર પ્રમાદસુંદરીએ દાલ તો અહીં નિવાસ કર્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

કપટજાળમાં સપડાયેલી રાજકન્યા.

કલાજીનો પરમમિત્ર અલયસિંહ જોધપુરના રાજ્ય મહાલયમાં થએલી નિર્દોષ ગડબડ માટે એક અવિચારી, કપટી, અને અધમકૃત્ય કરવા નીકળી પડીને જ્યાં કર્નલ લેલીનો બંગલો હતો, ત્યાં આવી જડયો—એટલામાં થોડે દૂરથી તેણે યુવાન પ્રમાદસુંદરીને કોઈ અંગ્રેજ સ્ત્રી સાથે ફરતી જોઈ ને ખમચ્યો—અને પોતાની મનલખ સાધવા બંગલાથી કેટલેક દૂર એક ઝાડી હતી, ત્યાં પોતાના ઘોડાને એક ઝાડ સાથે બાંધીને ખાસ વિશ્વાસુ અને હજુરી પ્રધાન તર્કપ્રસાદ બેઠો હતો તેની સલાહ વેળા ગયો.

પ્રમાદસુંદરી, એક કુલીન અંગ્રેજના ઘરમાં ખાસ પોતાના કુટુંબી માફક પલોટાઈ ગઈ હતી. અને પોતે પોતાના ભલાખવા-

સમી, ઉત્તમ શુધ્ધિથી અને સવિનયથી દરેકને એટલી હેતુસ્વી થઇ પડી હતી, કે મેડમ મારગરેટ અને મીસ લયલાને તેણીની જવાની નજીક આવતી તક, ખચિત દિલગિરી ભરેલી થઇ પડી હતી. મીસ લયલા તેણીને ઘડી પણ દુર કરતી નહિ. પોતાના વિચારને મળતી એક યુવાન સખીના પવિત્ર પ્યારમાં તેણી, પ્રમાદને એક દેશી સ્ત્રી નહિ ગણતાં, પોતાનાજ કુટુંબની બેહનપણી ગણતી હતી. અને એવી પ્રકારના સંબંધથી પ્રમાદ નવો અનુભવ મેળવીને એક બાહ્ય ગૃહણી બની હતી કે, તેવી અનુભવી ને સુધરેલી દેશીયુવાન સ્ત્રી કાંઈકજ નીકળી આવે. પ્રમાદ પણ અહીં રહેવાને ખુશી હતા. કેમકે તે આ સુખી ને સુધરેલા અંગ્રેજ સંસારમાં હમેશાં નવું નવું નિહાળતી હતી. અને નવોજ અનુભવ મેળવતી હતી. જો કે તેણીનાં માતૃપિતાના ઉપરા ઉપર સંદેશા અને માણસો પ્રમાદને તેડવાને આવતાં હતાં. તો પણ માતાથી અધિક મહોબત ધરાવનારી માયાળુ અને મમતાળુ મેડમ મારગેટ અને મીસ, લયલા તેઓને પાછાં વાળતાં હતાં, અને તોપણ જ્યારે સિંહ રાઠોડ તે માટે કશું બોલતો ન હતો. કેમકે તે સમજતો હતો, કે મી. લેલી એક ખાનદાન અંગ્રેજ છે, અને તેનો સંસાર સુખી અને પવિત્ર છે.

પ્રમાદ જો કે પ્રથમ તો ભય પામતી હતી, કંટાળી જતી હતી. નવા ઘરમાં અને નવા સંસારમાં રહેવું તેણીને ત્રાસદાયક લાગતું હતું, પણ અંદર પલોટાઇ ગયા પછી અને એ અંગ્રેજ કુટુંબ એક દેશી બાળકીની પર દયાની નજરથી જોઈને તેણીને માનથી ચાલ્યા પછી બિલકુલ નિડર થઈને તેઓની સાથે રહેતી હતી. તેણી લયલા સાથે ગમ્મત ઉડાવતી હતી. વિનોદ કરતી હતી. યુવાનીનો દોર, અને મહોબત ભરી પ્રીતિ દર્શાવતી હતી. ફરતી હતી-હસતી હતી-મીસ લયલાને, તેમના પિતાની લાગણીથી પ્રમાદ, કંઈ કંઈ

ગુજરાતી શીખવતી હતી, તો લયલા તેને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરાવતી હતી—એમ અન્યોન્ય પ્રીતિનાં પુતળાં પોતાનો વખત, સુખરૂપ વિનોદ કરતાં હર્ષમાં અને આનંદમાં ગુજરતાં હતાં.

એક દિવસે તેઓ બગીચામાં ફરતાં હતાં—પ્રમાદ, પોતે સમર્પેલા પ્રેમ વિષે લયલાને ખરી હકિકત કહેતી હતી—કલાજી જેવા બહાદૂર રત્નપૂતની તેણીને ઓળખ આપતી હતી—પોતાનો પિતા તેની સાથ પરણાવવાની હઠ કરે છે, ઇત્યાદી કહેતી હતી. લયલા, તેણીને ધીરજ આપી, ઉમેદ નાવ ડુબી ના શકે, તેવી પ્રયુક્તિ બતાવતી હતી—તે વખતે તેણીના લાભચંદ્રનો અસ્ત કરનાર રાહુ ત્યાં આવીને તેણીને જોઈ ગયાં હતાં—અને પ્રમાદે, પોતાનું દર્શન બતાવ્યા પછી તેણીને કંઈક થઈ ગયું હોય, તેમ તેનો જીવ બગડી આવ્યો. અને તરત તે જન્ને જણીઓ બંગલામાં ચાલી ગઈ. થોડીવારે પ્રમાદને કંઈક સંદેશ મળ્યો, કે જે સંદેશો તેની પહેલીયે તેમજ છેલ્લી માંદગીને સંધી-આરા રૂપ થઈ પડ્યો હતો. એ સંદેશો આપનારને પ્રથમ કંઈક ઇનામ આપીને, તેણીની કોઈ ન જાણે તેમ બંગલાની બહાર ગઈ—આ વાત મીસ લયલા સિવાય કોઈના જાણવામાં ન આવી, પણ એ વાત જાણીને થોડીક વારે તો લયલા એક અકસ્માતના ઊંડા ખાડામાં ઉતરી પડી. આ દિલગીરી, તે અંગ્રેજ બાળાને મૃત્યુરૂપ થઈ પડી. અને બંગલામાં પ્રમાદના પુકારો થયા છતાં, આસપાસ તપાસ કરતાં છતાં, તેણીની મળી શકી નહિ. મી. લેલી બેર ન હતો, એટલે વધુ હકિકત મેળવી શક્યાં નહીં, પણ કંઈક દગો થયેલો જણાયો હતો. આ સમયે લાલચુ અને નિમકહરામ અબ્દુલ નામનો નોકર, અભયસિંહે ચખાડેલી દુષ્ટ પ્રસાદીથી પ્રમાદ માટે કંઈજ બોલ્યો નહિ. પ્રમાદને કોઈ ઉડાવી ગયું એમ સૌએ માન્યું, પણ

+ આ વાર્તાના પહેલા ભાગમાં પ્રકરણ પેટલે જે પ્રસંગ બતાવ્યો છે તે વેળા.

પ્રમાદ મનગમતી રીતે ન્હાસી ગઈ, તેમ જળાયું નહિ. જો કે પ્રમાદ તો ખચિત એક પાપીના કપટી કર્તુકથી ચાલી ગઈ હતી, અને વળી તે તો મન માનતી પ્રેરણાથીજ નીકળી ગઈ હતી. પણ બીજાંએ જુદુંજ જાણ્યું હતું.

વાંચનાર ? પ્રમાદને, અહીં એટલું સુખ છતાં, તેણીને ન્હાસી જવાનું કારણ શું હશે ? એ જાણવા માટે તારૂં વાંચન આગળ ચલાવ. તું એટલું તો જાણે છે, કે જંઘપુરનો રાઠોડ દરબાર અલયસિંહ, પ્રમાદને જંઘને અંદર આવતાં હતી ગયો છે, અને દુર ઝાડીમાં મસલત કરવા બેઠો છે ખરો, તે પ્રમાદને હવે ઉડાવી જવાના ઇરાદાથી મસલત ચલાવે છે ખરો, પણ ખાસ તે માટે તે આવ્યો નથી. માત્ર તેનો જુદાજ કામ માટે આવ્યો છે. ને તેમાં આ મનોદર રૂપસુંદરીને જંઘને તેણીને કેટલાક કારણસર ઉડાવી જવાની ઇચ્છા રાખી છે. અલબત્ત, પ્રમાદને પોતાની કરવી, એ ફરાવ કર્યો હતો ખરો, પણ તે મળશે કે કેમ ? એ સવાલ ઉભો થયો હતો, અને અંતે આ વખતે તે અમલમાં લાવવાના નિશ્ચયપર આવ્યો હતો. કંઈ પોતાના મિત્રની સ્ત્રી જાણીને, કે જેમ કલાજીએ પોતાને સુખી કર્યો, એમ માનીને, તેને સુખી કરવા માટે નહિ, પણ બન્ને જણને ઉડાગારમાં ઉતારીને તેની ઉમેદનું શિર છેદન કરવા ઉડાવી જવાની ધારણા રાખે છે ? ખાસ તેમાં તેનો કંઈક સ્વાર્થ છે ! શું સ્વાર્થ છે, તે તું હવે પછી જાણશે, પણ હાલતો એ કારસ્તાની કૃતરાનો ભોગ થએલી પ્રમાદ તરફ તું જો—અને અલયની કપટ-જાળની વણેલી વણતર તપાસી હો, કે તે જાળમાં એ નિર્દોષયાળા કેવી રીતે ફગાઈને સપડાય છે ?

" અલયસિંહ, તર્કપ્રસાદની સલાહ લઈને, છુપી રીતે બંગલાની બહાર જઈ ઉભો રહ્યો. અને મી. લેલીના એક લાલચુ અને

લોભી પણ દેશી નોકરને લાલચ આપીને પ્રમાદને પોતાનો સંદેશો કહેવા મોકલ્યો. પ્રમાદ, અલયસિંહનું નામ સાંભળીને હરખતી દોડતી તરત આવી. નવીન ઉમેદ બાંધી આવી. પોતાના પતિ તરફની કંઈક આશાએ આવી. જો કે કલોજી પોતાની તરફ એવકા થયો છે, તો પણ દાખડા જેવી નિશાની આપ્યા પછી તેણી ઉમેદ રાખે છે, કે થોડાક વખતે તે પોતાની ભૂલ સમજશે, અને તેણીને ફરીને પ્રેમ સમર્પશે. * પણ તેમ તો કંઈ થયું નહિ; વાત તો વિપરીત થઈ. કારણ તો જીદુજ નીકળ્યું. ઉમેદ તો જીદે રસ્તેજ ઉતરી. નિર્દોષ પ્રમાદ તેણીના પતિના વિશ્વાસુ મિત્ર પાસે દાખડા ગુમાવ્યા પછી “ખરું કારણ પ્રિય પતીને જણાયું” એમ ધારીને આવી: પણ તેણી શું જાણે કે એ પગ ચાટતો કૃતરો તેણીનો પગ કરડવા આવે છે? ભોળી બિચારી પ્રમાદ!!!

પ્રમાદ અલયસિંહને જોઈને ભેટી પડી. તેણીની આંખમાંથી હર્ષાશ્રુ પડ્યાં, ઘણું વખતે અને ઘણું દિવસે તેણીના હૃદયમાંથી વિછોડાયેલો પ્રેમ ફરીને તાનું કરીને દિગ્બંધ કરનાર અલયને જોઈને તેણી ખચિત નીચું જોઈ ઉભી રહી.

“પ્રમાદ ! પ્રમાદ ! નિર્દોષ અને કુળવાન બાળા ? તું અહીં ક્યાંથી ? કેવો દયાજનક દેખાય ?” અલયસિંહ દયા ખાઈને મમતા બતાવતાં બોલ્યો.

“હું, તમારા જહારવટીયાના પંજમાં સપડાયા પછી આ ભદ્રા અંગ્રેજને શરણે આવી છું, પણ તે વાત પહેલાં કહો, કે મારો કલોજી ક્યાં છે? સુખમાં તો છે?” પ્રમાદે અધીરાં મનડાંતે તૃપ્ત કરવા, અને જલદીથી તેનો સંતોષ ભર્યો જવાબ મેળવવા પ્રશ્ન કર્યો.

“છે—ના—હા—અફસોસ!!” અલયસિંહ, ભાન વગર, કેમ

જાણે વ.ત છુપાવતો હોય, મનથી દિલગીર થતો હોય, તેમ બોલ્યો.

“કાં ? એમ કાં ?” બોલોની ? મ્હારો વહાલો કુશળ તો છે ?”

પ્રમાદે, વધારે અધિરાધથી પુછ્યું.

“કુશળ તો હશે, પણ—અરે—અફશોષ !” અભય, પોતાના કપાળે હાથ દબાવે નીચું નેંધ બોલ્યો.

“મને કહો ? બલા રાડોડ ? મને કહો ? મારો જીવ અધીરો થયો છે, મારો અલાદર કેમ છે ? અરેરે ! તેની હકિકત જણાવો. તેનું શરીર કેમ છે ? તેની સ્થિતિ કેવી છે ? મ્હારા સમ—જલદી કહો ! જે હોય તે કહો, નિડર થઈ કહો. મારા ખેરખાહને બલા મિત્રની વાત મને કહો” પ્રમાદ, ગદગદતે કંઠે પુછવા લાગી. અભયસિંહ ઘડીવારે બોલ્યો.

“બલો મિત્ર ! હા ! કલોજી બલોમિત્ર ! નિર્દોષ પ્રમાદ ! તું ફગાયલી છે. અરે તું આહોશ પુતળી ખચિત ફગાયલી છે. તારી અંદગીની આંધલી ઉમેદ હલ-હલે-હા !” પડી જવા જેવો ઢોંગ કરતો. અભય હળ્યો. નિર્દોષ પ્રમાદે, તેને પકડી લીધો. પવિત્રતાથી પોતાની આથમાં લીધો. ટટાર કીધો. વધુ ખુલાસો માગ્યો.—

“હું ફગાણી ? શમાટે ? કલોજીથી ને હું ફગાણી હોજી, તો પ્રક્ટી આ અંદગીમાં મને બીજો મિત્ર મળવો શું રહેલ છે ? નહિ—નહિ—ઓ બલા સરદાર ? કદી નહિ—કલો તે કલોજ છે.”

“જળમાં રહેલું માછલું એમજ સમજે છે, કે આ સિવાય બીજાનિયામાં વધુ જળ છેજ નહિ, પણ તે જેમ ફગાય છે, તેમજ તું ફગાય છે. “ખોટા હીરા ચળકે ઘણા” તેમજ તું જેવાં બુલબુલનો ભોગી ભમરો, અરે—કાષ્ટર કઠોર કાળજી ક્રાતરનાર કાળો ભમરો—તારાં ભવિષ્યનો ચળકાટ હરવાને માટેજ ચળકતો હતો—પણ તું ભાગ્યશાળી સ્ત્રી છું !”

“ હું ભાગ્યશાળી ? અરે ફટેલા નશીબની ગીરદેશીમાં ફસી પડેલી અબળા ‘ભાગ્યશાળી ?’ પણ હવે મને ખુલાસાથી કહો, તમે મને શું કહેવા આવ્યા છો ? અરે, મને શું સુખ દેવા આવ્યા છો ? મને કેવી રીતે સુખી કરવા આવ્યા છો ?” રડતી રડતી પ્રમાદ પુછવા લાગી. તેણીના મનપર માડી અસર થઇ, તેણીતો કલાજીને મુવેલો કે માંદગીને બીજાણે પડેલો સમજવા લાગી—તેની ઉમેદ પર પાણી ફરશે, એમ માનવા લાગી. ભોળા પ્રમાદને અધિરી પડેલી નેત્રને નિમકહરામ જૂઠારાએ તેનો લાલ લીધો—અને બોલ્યો.

“ પ્રમાદ ? શું કહું ? તને કહેવામાં ટ્રાયદો નથી, તને જણાવવામાં લાલ નથી, અરે—સુખ નથી—મને કે તને હવે સ્વાર્થ નથી—સ્નેહ નથી, તેમાં કંઈ અલાઇ નથી. તેમાં કંઈ જશ નથી—હવે—શું ?” અભયે, ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે શું તે પરમેશ્વરને—

“ અરે, તેમ થયું હોત, તો તને તારી ઉમેદ દોડાવવાને ખુલ્લો રસ્તો મળી શકત, પણ અરે ? તેથીએ અનિષ્ટ થયું છે. અચિત નાશ કરનારું થઇ પડ્યું છે. અચિત હું એમ જાણત તો કદી પણ તે ચંડાળ કૂતરાને હું રોટલી દેવાની લાલચ દેતજ નહિ—

“ બસ કરો—કૂતરાની ઉપમા આપીને કલાજીને ન ધિઃક્રોશોઃ મને ખુલ્લી રીતે કહે, તે ક્યાં છે ? એટલુંજ બતાવો !” પ્રમાદ, હારી જઇને બોલી—ભોળા સ્ત્રી હજી પણ પોતાના પતિ તરફ પવિત્ર સ્નેહ બેતી બોલી—

“ કાણ જાણે કમ દુનિયામાં છે ! મુવો કે જીવતો છે, તેની જીવતી માહિતી નથી. પણ એમતો ખુલ્લું છે કે તેની પાપીની ચાલ અને ચંડાળ કીર્તિ તો હજી જીવતીજ છે. અરે તેની નિમકહરામી મારા હૃદયમાં તાજી છે. પ્રમાદ ? તારી પર મને દયા આવે છે.”

“ દયા ? જો દયા આવતી હોય, તો ખોળ જોળ જેવી વાત કરવાને કેમ બેઠા છો ? મને કહીદો ? અરે મારા જીવનરનાં ગુલનું વૃતાંત સંભળાવા, મને ગયાવો ? ”

“ ઓ ગુલબદન નાજની ? તે, એક નાપાક ઓરતને લઈને નહાસી ગયો છે. અરે, એ એક જન્મની નામોશીના ઝિંડગારમાં પડીને રજળા ગયો છે. ડૂબી મુવો છે. ”

“ ઓહ ! મને કોઈ મારી નાખો ! ” પ્રમાદ, ચીસ પાડીને ધરતી પર ઢળી પડી. અલયે તેને બોલતી અંધ રાખીને, ઉપાડી લીધી. જરાવારે શુદ્ધિ આવતાં અલયે કહ્યું.

“ પ્રમાદ ? નિડર રહે—હારી ન જા—તે નહાસી ગયો, તો પણ તારે હવે ફિકર કરવી નહિ. ”

“ કેમ ફિકર ન કરું ? પણ અરે ! તે કોને લઈને નહાસી ગયો ? ”

“ તારાને—ભાડી દરખારની કન્યા—અને મારી બેવફા મહેર-દાર તારાને ”—

“ તારાને ? હા !—હું પેહેલથીજ જાણતીંતી. એ રાંડ તેનાજ પીછો લઈ બેઠી હતી. મને પણ એ લાથમાં ચાંદ દેખાડતી હતી. ઓહ ! કેવો બનાવ ! ”

“ ખચિત દુખદાયક બનાવ. અરે, કેવો ચંડાળ ? ખરેખર ઉપરથી અમૃત, પણ અંદરથી વિષ જેવો, એ અધમ તે પાપી કલોજી નીકળશે, એમ હું ધારત, તો કદી પણ તેને મદદ ન આપત. અરે, દિલ્લીશાહની સાથે લડતી વખત મેં મદદ આપી, તે રજપૂત આળાઓને નવરોજ કરવા જવાની રીત નાજુદ કરવાનું માન ભરેલું કામ કરી આપવાના જોખમમાં ઉતર્યો, છેવટે તેને જંગમાં પ્રસિદ્ધ કરીને તેને સુખી કરવા મારા રાજ્યની સરદારી આપી, તો અંતે

“ પાળેલો કૂતરો પગ કરડે ” તેમ મારેજ પગ કરડ્યો, અને મારીજ સ્ત્રી તારાને ઉપાડીને ન્હાસી ગયો. અરેરે ! પ્રમાદ ? જે હું પરણ્યા પહેલાં તે તેને પરણી ગયો હોત, તો મને ઝેર ન લાગત ! પણ હવે-હવે તો મને મારી જીંદગીનો તોડનાર શત્રુ તે થયો છે, અને જગતમાં અપકીર્તિની ધ્વજાએ ચડાવીને કાળા વાવટામાં ફડફડતો કરી મુકેલો છે. અરે, તેમ કરતાં તારી જીંદગી પણ વૃથા કરી છે, તને પણ રવડાવી મુકી છે. અફસોસ ! ” અભયે, પોતાની કપટજ્વળ પાથરી-પ્રમાદ ફસી.

“ અફસોસ ? ખરેખર અફસોસ ! કલોજ આ કામ કરવા તૈયાર થયો ? અરેરે ! પ્રીતડી ? તું એક ભલા ખવાસના-કુલીન અને વિચારવંતને પણ ભ્રષ્ટ કરવા અચકાતી નથી ? હવે શું કરવું ? નસીબ ? દુઃખ ? હવે તું કયો માર્ગ ખતાવે છે ? અભય ? હવે મને મારી નાખો. હવે મને જીવતી ન રાખો-અરે તમારી બહાદુર તલવાર મારી ગર્દન પર ચલાવી દો. મને રિખાતી બંતવા પહેલાં અને બેવફા કલોજના મરણની અગાડી મને દૈવના દરબારમાં જઈ તેની બેવફાઈની ફરિયાદ કરવા દો-હવે મને મરવા દો-અસ મરવા દો-ઓહ. ”

પ્રમાદ, અભયના હાથપર ઢળી પડી-તેણીના મનના વિકસિત, હવે વધુ દુઃખ કરવા લાગ્યા. પોતાના હૃદયની વિકલ વાર્તા કહેવાને તેની સખી લયલાના પાસે પણ ન ગઈ. આ દુનિયાના કઢંગા રંગ અને જુરા રિવાજથી કંટાળીને તે સુંદરીએ આપઘાત કરવા માટે માગણી કરી. અભયસિંહને શરણે પડીને તેને કહ્યું.

“ ઓ, ભલા રંજપૂત ? મને-અચાવ-હવે-મને અહિંથી લઈ જા-મને આત્મઘાત કરવાની જગ્યા ખતાવ-અરે, હવે મને તું દુઃખ-માંથી છોડાવ-આ મારું આપિકું જેવું મકાન, અને તે માંહેથી મળી

બહા. કલો અને પ્રમાદસુંદરી.

“ચાલ, ભલા ખવાસના અભય ! ચાલ-”

પ્ર. ૪, પૃ. ૩૯.

આવતું સુખરૂપ સાધન, મને અકાંઈ થઈ પડશે. પતિ વિના, અને વિરહ-વેદનાથી માંડે દિલ તૂટી જશે. હવે મને અહિંથી ક્યાંએ લઈ જા-અને એ બેવફાઈ કરનાર પુરૂષનો પત્તો કહાડવા દે-ઓ ભલા સરદાર ? મને તું મદદ કર-તે રાઠોડને શોધ કરવામાં મદદ કર ! અરે તારી પવિત્ર સ્ત્રીને જાં તે લઈ ગયો હોય, જાં તેનું તને ખૂન આવતું હોય, તો ચાલ-હું પણ તારી સાથે આવું, અને બેવફાઈ કરનારને બે વચન કહીને પછી તું મને જે માર્ગ ખતાવે, તે માર્ગે હું ચાલી જાઉં-પણ-જાઉં તે પહેલાં મને એ પાપીનો મેળાપ કરાવ ! ” પ્રમાદ અનાધાર આંસુડે આશ્રય માગવા લાગી. અધમ અભયને તો એજ કામ હતું. તેણે ખુશીથી કબુલ્યું. પ્રમાદને મદદ કરવાને તરત તૈયાર થનાર અભય હિંમતથી બોલ્યો

“ ચાલ, ચાલ, ઓ પવિત્ર મુંદરી ? ચાલ, મ્હારી સાથે નિડર થઈને આવ, તને તારા બેવફા ભરથાર સાથે મેળાવું. અરે તેને દે-ખાકું ! ચાલ, ઓ નિર્દોષનાર ? તારા માટે હું દુઃખ વેઠું, મારો જાન આપું, માંડે સુખ અને જીવગાની આપું. તું તારા નફટ કલાજીને જે કહેવું હોય તે કહે, અને મારી નાપાક ઓરત તારાનું કલાજીએ નાખ્યોદ વાળ્યું છે, તેને જે બોલવું ઘટે તે બોલી દે, અને પછી ત્વંછએ તો તેને પરણીને સુખ મેળવ. ચાલ ” અભયે તેનું મગજ ફેરવી નાખ્યું. ફગારા જનદૂગરે બોળી લલનાને ફસાવી. વજ જેવી કપટજાળમાં તેણીને સપડાવી, અને નિર્દોષ પંખિણીને ઉડાવી દેવાની કબુલાત આપીને તેને પોતાના હાથમાં લીધી.

“ ચાલ, ભલા ખવાસના અભય ? ચાલ. ”

“ પણ હું મ્હારી સખી લયલાને મળી આવું ? ” પ્રમાદ રડતી આંખે રજ માગવા લાગી, અભય તેને મદદ કરવા લાગ્યો.

“ હવે ન જા. તારા જવાથી તેને શક પડશે. તારી ઉમેદ

નાબૂદ થશે, તને પાછી ફરવા નહિ દેય, તારી સ્થિતિ દુઃખદ થશે. તને ખમવું પડશે, પણ સખર, મીઠું લેલી ખંગલામાં છે ?”

“ ના નથી, ને તેથીજ મને જવાદે ! હું હમણુંજ આવીશ. ”
“ ના તોપણ નહિ ! ”

“ ચાલ, નથી જતી, ચાલ, હું એમજ આવું છું, અરે નાપાક કલાજીને ધિકાર દેવા હું હમણુંજ આવું છું. મ્હારા રક્ષણ કર્તાને, અને મારાં જન્મદાતાને છોડીને આવું છું. પણ સખર, કલાજીએ કંઈ દાખડા વિષે ચાત કરી છે ? ”

પ્રમાદે, કંઈક કલાજીના વિચારોનો ખુલાસો મેળવવા, અને મનનો ભેદ જાણવા પુછ્યું. અભયે સ્વાર્થના અધિકારમાં સપડાઈને કલ્પના માર્ગેજ જવાબ દીધો “ હા—એ દાખડો ગુમ થયો, એમ તેણે કહ્યું. ” કુદરતે, અજાણ અભયના મુખમાં એ ખોલ મૂક્યો. માત્ર પ્રમાદના કમનસીબેજ તેના મુખમાં આવ્યો.

“ હાય ! ત્યારે તો ખચિત તેને મળવું. અરે મારા મનનો ખુલાસો કરેલા. હું પવિત્ર અને નિર્દોષ નાર માટે કદી તેણે આવું કામ કર્યું હોય, તો તેને પસ્તાવો કરવાનો વખત આપવો. હાય—હવે મારે જવું. ચાલો મને તેડી જાઓ ” પ્રમાદ, અધિરી થઈને ખોલી. અભયને દાખડા માટે શક ગયો, પણ ન ખોલ્યો.

“ પણ થોડો વખત તને હું એક ઠેકાણે રાખીને પછી કલ્પા પાસે લઈ જઈશ. કેમકે તને સાથે રવડાવતાં તો તું મરી જશે, ને નાહક આપણે સઘળાંને દુઃખ વેઠવું પડશે ” અભયે બીજા દાવ માંડ્યો.

“ જેમ તમને ગમે તે કરો, પણ અહિંથી લઈ જાઓ. મારા દેહને આ જગ્યાપરથી કલાજીની શોધમાં ચલાવતો કરો. મારા જીવને શાંતિ થાય, તેવી મદદ આપો. ચાલો ” પ્રમાદ રડતી રડતી ચાલી. ખંગલા તરફ નજર કરતી ચાલી. અકસોસ કરતી, છાતી

ફૂટતી, વાળ વિછોડતી, દુઃખ પામતી ચાલી. સ્વાર્થમાં શુષ્ક કરનાર અભય, પ્રમાદને લઈને ચાલ્યો. મતલબની ગાદી ને હોદ્દો મેળવનાર અભય, નિર્દોષનારને માત્ર પોતાના ખોટા સ્વાર્થમાં લપટાઈને દુઃખ દેવા લઈ ચાલ્યો, ફક્ત અધમપણાને દાખલો બેસાડવા લઈ ચાલ્યો. પ્રમાદને પોતાના પ્રધાન પાસે લઈ ગયો. અને પ્રધાનને સોંપીને પ્રમાદને કોઈક વગડામાં જાણીતા માણસના રક્ષણતળે રાખવાની ભલામણ કરી, અને તેણીને મુકીને ફરીથી જલદી આ અંગલાપર આવવા તર્કપ્રસાદને ખાનગી જણાવ્યું. એ કે પ્રમાદને તો કલાણની શોધનું બદાનું બતાવવું, પણ ખરી રીતે તો કર્નલલેલીને ખરૂં ખોટું સમજાવવા માટે આવવાનું અભયે જણાવ્યું. આ પ્રપંચનો પુર્ણ વિચાર કરીને પ્રમાદને, તર્કપ્રસાદ લઈ ચાલ્યો. અને તર્કપ્રસાદ આવતાં સુધી અભય ફરીને નેધપુર તરફ ચાલી ગયો; કેમકે કર્નલ લેલી અંગલામાં હતો નહિ, અને તેને આવવાને બે દિવસની વાર હતી. તેમ તર્કપ્રસાદને પણ આવતાં બે દિવસ લાગે તેમ હતા, એટલે નેધપુર જવા સિવાય છુટકો નહતો. પ્રમાદને તર્કપ્રસાદ પૂર્વ દિશા તરફ ચાલ્યાં. અને અભય, પોતાની કપટ જાળમાં પ્રમાદને સપડાવીને ખુશી થતો નેધપુર તરફ ચાલ્યો.

વાંચનાર ! આ ખટપટ કરવાનું અભયને શું કામ હતું ? અભયસિંહ, પોતાના પ્રધાનને લઈને કર્નલલેલીને ત્યાં શામાટે આવ્યો હતો ? કલાણએ, તારાને પરજાવી આપવા માટે અભયને ખાતર બહુ બોજ ઉઠાવ્યો છતાં, ઉપકારનો બદલો બચાવવાથી વાળવાને અભયની શી મતલબ હતી ? એ વિષે કંઈક જાણવું જરૂરનું છે. માટે રાજ્ય ખટપટની કેટલીક હકિકત વાંચવા તું આગળ ચાલ, કે દેશી રાજ્યોમાં બોળારાજ્યોને સમજાવી પોતાની મતલબ સાંધનારા કારભારીઓ કેવી જાતની ખટપટ ઉઘાડે છે ?

પ્રકરણ ૫ મું.

રાજ્ય ખટપટ.

શાદૂલ વિકીડિત.

સ્ત્રીને ખાતર કોઈ કોઈ લયથી, કોઈ થઈ મૂર્ખને,
કો ઘૈને મદમત કોઈ વ્યસની, કોઈ મૂવા ઝુઝતે;
જૂગારી વ્યભિચારી કોઈ થઈને, કો આળસુઓ થયા,,
ગુમાવ્યું નિજરાજ્ય નિર્બળ બની, સૌ હાથ ચોળી રહ્યા !

દાહરો.

શીવાજી હૈદર, ટીપુ-વળી સિકંદર શાહ;
મુગલ રાજ્યના મહિપતી, મુવા ગર્વની માંહ.
મ્હોટાં રાજ્ય ગુમાવ્યાં, ગુણહિણ થઈ નરેશ;
નિર્બળ, વ્યસની થઈ જઈ, ખોયો હિંદી દેશ.

આ વાર્તાના પહેલા ભાગમાં વાંચનાર વાંચી ગયા હશે, કે
કલાજી રાઠોડે, પોતાની બહાદૂરીથી મુગલશાહને રિજવીને, અંતે
રજપૂતોની નિર્દોષ ખાળાપર થતા જીલમ દૂર કરાવ્યો, અને અનાથ
તારાની પવિત્રતાને વિજય દઈને, તેણીને જંઘપુરના મહારાજ અભય
યસિંહ સાથે પરણાવવા લઈ ગયો છે. વફાદાર મિત્ર કલાજીએ એક
મનમોહિની રાજ્યકન્યાનો સ્વિકાર કરવા પહેલાં, પોતાના મિત્રનો
સંસાર સુખી કરવાને જે પગલું ભર્યું છે, એ શું નિમકહરામ નીક-
જેલા અભયસિંહને શરમાવવા જેવું નથી ? અનાથ સુંદરી તારા,
કલાજીને બચપણથી આહતી આવેલી છે, અને અભયસિંહ સાથે
લગ્ન કરાવવા લઈ જતી વખતે પણ, તારાએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે
“ આ લગ્ન તદ્દન ઇચ્છા વિરહ છે, પણ શુકનને ખાતર, બળબેરીથી

પરણવાની ફરજ પડે, તે માંહેની આ એક છે ” કલોશ્ચે તે પણ સાંભળ્યું—પરંતુ પોતાના મિત્રને આપેલાં અભયવચનથી બંધાયેલો કલોશ, તારાની મીઠી મહોબ્બતમાં ન લલચાતાં તેના ભવિષ્યના ઉમેદવારનેજ એ કુલની સુગંધી આપવામાં માન સમજ્યો. પરંતુ જીલ્મી જમાનાના નીચ ખવાસે તે બહાદુરને છેવટે પાયમાલ કર્યો, અને જે મિત્રને પોતે ચાહતો હતો, તેનાજ થકી, તેનીજ મંદ, અને કાચી શુદ્ધિથી તે ઠગાયો—મરાયો—ને પાયમાલ થઈ ગયો.

દિલ્લીમાં થએલી છેલ્લી ખટપટ, અને તેમાં થએલી ફત્તેમંદીમાં કલોશ્ચ અને તારા, ત્રણ દિવસના અપવાસે છેવટ અણુગમતું છતાં મનગમતું કરીને જહઝ્યાં, અને તરત તેઓ જોધપુર તરફ ચાલ્યાં. આખા રજપૂતાનામાં સર્વ કોઈને ખબર પડતાં દરેકને ત્યાં આનંદ પથરાઈ રહ્યો, અને આ બંને જણની કીર્તિ ગાવા લાગ્યાં. નિઘાખાર લોકોને બંનેના વિજયની વાત કારીશસ્ત્ર જેવી લાગી, પણ અંતે તેનેએ ખરૂં તો બોલવું પડ્યું. તો પણ તે લોકો, કલોશ્ચ અને તારા બંને અંદરના સંબંધથી રોજ રાખે છે. એ આરોપ ચડાવવા લાગ્યાં.

ભાટ, ચારણો, ભાંડ ભવાયા અને માગણુ લોકો તેઓના ગરબા રાસડા, અને કવિતા કરીને દેશેદેશ અને ઘેરેઘેર ગાવા લાગ્યાં—અને અભયસિંહને પણ તેથી વિશેષ ખુશાલી ઉત્પન્ન થઈ—જે કે વધુતો એટલા માટે, કે પોતાના મિત્રને સંન્યાસ માર્ગ ખતલાવ્યા પછી કલોશ્ચ, તારાને પોતાની સાથે લઈ કરાવી દેવાનો છે. પણ બીજાં લોકોનું માનવું જીદુજ હતું—રજપૂતાનાનાં દરેક રાજ્યો એમ માનતાં હતાં, કે તારા અને કલોશ્ચનાં નહીં લગ્ન થશે, બીજો સંશય એ હતો, કે અભયસિંહનાં ખાંડાને પરણેલી દાસીને, જોધપુર દરબાર પોતાની રાણી કરીને રાખશે કે કેમ ? પરંતુ એ ખટપટનો નીવેડો

જલદી આવી ગયો, અને એ આપડી નિર્દોષ દાસી દીક્ષીમાંજ કાલે-
રાનો ભોગ થઈ-જન ચર્યાના અવાજો હવે વિચિત્ર થવા લાગ્યા,
અભયસિંહ પોતાની ઉમેદમાં નિષ્ફળ થશે, એમ ગામ ગપાટા
ચાલ્યા-અભયસિંહને પણ ભય લાગ્યો, કેમકે પોતે કરેલા દગાથી
કંટાળીને કલોજી, તારાને પરણી જાય, એ સંભવિત હતું. પરંતુ
કલોજીએ તેવું કાધું નહિ-તેણે તો પોતાના વિજયની ખચર
મોકલતાં તેની સાથે તારાનાં લગ્ન માટે ફરીને ખાંડુ લઈને તેને
વીરપુર આવવા જણાવ્યું-અને તેજ પ્રમાણે તારાને, અભયસિંહ
સાથે વરાવીને તેનો સંસાર સુખથી ચાલે, તેવી રીતે યથેષ્ટ બદલો
આપ્યો. આ સમયે અભયને અનાવડી કાગળ માટે ધણું શરમાવવા
જેવું થયું, પણ કલોજીએ તેને શરમાવવા બદલે માન દઈ બોલ્યો કે
“તમે જે માતાની માંદગી વિષેના કાગળ લખ્યો હતો, તે કપટભર્યો
નહતો, પણ મને અચાવવાને માટેજ એ લાગણીભરી તજવીજ હતી.
ખરું છે કે અંતરની લાગણી ધરાવનારાં સંબંધી, વિજય અને
કીર્તિની દરકાર કરતાં નથી, પણ પોતાનું ફરજદ ફસી ન પડે, તેની
ફરજ બદા કરવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે. અને તે માટે કરેલી પ્રયુક્તિ
માન ભરેલી છે, એમ મ્હારે કહેવું નંદાએ—” આ, અંદરની
તેમજ ઉપરની લાગણીના બોલો કલોજીએ ગિલકુલ કપટ-
ભાવથી કહ્યા નહતા, તો પણ અભયને પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મથી
તેવાં લાગ્યાં હતાં-અને એ માટે પોતે હવે પોતાનો દોષ દખાવવા
માટે, અને વિશેષ કરીને તારા જેવી રૂપસુંદરીનાં પવિત્ર અને
પ્રીતિભર્યા સુખની વાંચ્છનાએ, કલોજીને પોતાના રાજ્યની સ-
રદારી આપી હતી-એમ થવાથી કેટલાક નિંદાખોરો, કલોજી માટે
તરેહવાર બોલવા લાગ્યા, અને નિર્દોષ કલોજીને, પોતાની કીર્તિના
નિર્મળ ચંદ્રને ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરનાર રાહુ, પોતાનું અળ અજ-

માવતો ગયો ! ખરું છે કે લલાં માણસનેજ ભૂંડો આદમી હેરાન કરી શકે છે. સફેદ વસ્તુનેજ કાળો ડાઘ બેસી શકે છે. તો પણ પોતે, રાજકાળમાં માત્ર કલાશની સહી થયા પછી સહી કરવાનો રિવાજ રાખીને તે અમન ચમનમાં દિવસ ગાળતો હતો. કલાશનું મન નિશ્ચળ, વિશ્વાસુ અને દૃઢ હતું. વફાદારી, એતો તેની માતાએ જન્મતાંવાર ગળથુથીમાંજ પાચેલી હતી, એટલે થોડા વખતના અંતર વચ્ચે તેણે રાજ્યમાં બહોળો સુધારો વધારો કરી બતાવ્યો હતો—અને આવક ખર્ચનો અડસટો કરતાં દિલ્હીશાહની ખંડણીના રિપોર્ટ પરથી સાફ માલમ પડતું હતું, કે રાજ્ય ચલાવવામાં, પ્રગતિ રિજાવવામાં, અને ઉપજ વધારવામાં તેણે ઘાનતદારીથી, દયાથી અને દમામથી કામ કીધું હતું. કલાશએ પોતાનાં પાલીગામનો વહીવટ, પોતાના જુના-પૂખ્ત અને વફાદાર કારભારીને સોંપ્યા હતા—અને એ માધવ નામના નિમકદલાલ નોકરને પોતાની માતાના રક્ષણ માટે રાખીને પોતે દેખરેખ કરતો હતો—આ પ્રકારે હાલ તો સર્વે યોગ્યરીતે નંદવપુરનું રાજ્ય ચાલતું હતું, અને કલાશનાં બહુધા વખાણ થતાં હતાં—અભયસિંહ પણ પોતાના મિત્રથી સુખી અને સંતોષી થયો હતો, અને વધુ આનંદ પામતો હતો. તો પણ તે અંધવિશ્વાસુ રહેતો હતો, કેમકે તારાને કોઈ વખત કલોશ ફસાવીને ઉડાવી જશે, એમ તે ભોળો ને વહેમી અભય માનતો હતો ! એમ માનવાનું કારણ માત્ર લોક ચર્ચા હતી, અને એ ચર્ચા માત્ર, કલાડી મુકેલા કપટી કારભારીઓથી જન્મ પામી હતી. અને એ પરથી ભવિષ્યમાં કલોશ, એક અપવાદનું પાત્ર થઈ પડશે, એમ દાના લોકો માનતા હતા. કલોશ હવે દીન પર દીન શોકમાં અને ઉદાસમાં રહેતો હતો. કેમકે તેનાપર તેની માતા તરફથી પરણવાનું દબાણ થતું, અને પોતે હવે લગ્ન કરવાને ખુશી ન હતો. બહુકે તેથી

ચિત્તવૃત્તિ સંસારપરથી ચળિત થઇ હતી. દુનિયામાં પોતાને પ્રમાદ જેવી સ્ત્રી મેળવી મુશ્કેલ હતી, કે ખરેખર દૃઢ પ્રીતિથી અને પવિત્રતાથી પોતાનો સંસાર ચલાવે, પોતે જે કામ આરંભ્યું હતું તેમાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યો, મિત્રને સુખી કરવા અને તારાને રાજી રાખવા એક વર્ષ સુધી જ્ઞેધપુરમાં રહ્યો, પરંતુ હવે તે પોતાને માટે જુદોજ માર્ગ શોધવા લાગ્યો. “સારે નશીબે પ્રમાદ એવજા નીવડી, નહિ તો તેની ચિન્તા ગળે આવત, અને દુનિયામાં જન્મ પામેલી પણ નાશવંત જીંદગીનું ખરું કર્તવ્ય કરવું આટી રહી જાત ” એમ વિચાર કરવા લાગ્યો. પ્રમાદ તરફ તેનું લક્ષ ખેંચાયું નહિ. કેમકે તેની નિમકહરામીનો વજ્રલેપ અભયસિંહિ ઉત્તમ પ્રકારે તેના વિચારને લગાવી દીધો હતો. દાખડો ગુમ થયો હતો એ સ્ત્રી વિષે જરા ફિકરમંદ હતો ખરો, પણ તે તો ખીજને વરી જશે, એમ હતું ! પ્રમાદને બહારવટીઆ લઇ ગયા છે, પણ તેમાં પોતાને સંબંધ નથી એમ માન્યું હતું. માતા વૃદ્ધ છે, તો પણ તેના નિવાસ માટે પુષ્કળ ધનછે, એમ ધાર્યું હતું. પોતાને સંતાન થાય, અને પાલી-ગામ સંભાળે, એ વૃથા વિનોદ તેને ચિતંડાવાદ જેવો લાગતો હતો. તેનો જીવડો આત્મિક સાધનો શોધવામાં મચ્યેલો હતો. મનનો વિચાર મનમાંજ હતો. કીર્તિ, અને ફરજ કે જે જગતનાં લોકોમાંથી મેળાવવાં જોઈએ, તો તે મેળવ્યાં હતાં. ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવાનો રસિક-રંગ ચાખ્યોજ નહતો, એટલે તે પર અભિરૂચી થતી ન હતી. કામ કરતો હતો, પણ ફરજિયાત હતું. દિવસ ગાળતો હતો, પણ અંધન-રૂપ થઈનેજ; ઉપરથી રાજદારી ડોળ ઘાલતો હતો, પણ માત્ર કુળવાન બનીને-મિત્રની ખુશામત કરતો હતો, તે માત્ર ધર્મને જાણીને, અને રાજ્ય સંભાળતો હતો, તે માત્ર પ્રજાના લલામાં સુખ માનીને સર્વ વ્યવસ્થા કરતો હતો, તે સ્નેહને ખાતર-અને જ્ઞેધપુરમાં

રહ્યા હતો, તે તારાના પવિત્ર સ્નેહ ખાતર-પણ તેને હવે દેશાટથ્ય કરવા જવાનો ઇરાદો છે. એમ તેણે પોતાની આ પ્રયુક્તિ આહેર કરી હતી. અને ફરીને જલદી આવવા ઇચ્છા બતાવી હતી, “ પણ લમ થયા પછીજ આહેર જવું. ” આ માતાની હઠીલી હકનો તિરસ્કાર કરવાને કલોજી શરમાતો હતો. પોતાના મનની વાત કોઇને કહી શકતો ન હતો. કલોજી હમેશ તારાને પોતાનો વિચાર જણાવતો હતો. તારા, પ્રમાદસુદરીને પરણાવા માટે બહુ પ્રકારે સુચવતી હતી. કલોજી બીજને કંઈ પ્રત્યુત્તર આપ્યા સિવાય પોતાને પરણવુંજ નથી એમ કહેતો હતો, એટલે તારાને પેલી ફર બેદીત વાત* કહેવાને બનતું ન હતું. અને એ ગુપ્ત રહેલી આબતથી કલોજી રિખાય છે, માટે તેનું કહી દેવાને સમય શોધતી હતી; પણ સમય મળતો ન હતો, પરંતુ સાધવી તારા એ હકિકત જણાવે, તેમાં કલોજીને એવડું દુઃખ થાય તેમ માનતી હતી. કેમકે એ પ્રપંચમાં પોતાનો અને અભયસિંહનો હાથ હતો, એટલે કહી પોતાને માટે તો નહિજ, પણ પોતાના થએલા પતિની છુપી મસલત ઉઘાડી પાડવામાં તે પ્રથમ દોષ માનતી હતી, અને જો કે અભયસિંહ જેવા બેદીલ આદમીના પ્રેમથી શકમંદ થતી જતી તારા, એ વાત ખુલા કરવાને અચકાતી ન હતી, તોપણ પોતાની તરફ અને કલોજી તરફ એવકા નીવડતા જતા અભયની, તથા પોતાની ભુલ સુધારવા ભેદ ઉઘાડો પાડવાને તારા બિલકુલ પાપ માનતી ન હતી. કેમકે જ્યાં સુધી કાચાકાનના કે મૂર્ખ માણસને તેની ભૂલ ન બતાવી શકાય, ત્યાંસુધી, એ ભૂલ ફળરૂપ ગણીને તેનો લાભ લેતા જાય છે, માટે તેવાઓની શુદ્ધ ઉઘાડવા અલબત્ત, તેના ખાસ સ્ને-

હતારાએ, કલોજીને પરણવા માટે, અભયસિંહ મારફત પ્રમાદ સાથે કલોજીને ન વરવા દેવા પ્રપંચ કર્યો હતો તે હકિકત.

હીએ પ્રયત્ન કરવો બેઠાએ. અને અલગત, તેમ કરતાં પ્રથમતો તે માણસને પ્રતિજ્ઞન પ્રત્યે વિરોધાભાસ થશે, પણ તે પછીથી બહુ લાલકારક નીવડશે. તેમાં પાપ માનવા જેવું શું છે? સ્ત્રીએ, પત્નીની; મિત્રએ મિત્રની; મંત્રીએ, રાજાની; અને ગુમાસ્તાએ, શે-ઠની ભૂલ તેનેજ ખતાવી આપવી, એ પાપ નથી પણ સવાચ છે. અલગત દંતકથામાં અને નિંદાખોરોની ભુરી જુગ્યાનમાં સાધવી સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય, એ તારાનાં આચરણને કદી કલંકરૂપ થઈ પડે, તોપણ કલાણ જેવા વક્ષદ્વાર મિત્રને પોતાનો પતિ એવકા-ષથી બદલો આપે, એ તારાથી જેવાઈ શકાય તેમ ન હતું એટ-લેજ અભયને બુલ્લો પાડવામાં તેણી તેની સ્ત્રી દાખલ પણ પાપ માનતી નહતી. પતિની કુછંદી ચાલ, અને તેનો નિમકહરામીનો દોર કદી કોઈ નિર્દોષ માણસની ગરદનપર વીંટળાતો હોય, તે વખતે તે નિર્દોષને બચાવવામાં કદી તેની સ્ત્રી પણ મદદ કરી તે કરનાર ઘણીને તેના કર્તવ્યનું ફળ મેળાવી દે, તો તેણે અધમતા કહેવાશે નહિ, પણ તેણીએ તેના ઘણીને વધતા જતા પાપના બોજ તળેથી દબાવે સહિસલામત થોડાજ દુઃખમાં દબાવીને બહાર કહા-ડેલો કહેવાશે. એમ તે વિચાર લહેતી હતી. બેઠે એ સ્ત્રી એક ભોળપણનો ભોગ થઈ હતી. ને તેથી તેણીને માફું પરિણામ આપ્યું પડ્યું હતું, તો પણ તે “અંતે ધર્મજય અને પાપેક્ષય” એ કહે-વતથી માન પામી હતી. તારા, જે તક શોધતી હતી, તે હવે મળી હતી. ને તેનો લાલ લઈને અભયસિંહના જુદા જુદા વખતે જુદાં જુદાં કાવતરાંની કેશીયત કહેવા ચાલી હતી. તે નિડર થઈને બોલી હતી. કલાણને, અભયસિંહનાં અવિચારીપણના દાખલા દર્શાવી દેતી હતી. પતિની ભૂલ કહેવાને આ સાધવી માન સમજતી હતી, માત્ર નિર્દોષતાથી બોલતી હતી. બોલત તો નહિ, પણ પોતાના

પતિના અવિચારીપણાથી કંટાળીને, તેના પતિની ભૂલ સુધારવાનાં હેતુથી અને પોતાના ભલા ખેરખાહને રિખાતો બેઠને તે બોલી. બોલીને પસ્તાણી. રાજ્યખટપટના વિશાળ મેદાનમાં હગી નીકળેલી નિરૂપયોગી નેતરની છાયાને શરણુ થઈ. છાયામાં લઈ જનાર કાર-ભારીની કારસ્તાનીનો નાશ કરવા, પ્રયત્ન કરવા લાગી. કોણ કાર-ભારી એવો હતો ? કારભારીને એવું કરવાનું શું કારણ હતું ? અભયસિંહ ફરીને એવકા શામાટે થયો હતો ? તારા ભ્રમણામાં કેમ પડી હતી ? એ ભમાવનાર કૂતરાને હવે તપાસીએ.

એ કારભારી તર્કપ્રસાદ નામનો નાગર હતો. તે બેઠપુરનો વડો કારભારી હતો. આખા રાજ્યમાં તેનું ચલણ હતું. અભય-સિંહનો વિશ્વાસુ પ્રધાન હતો, અને રાજ્ય ખટપટની દરેક કળામાં નિપુણ હતો. આ નિપુણતાથી કલોજ વાકેફગાર થયા પછી એવા ખટપટીયા કારભારીઓને નાબૂદ કરવાને તે આગળ પડ્યો હતો. ને તેથી એ નિમકહરામ કારભારીઓ વેર લેવાને કલોજનું, ને સાથે અભયસિંહનું પણ નખખોદ વાળવાને પ્રયત્ન કરતા હતા. પોતાના હડકવાના કારી રોગથી કલોજને રોગી કરવાને એ કૂતરા તક શોધતા હતા. તેઓ હજી તદ્દન બરતર્ફ થયા ન હતા. કેટલાક લોકો છુપી રીતે પણ અભયસિંહને મળતા ભેટતા રહી કાન ભંભેરતા હતા. તેમાં તર્કપ્રસાદ નામનો હજુર કારભારી કે જે લુચ્ચો, બદમાશ, સ્વાર્થી, એટલપેટો અને અધમ ખવાસનો હતો, તે દરેક સમયે તારાની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને, અભયસિંહ જેવા વહેમીને વહેમમાં નાખતો. બોકે ઘણી વખત તર્કપ્રસાદની ખોટી રીતભાતના દાખલા, અને દલીલો સુદ્ધાં કલોજએ, અભયને દર્શાવી આખ્યાં હતાં, છતાં કલોજ પર સદાનો ચક્રમંદ અભય, તર્કપ્રસાદને પ્રસિદ્ધ નહિ તો ગુપ્ત પુજતો હતો. તર્કપ્રસાદ અને તેના સાગરિ-

તોને રાજ્યમાંથી દૂર કરવાની મનલપ્તમાં બેશક કલોછ નિરપદ હતો. કેમકે તેઓને દૂર કરીને પોતે એકલો સર્વ કારભાર કરવા ઇચ્છતો ન હતો. તેનું વિકળ અને વિચ્છળ મન દરેક સંસારી વસ્તુના પર વિકારની નજરથી જોતું હતું; પરંતુ એ નાગરોના કાવાદાવાથી કદી કાંઈ વખતે અભય, ઓર્થિતી આકૃતનો ભોગ થઈ પડે, એમ સમજીને કલોછ સમજતો હતો. પણ ભોજો અભય, એ સર્વ વાત તર્કપ્રસાદને ગુપ્ત રીતે જણાવતો હતો, એટલે ઝેરથી ભરેલો કાળીનાગ, કલોછને જલદીથી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. તે સમય શોધતો હતો, તે વિચાર કરતો હતો, તે પાપી કૃતરો પગ આડીને કરડવા માગતો હતો. તે અધમ જિંદર, ફૂંકીને કરડવા ઇચ્છતો હતો. તે નિર્ભય નાગ, ચળકતી ચામડીથી વશ કરીને ઝેર દેવા ધારતો હતો. એ દુર્જન ખિલકુલ ખૂનથી પાપ માનતો નહતો. કેમકે તેના ગુણોજ નિર્ગુણ હતા. કહ્યું છે કે.

માખીના માથામાં ઝેર-સાપના મોઢામાં ઝેર;

વિંછીની એળમાં ઝેર-દુર્જનને સખાંગે ઝેર.

પણ ખચિત પવિત્ર નરોને લક્ષિતની પ્રસાદી મેળવાની તક, જ્યારે મહાકાઠીણ્યતાથી મળી શકે છે. ત્યારે અધમ કૃત્ય કરનાર પર કૃપાળુ ઇશ્વર તરત પ્રસન્ન થતો દેખાય છે, બદ્ધે તેને જોઈતી સગવડ કરી આપતો હોય, તેમ જણાય છે. નહિ તો આ વખતે કલોછને દુઃખી કરવા શતરૂની ઇચ્છા કેમ થાય? તર્કપ્રસાદે જાણ્યું કે કલોછ રાજ્યમાંથી હાલ તરત જવાનો છે, એને તેની જગ્યા સંભાળનાર પોતે સિવાય બીજો કોઈ નથી, ત્યારે તે ગર્વ ધરીને અભયને મળ્યો. અને પોતાનો અસલ હોદ્દો મેળવવાનું વચન લીધું. પછી તે હડકાયો - કૃતરો મગર થયો. તેને ઉમદી તક મળી. પણ કલોછ જાય, તે કરીને આવેજ નહિ. અને પોતાનો

અમલ સદાને માટે કાયમ રહે, એવી પ્રયુક્તિ કરવામાં રોકાયો. તેણે અભયસિંહને લંબેયો. કલાશને સમજાવ્યો. અને તારાને ઉશ્કેરી. આખરે એ હડકાયો ફૂતરો દુર રહ્યો, અને કાચા કાનના અભય-સિંહને હડકવાનો કારીરોગ ઉત્પન્ન કરીને તેનીજ પાસે કલાશને કરડાવ્યો. અભયને બિલકુલ શરમ ન આવી. કલાશનો પરિશ્રમ, ઘાનદારી-વફાદારી-અને નિમકલલાલીનો અદલો તેણે અદમાશીથી આપ્યો. કસરવેજનાં કારસ્તાનથી ભૂલો પડેલો ઑથેલો ભમ્યો, તે પ્રમાણે તે ગયો—અને અતે બીજાને પાયમાલ કરીને પોતે પણ પશ્ચાતાપ કરતો હાથ ધસતો રહ્યો. માત્ર રાજ્ય ખટપટની ખારિકી ન સમજ્યો, ને ખ્વાર થયો, “ બુદ્ધિકર્માનુસારિણી ” એ પ્રમાણે તેના કર્મ પ્રમાણે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ, અને ગયો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

કલાશના રાયનગૃહમાં મધ્ય રાત્રિએ તારા

કલાશનું ચિત્ત ચંચળ થયું, અને તેણે હવે પોતાના વિચારો અભયને જણાવની છુટ લીટી. પરંતુ દેશાટણ કરવા જવા પહેલાં તેણે તેની માતા પાસે જવા માટે રજા માગવા આવ્યો. અભયસિંહે, તેને ઉપરની દિલગીરી સાથે પાલીગામ જવા રજા આપી. આ સમય સુધી વહેમી અભય, જે કે વહેમથી તો ડગારે નહિ, પણ કંઈ માયાળુપણે જોતો હતો. કંઈક મનથી અને કંઈક તારાની શરમે તેને ચાહતો હતો. પણ જે દિવસે સવારના કલાશ પોતાને ગામ જવાનો હતો, તેની આગલી રાત્રે ચંડાળ તર્કપ્રસાદે નવેજ બુદ્ધિ ઉઘાડ્યો હતો. અને પ્રથમ તે કલાશ પાસે ગયો હતો. કલાશ, આ તર્કપ્રસાદના તર્ક વિતર્કથી ઉપજતી કલાડેલા વિચારોને ધિરકારતો

હતો, તો પણ આ વખતે તે તેની વાત ધિરજથી સાંભળી હતી. માત્ર તેની ભાવ્યદેવીએ, તેની વાત સાંભળવાની પ્રેરણા કરી હતી. ક્રમકે તેણી તેના પર રૂઠી હતી. ને તેણેજ મોકલેલો તર્ક, તેને ફસાવવા આવ્યો હતો. તર્કપ્રસાદ, કલાજીના દીવાનખાનામાં દાખલ થયો, એટલે તરત કલાજીને માન શુકન થયું, પણ તેણે આવીને અભયસિંહની વાત કરવા માંડી. તેમાં કલાજી ઠગાયો. ક્રમકે અભયસિંહનો માનીતો તર્કપ્રસાદ તેની વાત કરે, તે કદી ખરી હોય, એ ખનવા જોગ હતું, તેથી તેણે તર્કપ્રસાદ પાસે સર્વ હકિકત માગી. તર્કપ્રસાદ ગંભીરતાથી નમ્રતાથી, અને વિવેકતાથી બોલ્યો. “ મહારા શિરછત્ર કલાજી ? મને તમે રાજ્યના હિતકારી જાણો, અગર બેવકા જાણો, પણ મેં આ રાજ્યનું લૂણ ખાધું છે, એટલે મારી ફરજ બજાવ્યા સિવાય ચાલતું નથી ! તમે જાણો છો, અને જુઓ છો, તેમ મારા પર દરબારની પ્રીતિ છે, પણ એ પ્રીતિનું ખૂર ફળ મેળવવાનો મને વખત આવ્યો છે. અભયસિંહ દરબાર મને આ વખતે ખરે અવજો માર્ગ સુચવે છે. મારા પર દબાણ કરે છે. રાજ્યમાં હવે તમે સિવાય બીજા કોઈ પુષ્પ વિચારનો અમલદાર નથી. તેમ અભયસિંહને એ કામ કરતો રોકે એવી કોઈની સત્તા નથી. માટે હું તમને હાથ જોડીને કહું છું, કે હું કહું, તેનો આપ બંદોબસ્ત કરો. અભયસિંહને સમજાવો. આમ કરવાથી પરિણામ સાફ આવશે, નહિ તો રાજ્ય પાયમાલ થશે. વિષયીને વધુ જ્ઞાન હોતું નથી. ઘરમાં રંભા જેવી વારાંગના છતાં, તે સીદણ જેવી કદરૂપી પર મોહે છે. હડકાયું ફૂતરું મિષ્ટાન મુકીને અજીકું ખાવામાં મોજ સમજે છે, ઉછળી ગયેલ આખલો સ્વચ્છ અન્ન ખાવાને બદલે, નર્ક પર પ્રીતિ રાખે છે, તેમ અભયસિંહની સ્થિતિ છે. એ દરબાર હવે તમને અહીં રહેલો જોઈ સકતો નથી,

કેમકે તેના પાપી કામમાં કદી તમે વિદ્ય નાખો. અને મારાથી પણ હવે કંઈ કહી શકાતું નથી. કેમકે મારી પાસે પણ અધમ કૃત્ય કરાવા તૈયાર થયા છે. મને કહે છે કે **અંસીલાલ ઝવેરીની** યુવાન છોકરીને સમજાવી લઈ આવો. ન આવે તો બળબેરીથી લઈ આવો. આખરે મારે તે કામથી દૂર રહેવું પડ્યું, એટલે તેણે બીજાની મારફતે તે બાળાને આજ રાત્રે બાર વાગે ચોકસ ફેકાણે મળવાને તેડાવી છે, તેથી તે જશે, પણ તમે આ ટાણે યા સવારે તેનો અંદોષસ્ત કરી લેવો. હું વધુ કહેવા નથી માગતો, પણ **બહાદુર કલાજી** ? આ વાતમાં તારી હીણપસ્તી થશે. કેમકે તમે અહીં હાજર છો. તારાને આ વાતની ખબર છે, અને હું ધારું છું, કે તે તમને પુછવા આવશે ! તે બિચારી નિર્દોષ સ્ત્રીને આપનો ભરસો છે. તે પાકળદ આરત એકદમ છેડાઈ પડશે. તે તરત ગડબડ કરીને મેહેલ ગળવશે. અને હાલ દુકમાં કામનો અંધ નહિ વળસે, તો પછી લંબાણુ થશે; અને તે લંબાણુથી રાજ્ય પાયમાલ થશે. માટે તમારે શુભ રીતે તપાસ રાખવી. હું રજા લઉં છું. પણ **અભયસિંહ**ને સાંભાળવો. રાત્રે બારવાગે જશે ” એટલું બોલીને તર્કપ્રસાદ એકદમ ઉઠ્યો. કલાજી, કંઈજ બોલ્યો નહિ. પણ તે બહાર નીકળીને દાદરપર આવે, તેટલામાં તારાએ તેને પકડ્યો. તારાએ છેલ્લાં બે વાક્યો સાંભળ્યાં “**અભયસિંહ**ને સાંભાળવો. રાત્રે બારવાગે જશે ” આ વાક્ય સાંભળીને તારાના પેટમાં શોકનો શરડો પડ્યો, એ સુંદરીના મનમાં એમ આવ્યું કે “ રખે **અભયસિંહ** રાજ લાગ કરી જાય. ” કેમકે તેજ દિવસે તારા અને અભય વચ્ચે કલાજી બાબત ટંટો થયો હતો. તર્કપ્રસાદના ભંભેરવાથી અભય, કલાજીને રાજ્યમાંથી જવા દેવા ખુશી હતો, જ્યારે તારા તેને રોકવાની હઠ લઈ બેઠી હતી, ને તે લંબાણુ ચર્ચાવા પછી વાત એમજ અંધ પડી હતી, તેથી તે ગભરાતી હતી.

આ સમયે તક્રિસાદ, એ દમ્પતિના વિતંગવાદની વચ્ચે પડીને લડા-
વતો હતો, ને છેવટે તેણે પ્રથમ અભયને ઉશ્કેર્યો હતો કે “ તારા
કલાણને માટે આટલી રોકવાની હા કરે છે, તેમાં મતલબ છે.
તારા, કલાણ સાથે પ્રેમમાં ફસી છે. એ તો આખું રાજ્યસ્થાન
જાણે છે. પણ પોતાનું વચન રાખવા એ સુંદરી તમારી સાથે પરણી
છતાં કલાણ સાથે છુપો વહેવાર રાખે છે. જોતું હોય તો આજ
રાત્રે આરવાગે તમે તમારા પલંગપરથી છુપી રીતે ઉઠજો. અને બા-
હાર આવીને ઉભા રહેજો, એટલે હું ત્યાં તૈયાર રહીશ, ને પછી એ
બંનેના કારસ્તાન ખતલાવીશ ” એમ કહીને તક્રિસાદે, અભયને
પ્રથમથીજ લંબેરી મુક્યો હતો. ને રાત્રે આરવાગે એ તમાશો દેખા-
ડવા માટે પ્રથમથી તે ગોઠવણ કરતો હતો. તારાએ જ્યારે તેને દાદ-
રપરથી પકડ્યો, ને ખરીવાત કહેવા જણાવ્યું, ત્યારે નિખાલશ દિ-
લથી, ગંભીર થઈને, જાણે અફશોષ કરતો બોલ્યો “બાપ ? પણ તે
વાત કહેવામાં માલ નથી. નાહક મારી ગરદન ઉડી જાય ” “તને
કશું થવાનું નથી. કહે આવે વખતે તું કલાણ પાસે કેમ આવ્યો ?
સંભાળવાની શી વાત હતી ? જો ખરેખર કહીશ તો હીક છે, નહિ.
તો સમજી કે સવારે તારો જાન નથી ” તારાએ તેને દમ આપીને
કહ્યું. તારા વિકાળ બની. તેનો ચહેરો તપેલા લોખંડ જેવો દેખાવા
લાગ્યો. તેના મોઢાપર સત્યતાના અગ્નિએ દેખાવ આપ્યો. તક્રિસાદ
ગભરાયો. પણ નાગર બચ્ચો, કારસ્તાની કૂતરો એક અખળાના સ-
ખ્તાઈ ભરેલા ને દમખાજ દમામથી પાછો હડ્યો નહિ. તે હિમતથી
બોલ્યો “ હું જે વાત કહું તે ઊઘાડી પડે, અને મારો જાન જાય,
તો જોખમદાર કાણ ! ” તક્રિસાદે તક્રિસાદે તક્રિસાદે.

“ હું-હું-બોલ શું છે ? ખરી વાત કહી દે ? ” તારાએ
રહમતથી કહ્યું.

“ એમ મારાથી વિશ્વાસ રખાય નહિ, રાજ્યનાં એ જોખમી કામ છે, મારું સત્યાનાશ નાકળી જાય. ગજમાંથી ને ગદમાંથી પગ તો જાય, પણ મારાં કૂળનું નિકંદન નીકળી જાય. તમે લખી આપો છો, કે હડીલાઈથી કઢાવેલી વાત છુપી રાખવી ? ” તકપ્રસાદે, તારાને ફસાવી.

તારા ગરબળ હતી. તેણીને તકપ્રસાદની દગાઈથી ભરેલી પણ ચળકતી વાત સાંભળવાનો મોહ ઉત્પન્ન થયો હતો. અને તેજ મોહિનીથી તકપ્રસાદની ઝુલાત ઝુલ કરીને લખી આપવામાં તારાને બિલકુલ વાંધો લાગ્યો નહતો. તકપ્રસાદને દીવાનખાનામાં લઈ ગઈ હતી. અને પ્રથમ તેને લેખ લખી આપવાની યોજના ઘડતી હતી. પણ ભોળી લલના થોડું સમજતી હતી. કે એ ચળકતી ચામડીનો ઝેરી નાગ ઘોળાપર કાળું કરાવીને અંતે તેણીનેજ પાયમાલ કરવાનો છે. તારાએ નીચે પ્રમાણે લેખ લખી આપ્યો હતો.

“ રા. તકપ્રસાદ—આ લેખથી હું બંધાઉં છું, કે આપણા એ વચ્ચે થએલી વાતચિત બિલકુલ ઉઘાડી પાડવી નહિ, અગર જે પ્રસિદ્ધ થાય તો હું જોખમમાં ઉતરીશ. ”

લા. તારા ભટ્ટિયાણી.

આ લેખ પોતાના ખીસામાં મુક્યા પછી તકપ્રસાદે પોતાનાં કારસ્તાનનો પડદો ઉઘાડ્યો, અને લાપણુ શરૂ કર્યું “ઓ દેવી ? તું રાજ્યમાતા કહેવાય છે. અમે તારી સકળ પ્રજા છીએ—અભયસિંહ દરબાર રાજ્યનો પિતા છે, માતા પિતાની નિંદા કરવી, અને નર્ક ખાતું ખરાબર છે. પણ જ્યારે તમે હડ કરીને પુછો છો તો, જણાવું છું કે અભયસિંહ રાઠોડની વૃત્તિ ચળી છે. તે તમોને પોતાના હૃદયમાંથી દૂર કરવાના છે, એ મારાથી કહેવાતું નથી, પણ તેની પોતાની ઇચ્છા જુદીજ છે, તે આજે રાત્રે બારવાગે ચોકસ દેકાણે એક સ્ત્રીની સાથે સદાનો સંબંધ જોડવા જવાના છે. અને

તે વાત કલાજીને ખબર છે. બાર વાગે તે જશે. જો જવું હોય, તો તે ગયા પછી ઉઠે. અને તેજ વેળા કલાજી પાસે જશે. હાલ જશે નહિ. કલાજીએ તમને બાર વાગેજ આવવા કહેલું છે. તે તમને સઘળી હકીકત કહેશે. હું જાઉં છું. માફ કરજો. તમારો હું અપરાધ કરતો નથી, પણ તમને પાપથી બચાવું છું—વાત પ્રસિદ્ધ કરશે નહિ, અને કલાજી સુચવે તેમ કરજો. તમે તો અમારાં માતા જેવાં છો. ” એવું કહીને તર્કપ્રસાદ તરત ઉઠ્યો. અને પોતાનું નવું નાટ્ય ગોઠવીને રાત્રે ભજવવાની વેળા જોવા લાગ્યો. વહેમાયલી તારાને આ વાત ખરી લાગી. સમય સંકળનાથી બનેલા આગલા બનાવે, અને ચાલતા અણબનાવે તેનું મગજ, લોહીના ઉકળવાથી ઉકળ્યું. પવિત્ર, પણ ઉંઘા ભાવ્યની ધસ્તલીન કારસ્તાની ફતરાનો ભોગ થઈ, તેમ પોતાની શકની નજરને પુષ્ટિ મળવાથી તે વધુ શકમંદ થઈ. રાત્રિએ બનવાના બનાવ માટે વાટ જોતી બેઠી. કમભાગ્ય સ્નેહીઓ ખુલાસો કરે. તો પછી અધમ શેતાન ફાવી કેમ શકે ? જો તે ફાવી ન શકે તો આ દુનિયાની ઉથલપાથલ કાણ કરે ? ને જો તે તેમ ન થાય તો કુદરતે નિર્મેલું ભવિષ્ય પસાર શી રીતે થઈ શકે ? તે બદમાશને આજની રાત્રિ મંગળ ચોપડીયાંથી ભરેલી હતી. આજ રાત્રિએ તેના સુખના સુખનો ઉદય થવાનો હતો. અને તે પોતાના નામનો વિજય કરીને દુનિયાઈ જીંદગી સંજીવ થએલી માનવાનો ધરાદો રાખતો હતો. એમ કરતાં રાત્રિના દસ વાગ્યા હતા. નામ સુન્યસાન હતું. તે વેળા અંધાર પછેડો આવીને એ નિમકહસમ ફૂતરો દરબારગઢની દેવડી આગળ આવીને છુપો ઉભો ઉભો બાર વાગ્યાની રાહ જોતો હતો.

જ્યારે કોઈ કાર્યનું ભુંડું પરિણામ આવવાનું હોય છે. સારે અકલમંદના વિચારોના દરવાજા બંધ થઈ જાય છે, તેમ અભયની,

તારાની અને કલાજીની દિર્ઘદષ્ટી ત્વારેત બંધ થઇ ગઇ હતી. અને કનિષ્ઠ કૂળના તર્કપ્રસાદના વિતર્કથી ભરેલાં કારસ્તાનોમાં સર્વે સપડાયાં હતાં. અભયસિંહ પણ રાત્રીના આર વાઝ્યાની વાટ જોતો હતો. તેમ તારા અને કલાજીનો પણ વખત હતો ન હતો.

કલાજીને, તર્કપ્રસાદની દરેક હીલચાલ અને કાર્યમાં શક હતો, પણ દૈવયોગે આ વાત તેને હાડોહાડ ઉતરી ગઇ હતી, અને તેનું કારણ પોતે રજા માગતી વેળા સુધીમાં અનુભવ્યું હતું, એટલે તર્કપ્રસાદે જે જે હકીકત કહીને અણગમે ઉત્પન્ન કરાવ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે અભયના હૃદયની વાર્તા કલાજીના મનમાં વસી હતી એક બીજાને જુદી જુદી રીતે સમજાવનાર તર્કપ્રસાદ ગુપ્તજ્ઞ હતો, અને બન્ને ખુલાસા વિના મનમાંજ તર્ક કરતા હતા, એટલે એ તર્કપ્રસાદ પોતાની ડગાઇ ભરેલી બાજીમાં ફાવ્યો હતો—કળિના કારસ્તાનથી પુષ્કળ ફાવ્યો, તેમ પોતાનાં કારસ્તાનથી આ તર્કપ્રસાદ ફાવ્યો હતો—અને કલાજીએ તેની વાત માન્ય કરીને રાત્રિએ આર વાજે આવનારી તારા, ને તેના સંભળાતા સમાચારની રાહ જોતો, નિરાશ થઇને બેઠો હતો. તેને દુનિયાંપર તિરસ્કાર થયો હતો. તેમાં તર્કપ્રસાદે ઉમેરો કર્યો હતો. અભય પોતાને ધમ્મજોતો નથી, એમ તેને અભયના મર્મ વાક્યથી જણાયું હતું. ને વધુ તો તારાએ તેને થએલી ખટપટનું કારણ જણાવ્યું હતું, એટલે તેમાં પડેલા મિત ફેરથી ખચિત કલોજી માનતો હતો, કે વહેમી અભયના આશ્રય તળે રહેવું જોખમ ભરેલું છે—એવા વિચારમાં પુષ્ટિ મળી—તેના મનના વહેમો ખરા પડ્યા—અને છેવટની રાત્રિનો તમાસો જો. ધને તે બાબતથી દુર રહેવા, તથા અભયને તેનાં અવિચારીપણાનો જીવવો દાખલો બેસાડવા, પોતે વચ્ચે ન પડવાનો ઠરાવ કરીને ચાલી જવા ધાર્યું—એ વિચારમાં રાત્રિના આર વાઝ્યા, અને અભય ઉડીને

નીચે ઉતર્યો, કે તારા પોતાના દિવાનખાનામાંથી જોવા ઉડી-કલા-
જના શયનગૃહ અને તારાના શયનગૃહ વચ્ચે એકજ દાદર હતો-
અને અભયસિંહ નીચે ઉતરી પડ્યા પછી વીકરાયેલી વાઘણ નિ-
ર્ભય થઈને નિર્દોષપણે તેની કલાજના શયનગૃહમાં પહોંચી હતી.
કલાજ તેણીને જોઈને ચમક્યો હતો. તારાને આવેલી જોઈને
તેણે આ સમયે વધુવાત કરવામાં જાંખમ સમાયલું ધારી, સાંથી
તેને જલદી રવાના કરવા ઇચ્છ્યું હતું. પણ હજુ વાત થાય તેવામાં
ખડખડાનો અવાજ થયો. અને તરત ભયભીત તારા, કલાજના
શયનગૃહમાંથી નીકળીને નીચે ઉતરી પડી-જે ધપકારો બીજા મા-
ણસે સાંભળ્યો-અને બરાબર તારાને ઉતરતી જોઈ-પણ તે વખતે
એ માણસ બોલ્યો નહિ, પરંતુ વધુ ચર્ચા જતાં એક તરફ છુપી
રહ્યા. તારા નીચે સઘળી તપાસ કરીને પોતાની પવિત્રતાનો નમુનો
બતાવા કલાજના શયનગૃહમાં ગઈ-ભાઈ અને બહેનની વચ્ચે રહેલી
પવિત્ર મહોબતને મોં આગળ કરીને મધ્યરાત્રિએ તારા, કલાજના
શયનગૃહમાં પહોંચી. તેના નસીબની ગીરદેશીથી વીતક વાર્તા કહેવા
ગઈ. માત્ર પવિત્ર રહીને પાછી ફરવા ગઈ. જો કે તે માંહેનું બુદ્ધિ-
પરિણામ જાણ્યું, પણ તે વખતે નિડર થઈને તેણી કલાજના
પલંગ પર, બહાદુરના બોળામાં માથું મુકવા ગઈ-તેની પાસે મંદ્ર
માગવા, સહલાહ લેવા ગઈ-પણ અંતે જાંખમમાં ઉતરી.

પ્રકરણ ૭ મું.

નિર્દોષ ભૂલ.

“ તારા, મધ્યરાત્રિએ કલાજના શયનગૃહમાં જાય છે,
તેની સાથે આડો વહેવાર રાખે છે, અભયસિંહની આંખ

અંગવીને, વિશ્વાસમાં ઉઠાવીને, અને શરમમાં નાખીને કલાજી આવું નીચ કામ કરે છે, તથા પતિવ્રતાનું ડોળ ધાલનાર તારા, આવી વ્યભિચારી નીકળી છે, નિમકહરામ કૃતરો ખાય તેનુંજ ખોદે છે, ખોટા હીરા વધુ ચળકે છે, કાળા નાગની ચામડી હમેશા મળકતી હોય છે, ગરજી-શ્રિયાળ હમેશાં પ્રીતિ :મેળતોજ આવે છે, ” ઇત્યાદિ દાખલા સાથે તર્કપ્રસાદે અભયસિંહને, કલાજીની દુષ્ટ હિલચાલ વિષે માહિતગાર કર્યો—તારાને, કલાજીના શયનગૃહમાં જતી પ્રત્યક્ષ દેખાડી—અને વધુ પુરાવા માટે તારા પાસેથી લખાવી લીધેલી ચીડી બતાવીને બોલ્યો કે “ તારાને, કલાજીની પાસે જતાં મેં ઘણી વખત પકડી હતી, અને તેથી લય પામીને હું બીજાને વાત ન કહું, એ માટે આ વિનતીપત્ર લખી આપેલો છે. એજ તારા, અને કલાજી વચ્ચેની મહોબતની જીવતી જામીનગીરી છે ” અભયસિંહને આ બાબત હાડોહાડ ઉતરી ગઈ. તર્કપ્રસાદનો તર્ક અને પેચ એવાં બારિક હતાં, કે કદી અભય જેવો વેહમી તો શું ? પણ કલાજી જેવો બહાદૂર નર પણ ભૂલાવો ખાઈ ગયો ! તર્કપ્રસાદ એટલેથીજ અંધ રહ્યા નહિ. તેણે અભયસિંહને વધુ કંઈ દેખાડવા કલાજીના શયનગૃહ પાસે લઈ ગયો, કે ત્યાં તારા અને કલાજીનો ખાનગી વિતંડાવાદ થતો હતો—અન્ને જણ છુપા ઉભી સાંભળતા હતા ! તર્કપ્રસાદ, અભયને ઉશ્કેરતો હતો—અભય, હીચકારો અને બાયલો બનીને તેઓનાં ખૂન કરવા દોડતો હતો, પણ તર્કપ્રસાદ તેને થોભાવી રાખતો હતો. નવું નવું બતાવતો હતો, તેને શાન્ત પાડતો હતો. પ્રયુક્તિ કરીને વેર લેવાની નવી યુક્તિ બતાવતો હતો. પવિત્ર સ્ત્રીને કલંક લગાડવામાં અને નિર્દોષ પુરૂષપર તહોમત ચડાવવાના દરેક ઉપાયો યોજતો હતો ! નાગરી વિદ્યા કરીને પોતાના નામનો પ્રત્યક્ષ નમુનો બતાવતો હતો,

તેમાંથી નીકળતી વ્યુત્પત્તિના ગુણો પ્રગટ કરીને નિષ્કલંકીત અને નિર્દોષ માણસને ખ્વાર કરતો હતો. અભયને પકડીને ઉભો હતો. પારકી એણી અને તે પણ અપવિત્ર નજરે જોઈને ચંદ્રાળ આદર્શી નીચ પૈસાના અને પાપી પેટના સ્વાર્થને ખાતર આ અધમકૃત્ય કરવાને બિલકુલ શરમ, અપમાન, કે પાપ માનતો હતોજ નહિ. તેને મન આ એક કિસ્સો સર કરે છે એમ માનતો હતો. દુશ્મન સામે લડીને નહિ, પણ તેના પેટમાં છુપાઈને છરી મારી મહાત કરવામાં મોજ સમજતો હતો. કરતૂટી ફતરાની પગ ચાટવાની ચાતુર્યતા જોઈને કદી અભયસિંહ નિમકહલાલ માનતો હશે, પણ કુદરત તેને ઇનસાફ આપતાં વફાદાર કરાવશે ? શું આ સંસારની રંગભૂમી પર લજવાના નાટકોનો રચનાર સત્યતાનો લોપ થવા દેશે ? ના. પવિત્ર સુંદરી તારા, નીચેથી દોડતી કલાજી પાસે આવી, તેના હૃદયમાં હોળી બળતી હોવાથી તે ગભરાતી આવી. પવિત્રતાના પ્રકોપથી પોતાના ક્રોધનું બળિદાન દેવા આવી. પોતાનું નખખોદ વળતું જોઈને આવી. કલાજીએ અપાવેલાં સુખનાં ફળ બતલાવવા આવી, અંતે આવી અને કલાજી પોતાના પલંગપર વિચાર કરતો બેઠો હતો, તેના પગપર માથું મુકીને રડતી બોલી—

“ઓ કલાજી ? કલાજી ? મ્હરાપર કેવો જીદમ ? મ્હરાપર કેવી નિર્દયતા ? કેવી અધમતા ? કેવી અપવિત્રતા ? અભયના આચરણ હું કેમ જોઈ શકું ? અરે ! હાય ! હું મારી જીદગી કેમ ગાળી શકું ? ઓ કલાજી ? મેં તને પ્રથમજ કહેલું હતું કે આ લક્ષ મરજી વિરૂદ્ધ છે, અને તે છતાં તેં મને દયાણુ કરીને પરણાવી, તો આજે આ ફળ ચાખવાનો વખત આવ્યો. હવે કોને કહું ? શું કહું ? ક્યાં જઈ કહું ? મારી ફરિયાદ કેવી રીતે કરું ? માસે અંત કેમ લાવું ? ક્યાં જઈ ? મને કહે—કલાજી ? મને કહે—

તારા રડતી રડતી, હૃદયનો પશ્ચાતાપ પ્રકટ કરીને, પોતાના મીઠા પણ કરેણાજનક સરોદથી કલાજીની છાતી પીગળાવા લાગી—કલોજ ધિરજ દેતો બોલ્યો.

“ તારા ? ધિરજ ધર. આપણે તેનો રસ્તો કર્યું. તું ગાંડી નથી. રાત્રિ છે. કોઈ આવશે. તું હાલ તરત ચાલી જા. બન્યું તે બન્યું. ધિરજ ધર. પતિનાં દુરાચરણી કામોને નાબુદ કરવાં, એ સ્ત્રીની સત્તાપર આધાર રહે છે. કુચ્છંદી પતિને ઠેકાણે લાવવો, તેમાં પ્રશાન્તિના અંકુરનો ઉપયોગ કરવો ઘટે છે. અભય, પ્રથમથીજ હિચકારો, બાયલો ને વેહેમી છે; એ હું જાણતો હતો, છતાં મિત્રધર્મ બળવવાની મારી દઢ રીતિથી મેં તને વરાવી છે. હું કદી તેના દોષ વધુ તો નહિ સાંભળું, એટલો મને સંતોષ મળે તે સાદું ? અભય—અભય ! તારી કેવી સ્થિતિ ? જોધપુરના અલાગી મહારાજ ? તારા નસીબે, બદ્ધે લલા પુન્યશાળીને નસીબે ના સાંપડી શકે, એવું રત્ન મેળાવી આપ્યું છતાં એા જેર્ધવપ્રેક્ષક ? તું એ રત્નની પરિક્ષા કરી શક્યો નહિ ? પોંજરાનો પુત્ર કુંદન-મણીમાં શું સમજે ? અરે તે ખરા નંગની પરિક્ષા કાચના ચક્ષુમાંથી કેમ કરી શકે ? એા, અભય ? તું આ નિર્દોષ સુંદરીને કેળવી ન શક્યો ? તને આપેલું અમૃત ને મધુરું ફળ ખાઈ ન શક્યો ? અનાયાસે મળતી વસ્તુ હમેશાં અમુલ્ય હોવા છતાં અકિંમતી અને ધુળ જેવી લાગે છે. પણ એ વસ્તુ સંપાદન કરનારને કેટલો શ્રમ પડ્યો હશે ? તેનો વિચાર એ માણસને હોતો નથી, તેમ અભય ? તને ક્યાંથી હોય ? પેલા તર્કપ્રસાદની સોબત કરીને ખવાર થશે. અને બીજાને કરશે. તર્કપ્રસાદ કેવા ખવાસનો છે, એ હું જાણું છું. પણ લાચાર—ન્યાં રાજા રહ્યો, ત્યાં પ્રજાનું શું જોર ? અફસોસ ! દુનિયામાં વસનારી મહોબત ? જ-

ગતમાં પ્રસરી રહેલી પવિત્રતા ? મનુષ્યોમાં વસી રહેલી નિર્દોષતા ? તારો કેવો ઉપયોગ ? તારા ? ધીર ધર, ગભરાઈશ નહિ. મને અભયસિંહની વર્તણૂકપરથી વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે. મને લાગે છે કે જો તેને મારા વિષે જોશ હોય, તો તારા પતિનો પ્રેમ પાછો મેળવવાને તું હવે મને અહીંથી રજા આપ. તારા મનની પવિત્ર મહોળત, હું જ્યાં જઈશ, ત્યાં આકર્ષણ કરશે. ફક્ત હવે મને પ્રદેશ નીકળી જવાદે. માત્ર તારાં સૂખને ખાતર હવે જોધપુર છોડી જવાદે. હું અહીં રહીને તું દુઃખી થાય, તે કરતાં મને જ્યાં દઈને તું સુખી થા. હવે હું અહીં રહેવાનોજ નથી. અરે ! પણ “ લખ્યા લેખો વિધાતાના ટળે કોથી ન ટાળ્યા આ ” તે વાક્ય પ્રમાણુ મને આજ સંપાદન થયું. માત્ર હું હવે ચાર કલાકનો પરોણો છું. હવે આ ભૂમિકા છોડી જવાનો છું, તોપણ એ ભાગ્યદેવી ? તેં આ શું પ્રકાપ કર્યો ? છેવટે મેં કુમિત્રની મિત્રતામાં આ ફળ મેળવ્યું ! નાશ થજો એવા મિત્ર અને મિત્રતાનો; નાશ થજો એવાં અધમ કૃત કરનારનો ! નાશ થજો એવાં અવિચારી ને દુરાચરણી લોકોનો ! આખર કરનાર પાપી પશુઓ ? તમને કુદરતે બક્ષેલું નવનીધ સુખ છતાં નર્ક ખાવાને શું સ્વાદ થાય છે ? ધિકાર પડ-જો તમારી જીંદગીમાં—મિષ્ટાન મુકીને મુકી રોટલી, અરે કીચડમાં સખડેલી ભાખરી પર મન થાય છે ? પ્રકાપ થજો તેના પર આખી પૃથ્વીનો ! નાણુદ થજો, સમાઈ જજો, એવા પાપી પુરૂષો આ પૃથ્વીતળ સુધીમાં—” કલોજી સત્યતાના આવેશમાં આવી ગયો. તારા રડતી, હ્રુદ વેશનો અંખોટો વાળતી, પલંગપર બેસીને કપાળે હાથ દઈ બોલી—“ હવે પશ્ચાતાપ કરવાથી શું થશે ? પાણી પીને ઘર પુછવાથી શું વળશે ? કલોજી ? હવે તો તું મને અહીંથી લઈજા ! હિપાડીજા—નસાડી મુક—હું આલી જઈશ—હું બહાર શોધી લઈશ. તારે

ગળે નહિ પડું—હું મારા ઘણીને દુઃખ નહિ કરું. મારા ભવિષ્યમાં
 હવું તે બન્યું. ભલે—મારો પતિ ખીજ સ્ત્રીથી સુખી થતો હોય
 તો ભલે—મારે હવે ખિલકુલ હરકત કરવી નથી. મારે તેનાં નવલ
 સુખમાં વિશ્ન નાખવું નથી. હું જન્મથીજ દુઃખીયારી છું, એટલે
 તેમજ રહેવા દો. માત્ર તમે મને અહીં લાવનાર થયા, તેવાજ
 અહીંથી સહીસલામત બચાવનાર થાઓ. જો હું અહીં રહીશ, તો
 મારા જ્ઞાલાને દુઃખ થશે. અરે અભયને પાપમાં પડવું પડશે. મને
 મારી નાખવાનો તેને પ્રયત્ન કરવો પડશે, અને તેને સજા ભોગવવી
 પડશે. તે કરતાં બહેતર એજકે હુંજ મારી માઠી દશાથી આવી પ-
 ડેલી આફત, અને પૂર્વનાં આઠાં આવેલાં પાપની સજા ભોગવું. મને
 લાઈ જા. આ દુઃખમાંથી છોડાવ—મારે વેર લેવું નથી. બેવડા ભર-
 થારને તેની મેજેજ પશ્ચાતાપ થશે. કલાજી ? મારાપર દયા કર.
 છેવટે મદદ કર. મને બચાવ—” તારા રડતી શ્વાસ લેતી—ગભરાતી
 કલાજીના ખોળામાં માથું પટકીને પોતાનો ક્રોધ પોતાના અંગપર કલા-
 ડવા લાગી. પવિત્રતાની વેરણીને નિહાળીને આ સતીનો પ્રદીપ્ત થયેલો
 અગ્નિ, તેણીના આખા અંગને દગ્ધ કરવા લાગ્યો. તેણીને વધુ ભાન
 રહ્યું નહિ. કલાજીને બેવડી આફત આવી પડી. વિકારમાં
 વિકાર મળ્યો. તેનાં ઉઠી ગયેલાં ચિત્તને પુષ્ટિ મળી. વધુ કંટાળો
 પેદા થયો. પણ આ સ્થળમાંથી સ્થિતીસર થવાને તેણીને કાણુ
 થઈ પડ્યું. મધ્ય રાત્રિએ નિદ્રોપ પણ આણસમજી અને હડીલી તારા
 ને સમજાવવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. ભયને દૂર કર્યો. સત્યતા અને પ-
 વિત્રતાને સાક્ષી રાખી. તો પણ તેને ડર લાગ્યો. “ તારા ? સાધવી
 તારા ? આ સમય ધીર ધરવાનો છે. લાલ તરત તું જા. સવારે તજ-
 નીજ કરશું. તારે તારા પતિનું મળતું સુખ તોડવું નથી, તો બહેતર—
 ઓ સગુણી નાર ? તેમ કરજે, પણ લાલ તરત જા. તું એટલી ધૈર્ય

ધરી શકે છે, તો હાલ તરત જ-આપણે પવિત્ર છતાં-કેટલીક રીતે અપવિત્રતાના મોઢામાં લક્ષરૂપ થઈ પડ્યાં છે. માટે હાલ તું જા. ”

“ના, ના-મ્હારે નથી જવું. તું મને લઈ જા. મારા ખાતર મ્હારો ધણી દુઃખી ન થાય તેમ કર. બેવફા થયો છે, એમ મારે કહેવું નથી. એમ મારે માનવું નથી. ભમરાને જે ફૂલ પસંદ પડ્યું, તે સુખદાતા. મારે શું કરવું હતું ? ભોગી જમરને ઉડાવવાની અદેખાઈ કરવામાં મને શું ફળ હતું ? ના-તે ભલે ફૂલ સુંઘે. ભલે ભોગી થાય. ભલે સુખી થાય. મારો ધણી સુખી તો હું સુખી, મારો ધણી દુઃખી તો હું દુઃખી. હવે મારે તેની વાત કરવી ન જોઈએ. મારી સાથેની પવિત્ર મહોત્તત તૂટી, એટલે હવે સંબંધ પણ તૂટ્યો. હવે હું મારું ભોગવી લઈશ-હું હવે આ મારી જંગળી જાંદગીને મારાં યત્કર્મ વડે યથેષ્ટ ફળ મેળવી લઈશ. પણ ઓ કલાજી ? લલા ખવાસના કલાજી ? હું એટલું તો કહીશ કે કળકળતી આંતરડીની હાથ ખચિત ! ખચિત કાસ્તનીઓને અનુકંપાવશે. મ્હારી નિર્દોષ પવિત્રતાપર કલંક બેસાડનારને રીખાવીને અરે ત્રાસ આપીને તે મારશે, હેરાન કરશે. ને સત્તાનાશ કરી મુકશે. ઓહ ! !” તારા શરીરને બેલાન થઈ ગઈ. કલાજીએ તેને તરત બેડી કરી. “ તારા ? આ વખતે તું ભૂલ કરે છે. રાત્રિ બહુ ગઈ છે. કદી અભયસિંહ આવશે, તો આ નિર્દોષ ભૂલનું બૂંડુંફળ આપણને બેઠિને આપવું પડશે, માટે જા મારું કહું માની જા. બનવાનું હતું તે બન્યું, હવે નાહક વધુ બુરું શું વધુ મેળવવામાં શું લાલ છે ? ”

“ લાલ મળી ચુક્યો. બૂંડુંફળ મળી ચુક્યું. મને પ્રત્યક્ષ મળી ચુક્યું, તમને છુપું મળ્યું ”

“ મને છુપું મળ્યું ? શું છુપું મળ્યું ? તું જુવે છે કેની, કે અભયસિંહનો અવિશ્વાસ એ શું ઉધાડું ફળ નથી ? ”

“ નહિ, નહિ, ઓ લલા કલાજી ? તે નહિ. તે ફળ છુપું-
છે-અરે હું પાપણી અને અભાગિણી પૂતળીથી છુપું રહેલું છે. મ્હારા
પતિનાં સુખને મેં છુપું રાખેલું છે, કલાજી ? તમારું સુખ મેંજ
તોડ્યું છે. તમારા સંસારનું નખોદ મ્હારા હાથેજ વળ્યું છે. અને
તેથી મ્હારા સંસારનું સત્તાનાશ વળેલું આજે હું જોઉં છું. ખુરં ફળ
મેળવું છું ! ”

“ લલે-મારું સુખ, મોજ, અને જીંદગી જતાં, છતાં, ઓ
લલી ને ભોળી સ્ત્રી ? તને ત્હારા પતિથી સુખ મળતું હોય, તો
લલે મને વધુ ભોગ આપવો પડે. હું ત્હારા હીત માટેજ જન્મ્યો છું.
આ જીંદગી ત્હારા માટે નિર્માણ્ય થઈ છે. ત્હારા લલા માટે મારે
આ જીંદગી ખ્વાર કરવી છે, તો પછી ડર શાનો ? ”

“ ઓ, કેવી દયા ? ત્હારી આવી દયાનો કેવો ખદલો ? ઓ
પાપી ઉમેદ ? તું સદાની નાશ કાં થતી નથી. કે આ દુનિયાના
વિકારી દોષો સદાના દૂર થઈ જાય ! ”

“ તારા ? એ તું શું બકે છે ? મારા સંસારનું નખખોદ ? એ
શું ? કંઈ કહેતો ખરી ? ” કલાજીને આશ્ચર્ય થયું. તેને વધુ શંકા
થઈ. તેને કંઈ નવુંજ લાગ્યું.

“ પણ મને માફ કરશો કે ? કલાજી ? મારા જીવનદાતા ?
મને માફ કરશો કે ? ” તારા દુઃખી થતી, કરગળતી, હાથ જોડતી,
વિનયથી કહેવા લાગી. ક્ષમા માગવા લાગી.

“ ખુશીથી. ઓ નિર્દોષ નાર ? હું ખુશીથી માફ કરીશ. ત્હારા
સુખને માટે કદી મારો સંસાર નાશ થયો હશે, તોપણ હું ખુશીથી
માફ કરીશ. આ કળિયુગના જૂઠા જમાનામાં મ્હારે માટે કદી ત્હારા
ખાતર અપવાદ ભરેલું બોલશે, તોપણ ઓ લલી નાર ? તને સુખ
મળતું હોય, કાંઈ રીતે તું તારા પતિથી સુખી થતી હોય, તો હું

હજાર વખત માફ કરીશ. બોલ ?” કલાજીએ વચન આપતાં કહ્યું.

“ કેવો ભલો પુરૂષ ? કેવો દયાળુ દીલનો રજપૂત ? ઓ ભાગ્ય દેવી ? ઓહ. ઓહ ! ” તારા દુઃખના ઉભરાની ગરમીથી ફરીને પલંગપર પડી ગઇ. વળી કલાજીએ ઉઠાડી.

“ તારા ? હાલ ન બોલી શકાય, તો બીજી વખત વાત. હવે તો તું તારા શયનગૃહમાં જા. તું તારા પતિથી કદી સુખી થતી હોય, તો હું હજાર વખત માફ કરીશ. પછી સમય લઇશું. પછી વાત કરશું-જા-” કલાજીએ તેને ઉઠાડીને રજા આપી. હઠીલી તારા હઠી નહિ, તે બોલી “ ઓ કલા ? કલા ? મારો અપરાધ સાંભળી લે, અને પછી મને યોગ્ય શિક્ષા કર-જો, સાંભળ ?-પ્રમાદસુંદરીના વિષે વહેમ નાખનાર-અભયસિંહને સમજાવનાર, હુંજ-મેંજ તેને સમજાવ્યો. મેંજ તર્ક બતાવ્યો. મેંજ જુઠા આરોપો ઉભા કરીને પ્રમાદસુંદરીથી તને વિખૂટો કર્યો-હાય ! તેનુંજ ફળ મને મળ્યું. તેથીજ મારો સંસાર પણ વિખૂટો પડ્યો-તેથીજ હું અભાગણીનાર પસ્તાવામાં પડી-હાય ” માથું ફૂટતી, અફસોસ કરતી તારા રડતી રડતી બોલી.

“ શા માટે, તારા ? તેં એમ શા માટે કર્યું ? ” કલાજીએ શક-મંદ થઇને પ્રશ્ન કર્યો.

“ સ્વાર્થ માટે. મહોબત માટે. તને વરવા માટે. તું એક વચની, તું પવિત્ર-જ્યાં સુધી તું પ્રમાદસુંદરીની મહોબતમાં મસ્ત હોય, ત્યાં સુધી તું મને ન વરે, તેથી તેના સાથેથી છોડાવીને તને વરવા માટે મેંજ કારસ્તાન કર્યું. મેંજ અભયસિંહને શીખવ્યું. પણ અંતે ચોરની મા અંડાળે જાય, પાપી હાથ ધસતાં થાય; તેમ મારે થયું. મારે નશીબે અભયસિંહ સાંપડ્યા. અને તું દુઃખિ થયો. કલાજી ? માફકર. પ્રમાદ, તદ્દન નિર્દોષ છે. તેણે દિલી સુલતાન સાથે બિલકુલ

અધટિત ચાલ ચલાવી નથી. તે પવિત્ર સુંદરી છે. માત્ર સ્વાર્થના કારી પંજમાં સપડાયાથી તેને અપવિત્ર અપવાદો લાગુ પડ્યા છે. અભયને મેં સમજાવ્યો હતો. તેણે તને ખોટી રીતે ઉશ્કેરીને પ્રમાદના તરફનો પ્યાર ઓછો કરાવ્યો હતો. તેને પણ મેં લાલચ આપી હતી. એવી રીતે કે જે કલોશ, પ્રમાદના પ્રેમથી છુટો થાય, તો મને ખચાવવા માટે પ્રયત્ન કરે. અભયને મેં એમ સમજાવ્યો, પણ મારી અંદરની મતલબ એ હતી, કે તું જે પ્રમાદથી છુટો થાય, તો હું તને વરૂં. પણ તેમાં હું સદાની ઉમેદવાર રહી, અને તું પણ સદાનો સન્યાસીજ રહ્યો. હા ! હું અધમકૃત્ય કરનારી અંતે પાપના બોજ તજે દબાઈને ચગદાઈ ગઈ. મારી કુચાલ ને અદેખાઈ મનેજ નડી. પ્રમાદની અને કલોશની ખરી વૈરણી હુંજ નિમકહરામ બની. કલોશ ? મને માફ કરો. હુંજ તમારું સુખ તોડનારી થઈ. તમે મ્હારા માટે તમારો દેહ આપવા તૈયાર થયા, તેનો બદલો મેં આ રીતે આપ્યો. કલોશ ? માફ કરશો કે ? મારા અપરાધનો ગુસ્સો માફ કરશો કે ? સ્વાર્થના પાપી લોભને માટે મેં કરેલું કાળુકામ, તમે વિસરી જશો કે ? કહોની ? કલોશ ? એમ કપાળે લાથ દઈને ગંભીર કેમ થયા ? અરે ! તમે તો રડો છો ! હા ! રડે નહિ તો શું કરે ? હું ઝેરી નાગણુ ડંસી, તો પછી તેની સજીવ ઉમેદ કેમ ન રડે ? કલોશ ? માફ કરો. મને માફ કરો. કહોની ? મારી સાથે નહિ બોલો ? મને અબજા બાણીને મારા દોષ દૂર નહિ ગણો ? સ્વાર્થને ખાતર અંધ બનેલા માનવીએ કરેલો દોષ નિર્દોષ નહીં ઠેરવો. તમે રડતા છાના નહિ રહો ? ” તારા, કલોશનાં આંસુ લુછવા લાગી હિમ્મત દેવા લાગી.

“ બસ કર, તારા ? તને માફ છે. પણ-પણ હવે તું જા. મારો

જીવ ફરે છે. અરે, મને બ્રમણ થાયછે. હાલ તરત તું અહીંજ રહે, હું માતાને મળી આવું, પછી તને અહીંથી લઇ જઈશ. જન રાત ગઇ છે. મને સુવાદે” કલોજી સુતો સુતો બોલ્યો. તારા પલંગ પરથી ઉઠીને રડતી રડતી ચાલવા માંડી. અને કલોજીના શયનગૃહ-માંથી બહાર આવીને વળી બોલી “કલોજી! મને લઇ જશો કે? વિશ્વાસઘાત તો નહિ કરશો કેની? તમારા સિવાય મ્હારું કોઇ નથી! તમે પ્રભાતે નીકળો, તો મને ખબર કરશોકે? હું જાગીશું, મને દગો કરતા ના!” એટલું બોલીને તારા પોતાના શયનગૃહ તરફ ચાલી. છેલ્લા બોલો અભય પોતાના શયનગૃહની બહાર ઉભા રહીને સાંભળ્યા. તર્કપ્રસાદ, તારાને જોઇને નીચે ચાલી ગયો—અભયસિંહ, પોતાના પલંગપર નિદ્રાવેશનું ડાળ ધાલીને ઘોરતો પડ્યો—તારા અંદર ગઇ—તેના મનના વિકારો વધુ ઉત્પન્ન થયા. અભયસિંહને જોઇને તેની ચક્ષુમાં રક્ત પ્રગટ થયું—તેનો તીવ્ર પ્રક્રોધ તેણી પોતાની પર ગુજરવા લાગી. પલંગપર બેઠી. અભયસિંહનાં અંગ તરફ જોતી બેઠી—જોઇને રડતીજ બેઠી—મનમાં વિચાર કરતી બેઠી. નિદ્રાહીણ થઇને બેઠી. છેવટે અભયે તેને જોઇ, અને બોલ્યો. “ક્રમ, ચંડાળ! ક્રમ બેઠી છે? તારા આપની મહોદાણ માંડીને આ વખતે જૂઠો ઢાંગ ખતાવે છે નહિ? જાણ્યું—જાણ્યું—મરી રહે?” “ક્રોધમે વિચાર-સાર” તર્કપ્રસાદના કહેવાથી માત્ર તે એટલુંજ મનમાં બોલ્યો. વૈર લેવાની જુદીજ તળવીજ હોવાથી વધુ બોલ્યો નહિ. તારાને પોતાના વહેમે વધુ અધિરી કરી. તેના વિચારોએ વધુ દૃઢ બનાવી—અંતે સૂતી—એવઢા ધણીને માન આપીને સૂતી. બે લાત પાડુ ખાઇને સૂતી. નિર્દોષ ભૂલનું ફળ મેળવીને સૂતી. પવિત્રતાથી સૂતી—અંદેશાથી સૂતી—જેમમાં ઘેરાઇને સૂતી—અભયસિંહનાં નવા સુખમાં ખલલ ન કરવાનો દરાવ કરીને સૂતી. કલોજીને પવિત્ર મહોખતથી જોતી જોતી સૂતી—

જહા. કલો અને પ્રમાંદસુંદરી.

કલોના શયનગૃહમાંથી તારા નીચે ઉતરી.

પ્ર. ૭, પૃ. ૬૮.

ચિન્તામાં નિદ્રા શેની આવે ! પ્રભાત થયું, અને ઉઠી, પણ ન ઉઠ્યા જેવી ઉઠી—બ્રમણમાં ભરાયલી ગાંડી દમયંતી પેઠે, કે ભોળી ઇસ્ટલીન જેવી ભમતી, દુઃખ થતી ઉઠી. એજ બ્રમણમાં રહી—વિચાર વમળ-માંજ ધસડાધ-હાયપીટ કરતી રહી. મનમાંજ દુઃખ પામતી ત્યાંજ રહી.

કેવી ભોળી પ્રમદા ? એક કારસ્તાની ફૂતરાનો ભાગ થયેલી કેવી લલના ? પોતાના પતિને બેવફા થએલો જોયા છતાં, તેનું સૂખ ન તોડવાને દદ બનેલી કેવી સાધવી ? કોણ દઢતા રાખી શકે ? પોતાનું જતું સૂખ જોવાને કોણ ધિરજ ધરી શકે ? પોતાને ઠેકાણે ખીજીને એશઆરામ કરતી જોધને કોણ સ્ત્રી શાન્ત બેસી રહે ? તારા ? અનાથ તારા ? ભોળી તારા—નિર્દોષ ભૂલનો ભાગ થએલી સાધ્વી તારા ? તુંજ, ઓ લલીનાર તુંજ !

પ્રકરણ ૮ મું.

ડગાધ ભરેલો કાગળ.

એક રાત્રિના ચાર કલાકમાં બજવાએલો આખા મહાભારતનો નાટક, જોધપુરના દરબારગઢમાં બહુ હાનિકારક થઇ પડ્યો. અભય-સિંહ, વહેમના આવેશથી તારાપર પ્રકાપ કરતો બેઠો છે. એક ભરફ તારા, અભયસિંહની બેવફાઇના ગુણ ગાતી બેઠી છે. અને ખીજી તરફ કલાજી પોતાના કુમિત્રનાં કાવતરાનો ભાગ થઈ બેઠેલો છે. અભયસિંહના મગજની ચાવી તેઓને દિબંધ કરવા ક્યાં તૈયાર નથી થઇ ? પ્રભાત થતાં પેહેલા તો તર્કપ્રસાદે પોતાનો વિજય કરી લીધો. અને અભયસિંહને ઉંડા વિચારમાં ઉતારીને તેની ચાવી પોતે હસ્તગત કરી લીધી. ક્યાં શાહુકારની છોડીપર આરોપ ! ક્યાં

અભયસિંહ પર અપવાદ ? ક્યાં તારા પર અપરાધ ? અને ક્યાં કલાશીનો ગુન્હો ! ઉદ્ધમ અને અદેખા આદમિઓ શું શું કરે છે ? દેશી રાજ્યોના ખટપટીયા કારભારીઓ ખચિત સર્વસ્વ કરી શકે. નેધપુરના રાજ્ય પર સાડાસાત વર્ષની પનોતી બેસવાની પ્રસ્તાવના થઈ ચુકી. તેના રાજ્ય કર્તાનું ભૂંડું ભવિષ્ય ભખાઈ ચુક્યું. અભયસિંહની પડતીનાં ચિહ્ન પ્રગટ થઈ ચુક્યાં. ન્યાંથી સંપ, પવિત્રતા અને મહોબત તૂટી, ત્યાંથી સંપત્તિ સંતતી અને વિન્યનો પ્રથમથીજ નાશ થઈ ચુક્યો નેધપુરમાં પણ તેમજ થયું. હજી રાજમેહેલમાં બનેલા બનાવની પુર્ણાહુતી થઈ ગઈ નથી, હજી તો વરઘોડો કલાડવાનો બાકી છે, હજી તો અભયસિંહને પાયમાલ થવાનું મુલતવી રહેલું છે, હજી કલાશીનું નખખોદ વાળવાનું અધુરું રહેલું છે, અને હજી નાગરી કળાનો પુર્ણ આવિર્ભાવ સંપુર્ણ પણે પ્રગટ કરવાનું કંઈક કસર ભરેલું છે. ત્યાં તૈયારી થઈ ચુકી છે, ધનસાફ ઘડાઈ ચુક્યો છે, માત્ર ચુકાદો આપવો છે. તર્કપ્રસાદ, પ્રભાત થતાં પહેલાં અભયના ખાનગી દિવાનખાનામાં આવી ચુક્યો. અભય, ભૂતની પેઠે જોમ ગમાર ભેંસપર ચટકા ભરનારી બગા આવીને નેધએ તેમ નચાવે તેજ પ્રમાણે નિર્બળ અને ગમાર પાડે નાચ્યા કરે છે. “નિર્બળ દોરને બગા ઘણી” એ ગામડીયા કહેવત પ્રમાણે વહેમી અને ભોળા અભયને ભોળવનાર ઘણાં.

તર્કપ્રસાદ રાત્રિએ સૂતો નહતો—અભયની પાસેથી ગયા પછી, કલાશીને કેમ ફસાવવો, તેની ગોઠવણમાં કલાશી પર વૈર લેવાને અભયસિંહ પ્રત્યે બોલેલો બોલ ખરો કરી આપવાની તૈયારીમાં તે અખંડ જાગતો હતો “જાગતો રેન સાર” એ કવિતના વાક્ય પ્રમાણે તેને તો રાત્રિનું જાગરણ શિખૂત થયું હતું. “વેરી આદર

ભાવ સાર, ” આ બીજું વાક્ય અભયને સંભળાવ્યું હતું, અને કલાજીને ઠાર કરવા માટે અભય, તર્કપ્રસાદની સલાહની વાટ જોતો હતો. તર્કપ્રસાદે નાગરી યુક્તિ બતાવી હતી. શત્રુને આદર-ભાવથીજ મારવો—તેને છળભેદેજ છેતરવો. શી રીતે છળભેદ કરવો ? એ તર્કપ્રસાદની કઠોર અને ચંડાળ જીલપર આધાર રાખ્યો હતો. તારાની બેવફાઇનો બદલો આપવાનું કામ પણ તર્કપ્રસાદની સલાહને અધારે રાખેલું હતું “ સ્ત્રી તો માર સાર ” આ ત્રીજા વાક્ય પ્રમાણે તે સ્ત્રીને પણ શિક્ષાકરવાનું તર્કપ્રસાદે નક્કી કર્યું, અને પ્રભાતમાં વાટ જોનાર અભયસિંહ પાસે જઈને પોતાના ગુપ્ત વિચારો જાહેર કર્યા હતા. પોતે તથા અભયસિંહે કંઈ પણ કાવતરું કર્યું નથી, એમ તારાને અને કલાજીને જાહેર થાય, તેવી રીતે તેઓને મારી નાખવામાં ડહાપણ વાપરતા હતા. “ કલાજી પાસેથી એક કોરા કાગળપર સહી લઈ લેવી, અને તેમાં જુઠો લેખ લખાવીને બળવાખોર તરીકે દિલ્લી સરકાર પાસે પકડાવવો. આ લેખ તર્કપ્રસાદના ભોળા નમ્ર ગુણવાન અને પ્રમાણિક છોકરા કેમળાપ્રસાદ પાસે છળ ભેદથી લખાવવો ” એમ ખૂદ તર્કપ્રસાદેજ તર્ક કર્યો હતો. કેમકે પોતાના ગુણો, તેનો દીકરો જાણતો, તેથી આવા “પ્રપંચમાં પ્રગટ સામેલ ન થાય, માટે છુપી રીતેતેને સામેલ કરવો, કે પાછળ તે બોલીજ શકે નહિ. અને એ કાગળ લખાવવા, કલાજીને નામે તેના ખાનગી સિપાઈને મોકલવો.” અફસોસ ! કળિયુગ ! આજકાલ બાપ પણ દીકરાને કેવી કેળવણી આપે છે ? “ વળી તેમ કરીને અભયસિંહ તથા તર્કપ્રસાદની સાક્ષીથી કલાજીને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરાવવી—સાક્ષી પણ મજબૂત છે, એટલે હરકત નથી. ” તારાનું ખૂન કરવાની ગોઠવણ એમ કરી, કે “ તેણીને સાંબરદેવીની યાત્રાને બહાને મોકલવી, અને ભરજંગલમાં લઈ જઈને તેણીને ઠાર કરવી ”

ખૂની તરીકે, તર્કપ્રસાદે પોતાના છોકરાને મોકલવાનું નક્કી કરીધું. પણ તેને પ્રથમથી ખુલાસો કરવાની જરૂર ન ધારી. કલાજીનો ખૂની પોતે ક્યો, અને તારાના ખૂની તરીકે પ્રધાનપુત્રને ઠરાવ્યો. પણ એ પાપીઓ આ કૃત્ય કરતી વખતે એમજ સમજ્યા, કે જે પોતે ધારે છે, તે ધારણામાં સદા સફળજ થવાના છે, પણ તેને થોડી ખબર છે, કે કોઇ પણ પુરૂષ આ પૃથ્વીમાં પાર ઉતર્યા નથી—અંદહાસને મારવાને કેટલા ઉપાયો યોજ્યા હતા ! ધૃષ્ટ્યુદ્ધિએ છેવટ પોતાના દિકરાને એક કામ સોંપ્યું હતું, તો પણ નિર્દોષ પાળક પરમાત્માએ ત્યાં પણ તેને બચાવ્યો હતો—તારામતીના પર જીકો આરોપ મુકીને વિશ્વામિત્રે તેના ઘણી હરિશ્ચંદ્રને હાથેજ ખૂન કરાવાની કોશિષ કરી હતી; ત્યાં પણ સત્યતા પ્રગટ થઇને તેણીને બચાવી હતી, તો શું તારાનો બેલી કોઇ નહિ નીકળે ? શું સત્યતાનો લોપ થશે ? શું પવિત્રાત્મા આવી યુક્તિથી પ્રવાસી થશે ? ના. કર્તવ્ય જીદું છે. મન જીદું છે—આત્મા અલગ છે. જનક જેવા વિદેહી, વિલીપણ જેવા ભકિતવાન—સુધન્વા, ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ અને રૂકમાંગદ જેવા પવિત્ર ભકતોની કદર ન જાણી હોત, તો આ વખતે પરમાત્મા ભગવાનના કોણ જાણે ભકતો ક્યાં રવડતો હોત, કે જેનું નામ પણ નાબૂદ થયું હોત; પણ કુદરતની અલિહારીની આ જીવતી જામીનગીરી છે. મધ્યરાત્રિએ તારાના જવા પછી કલોજ કંટાળી ગયો—હવે અનાથ સ્ત્રીની બહાર કરવાનું મુલતવી રાખ્યું—હવે તો માતાને મળવાનું પણ મન હડી ગયું, અને એકદમ કોઇ પ્રદેશ તરફ જવા ધરાદો રાખ્યો. જન્મભૂમિ છોડ્યા પછી સન્યાસી થઇ જવાને ઠરાવ કર્યો. પ્રભાદ પવિત્ર છે, એ પ્રસંગે તેનો આત્મા રાજ થયો. પોતાને તેની પાસેથી છેલ્લી ક્ષમા માગવી છે; એ સન્યાસ

પ્રવાસ સમય પર મુલતવી રાખ્યું. તેણે પોતાની જાંઘીભરમાં દુનિયાનાં વિચિત્ર અને નવા ખનાવો નિહાળી જોયા. તેમાંથી માત્ર તત્વ એટલું જ નીકળ્યું, કે “ દુનિયાં સ્વાર્થી, કલહણી અને દુઃખમય છે. ” એમ ધારીને પ્રભાત થતાં તેણે દૂર પ્રદેશ નીકળી જવા તૈયારી કરી. પણ જોધપુરથી જતી વખતે તેણે પોતાને ગામ જવાનું બહાનું કહાડ્યું. અને પ્રભાત થતાં અભયસિંહની એકદમ રજા મંગાવી, અને ચાલતે રીપોર્ટ કલોજ તરત ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો—તે હજી દેવડીની બહાર ન આવ્યો, તેટલામાં અભયસિંહ અને તર્કપ્રસાદ, કલાજ પાસે આવ્યા. અભયે, કલાને ઝેરી આંખથી જોયો—દષ્ટિ ગોચર થતાં બન્નેના મનમાં પ્રસરી રહેલું વિષ ઉભરાઈ આવ્યું. નાશવંત દુનિયાને જોનાર કલોજ ગંભીર થયો. જ્યારે સ્વાર્થ સાધવામાં નિપુણતા ધરાવનાર અભય ઠંડો પડીને બોલ્યો. “ કલાજ ? તમે બહુ ઉતાવળ કરીને ચાલ્યા. એટલું શું કામ છે ? તો પણ હવે મરજી થઈ, તો ભલે, જાઓ—પરંતુ દિલ્લીશાહનો હુકમ આવ્યો છે, કે લેલી સાહેબની સાથે મસલત કરવી છે, માટે કલાજને મોકલવો. પણ તમે તો જાઓછો, ત્યારે જવાબ લખ્યા સિવાય કેમ ચાલશે ? માટે તમે કાગળ લખી આપો, અગર સહી કરતા જાઓ, તો અહીંથી લખી મોકલીશું ” પુષ્કરનું કાવતરું જો નળ સમજ્યો હોત, તો તે છુત રમવા બેસત શા માટે ? શકુનીના મનની સમજ, ચુદ્ધિષ્ટર સમજી શક્યો હોત, તો દાવ માંડત કેમ ? પણ ભવિષ્ય ભૂલે ત્યાં કાંઈનું ડાહ્યાપણ કે બુદ્ધિ કંઈ ચાલતું નથી. નિર્દોષ કલાજએ હજી પણ અભયસિંહના વિશ્વાસમાં રહીને ચાલતે ઘોડે ત્યાંજ સહી કરી આપીને તે રવાના થઈ ગયો. તેના મનમાં બિલકુલ દુષ્ટ વાસના પ્રગટ થઈ નહિ. સમદષ્ટિથી જોનાર, અને પ્રમાણિકતાથી વર્તનાર

પુરૂષને અન્યભાવ આવવાનું કારણજ ન હતું, તો પછી વધુ વિકારો ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે! તર્કપ્રસાદ, હવે જોધપુરનો કિલ્લો સર કરવામાં શ્વેતેશ્વરે ઉતર્યો—અભયસિંહ, જેવા બેલાન રાજાને ઠગીને તેને લઈ બંધાવવામાં એક ઉસ્તાદ બન્યો. અને હવે કરાવેલી સહીપર શું લખવું? એ અભયને ન પુછ્યા સિવાય સર્વે કામ કરવા લાગ્યો.

કલાજીનો શિરસ્તેદાર પોતાનો પ્રમાણિક પુત્ર હતો, એટલે તેની કચેરીના એક સિપાઈને એ કાગળ આપી તેની પાસે મોકલ્યો. અને કહેરાવ્યું કે, “કલાજીએ અમુક બાબત લખવા કહી છે” એ સિપાઈને કહ્યું, અને તે લખાવીને અભયસિંહ દરબારને આપવા જવાને કહ્યું. પણ આ પત્ર પોતે આપ્યો છે, એ બહાર પાડવા તર્કપ્રસાદે સિપાઈને મના કરી. આ પાપ છાનું ન રહ્યું. સિપાઈએ કમળાપ્રસાદને સઘળો ખુલાસો કરી દીધો, તોપણ બાપના અસલ હસ્ત લેખ રાખીને, કાળાં કરતુક જણ્યા છતાં માન આપીને તે લેખ લખી શકમંદ હાલતે મોકલાવ્યા.

“વહાલા ભાઈ અભયસિંહ—તમારી તબિયત નાદુરસ્ત હોવાથી હું આ પત્ર લખવાની અને તમને વાંચવાની તસ્દી આપુ છું, કે હું આવતી કાલે સવારે રાજ્યસંબંધી કેટલુંક કામ છે, તે માટે દિલ્લી જઈ છું. જે કામ છે, તે આપને કહેલું છે; તો પણ બિમારીમાં વિસરી ન જવાય, તે માટે આ યાદદાસ્ત આપવાની ફરજ સમજું છું. કર્નલલેલી જો કે કદી લલા ખવાસનો હશે, તોપણ હું દિલ્લીશાહને મળીને મી० લેલીને હાંકી કહાડવાની તજવીજ કરવા જઈ છું. બનશે તો કર્નલલેલીનું કાટલુ પણ કહાડાવીશ. દિલ્લીશાહ આ કામથી ખુશી થશે, એટલે આપણને ડર જેવું નથી. તમે તથિંત રહો. આ બાતમી ખાનગી રાખજો.

હું જાઉં છું. તમારી વધુ રજા સિવાય જાઉં છું. તમને હરકત નહિ આવે. મારા જવાથી રાજ્યમાં અડચણ આવે, તો તર્કપ્રસાદની સલાહ લેજો. ” એટલા અક્ષરો કલાજીની સહી ઉપર આવી જાય, તેમ બરાબર ગોઠવ્યા. નીચે કલાજીની સહી તો હતીજ-“ લા. સેવક, કલોજરાડોડ ” આ પ્રમાણે કમળાપ્રસાદનું લખાણ અભય પાસે તેજ વખતે આવ્યું. અને તેઓ હવે જેમ અને તેમ કર્નલ લેલીના અંગલા તરફ ઉપડી ગયા. કલોજ પશ્ચિમ તરફ ગયો, તો એવા માર્ગપર ચડ્યો છે કે તેને પકડવાને માટે રસ્તો અજાણ છે. શેતાન શું નહિ કરી શકે ? અરે તે તો પાતાળમાંથી પણ કાઢને શોધી કહાડવાને શક્તિવાન છે. જે ઝાડને રોપવાને માટે બિલકુલ સ્થળ નહિ, તેનાં ફળ સુદ્ધાં ખતાવી આપે, તે શું એ ફળના ચોરનારને શોધી ન શકે ? શું તે પાર્વતી પેઠે અનભિષ્ટ છે ?* તર્કપ્રસાદ જેવો ખટપટીયો કારભારી, કલાજીને ગગનમાંથી શોધી લાવશે. પણ હજી તેને શોધવા જવાને જે સાધનો જોઈએ, તે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે કર્નલ લેલીને અંગલે અભય સાથે ગયો. ગાડરીયા પ્રવાહ પ્રમાણે ચાલનારો અભય, એક વાંદરાને નચાવનાર મદારીની માફક તર્કપ્રસાદ સાથે ચાલ્યો. પોતાનું નખખોદ કહાડવા ગયો. હાથે કરીને ફજેતી કરવા ગયો. પગપર પથ્થર મારવા ગયો. જોધપુરનો કહેવાતો ભલો મહારાજ આખરે પોતાનું રાજ્ય કુખાડવા ગયો. શ્રિયાળના કારસતાનથી સિંહ પિંજરામાં ફર્યો. અંતે મુવો.

* જુઓ શ્રીમદ્ભાગવત “ દક્ષપ્રયાપત રાજના યજ્ઞની વાત ” વધુ માટે જુઓ “ ગુલઅફશાન ”નો અંક માસ અક્ટોબર ૧૮૯૪ “ મહાદેવી પારવતી ” વિષે લેખ.

પ્રકરણ ૯ મું.*

કલાજી પર વારંટ

અથવા

ઉપકારનો બદલો અપકાર.

“જેઓ આત્મહત્યા કરનારા લોકો છે, તેઓ ઘોર અંધારાથી વિંટળાયેલા છે. અને મરણ પછી ન્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ નથી, તેવા લોકો પ્રત્યે તેઓ જાય છે, (ભાષા ભગવદ્ગીતા.)

અભયસિંહને, લઈને તર્કપ્રસાદ, મીંડ લેલીને બંગલે, કલાજી માટે રચેલી દગલખાજીની કૃત્રીયત કહેવાને નંધપુરથી ચાલી નીકળ્યો; અને કર્નલલેલીને બંગલે પહોંચતાં, અભયસિંહ, તર્કપ્રસાદને કેટલેક દૂર એક ઝાડની નીચે ઘોડાઓને સોંપીને પોતે બંગલા તરફ માત્ર મીંડ લેલીની છુપી ખબર કહાડવા આવ્યો.

જેમ કમળાની આંખે પીળું નેનાર આદમી દુનિયાની દરેક ચીજમાં પીળાશ જુએ છે, તેમ પરધનમાં મશગુલ રહેનાર ચોર ચોરી કરતી વખતે ચોતરફ પોતાનાં કાવતરાંના જાણનારનેજ જાણવા અંધ બને છે, અને તેજ પ્રમાણે અભયને લાગવાથી ચોતરફ નેતો છુપાતો બંગલાના બગીચામાં પ્રવેશ કરતો હતો, દરમ્યાન-મીસ લયલા સાથે પ્રમાદને બગીચામાં ફરતી જોઈ હતી, ને તુરત તર્કપ્રસાદની સલાહ લેવા, એ મૂર્ખ ધસી ગયો હતો—તર્કપ્રસાદે તર્ક કર્યો—“પ્રમાદની હાજરીથી પોતાનું કાવતરું પ્રગટ થશે, માટે તેણીને અધર ઉડાવી જવી. અને તે સાથે એક કાંકરે બે પક્ષી ઉડા-

* જુવો પંચોપાખ્યાન-અથવા કથા સરિત્સાગર—મિત્રભેદ.

* આ પ્રકરણ આગલા પાંચમા પ્રકરણનું અનુસંધાન છે.

વવાં—એક તો કલોજીપર વેર લેવું. અને બીજું તો પ્રમાદસુંદરીને તમારી સાથે લગ્નના પવિત્ર કાલ કરારથી ગાંધર્વ લગ્ન કરીને પછી પાણી ગ્રહણ સંસ્કાર કરવો ” પણ તેમ કરવા સારું થું ઉપાય રચવો ? તે અભયને દર્શાવ્યો. “ પ્રથમ છુપી રીતે પ્રમાદને તેડાવીને તેની હકિકત જાણી લેવી—અને તે પછી કલોજી, તારાને લઇને નાસી ગયો છે, એમ કહીને કોઈ પણ પ્રપંચે ઉડાવવી નંદાએ. તેને જંગલમાં જ હાલ થોડો વખત છુપાવવી, અને પછી સર્વે ઘાટ ઘડાઈ રહ્યા બાદ તેને પ્રગટ કરીને જાહેર લગ્ન કરવાં ” આ વાત અભયને પસંદ પડતી લાગી, અને તે બગીચામાં જઈ તેને એક માણસ મારફત છુપી રીતે તેડાવી. પ્રમાદ તો અભયના વિશ્વાસપર આવી હતી, એટલે અધમપણાથી અભયે એ નિર્દોષ બાળાના લવિષ્ય સૂખનો ઘાણ વાળ્યો. અને તર્કપ્રસાદને તેણે તેણીને જંગલમાં મુકી આવવા માટે સોંપી. તર્કપ્રસાદે એ કામ પાર પાડવાને ઘણી ખુશી બતાવી; અને કર્નલલેલી બંગલે આવે, તેટલામાં પોતે પ્રમાદને જંગલમાં મુકવા ચાલ્યો. અને અભયસિંહને નંદાપુર જવાનું ચોક્કસ થયું. આ વાત આગળ છેલ્લા પાંચમા પ્રકરણથી અધુરી રહેલી આ ચાલુ પ્રકરણથી શરૂ થાય છે—હવે તર્કપ્રસાદ, પ્રમાદને ક્યાં મુકી આવ્યો ? અને ત્યાંથી આવીને કલોજીને પકડાવવા માટે, તેણે કેવો દાવ રચ્યો ? એ જાણવાને હવે આગળ ચાલીએ.

અભય નંદાપુર ગયો. અને તર્કપ્રસાદ, પ્રમાદસુંદરીને લઇને દારૂણ વગડામાં ચાલી નીકળ્યો, ઘણે દૂર ગયા પછી તેઓએ એક ઝુંપડી જોઈ, અને ત્યાં જ મુકામ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. દુઃખિયારી પ્રમાદ, હવે દુઃખથી કંટાળીને તથા થાકથી પીડિત થઇને કૃષ બની ગઈ હતી. તેણીની મુખમુદ્રા સૂકાઈ જઈને કાળી પડી ગઈ હતી. તેણીની મનની ઉમેદ રોગી થતી થતી નાશ થવાની અણીપર આવી

હતી. આખરે એ પવિત્ર અને પાકળદ આરત પોતાના ધણીની બેવફાઈથીજ પોતે આત્મઘાત કરીને સ્ત્રી હત્યાનું પાપ આપવા વિચાર કરતી હતી. પણ તે નજરે જોયા પછીજ તેમ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. તેણી અભય અને તર્કપ્રસાદના ભરંસાપર રહીને, જો કલ્હાજી ન મળે તો કુંવારી રહેવા, કે એકદમ કલ્હાજીને જોયા વિના મરવાનો વિચાર કરતી ન હતી, પણ જાતે જઈ, દેશાટણ કરીને જંગલે જંગલ અને વનેવન ભટકીને પણ પોતાના પ્રેમીલા ભરથારનો પત્તો કહાડવા ધરાદો રાખતી હતી. માત્ર તે બેવફા થએલો ભરથાર કેવી સ્થિતિમાં છે? તે પવિત્ર ધણી બદમાશીના ઊંડાગારમાં પડ્યા પછી કેવી પવિત્રતા બતાવે છે? ઈત્યાદિ, જોવાને અને તેના પાપકર્મથી પડતી પીડાનો જીવતો દાખલો બતાવીને છેવટ તેની નજરેજ પ્રાણઘાત કરવાની ઇચ્છા રાખતી હતી. બેવફાઈનો બદલો બેવફાઈથી નહિ, પણ વફાઈથીજ આપવાની ઇચ્છા રાખતી હતી. ફક્ત તેનું પાપ નજરે દેખાડીને, તેણે કરેલાં અધમ કૃત્યનો પાપી પસ્તાવા પ્રગટ કરાવીને, તેણી પોતાનું ભવિષ્ય સુખ તોડી નાખવા માગતી હતી. તેના આત્મામાં બળતી હોળીનો ઉભરાતો તાપ ઠંડો કરવા તેણી તર્કપ્રસાદ સાથે ચાલી હતી. દુઃખ વેઠીને પણ કલ્હાજીને મળવા તે તત્પર થઈ હતી.

હવે તર્કપ્રસાદ, એક સમાધીસ્થ આવની* ઝુપડીમાં પ્રમાદને લઇને આવ્યો, અને મહારાજને પગે પડીને તેઓ બન્નેજણુ તેની પાસે બેઠાં, યોગિએ તેને આશિર્વાદ આપ્યો. તર્કપ્રસાદે વિનંતી કરીને યોગિને કહ્યું “ મહારાજ ? યે નિર્દોષ અબળાકુ આપકે આશ્રયમે ફક્ત આઠ દીનકે લીયે રખ જતા હું. મયે વંધપુર દરબારકા

* આ યોગિ કલ્હાજીનો ગુરુ હતો-કલ્હાજીને જ્ઞાન દેનાર સન્યાસી તેના પર ગુજરેલી બીના જાણતો હતો, પણ કુદરતના માર્ગની વચ્ચે ન આવતાં યોગ્ય વખતે કલ્હાજીને મદદ કરવા ધારતો હતો.

કારભારી હું—મેરે કીતનેક સ્થળમે જના હય. ચેહ ઓરત બિચારી લાચારીમાં ગીર પડી હય. ઉસકા રક્ષણ કરનાં મેરા ધર્મ હય, ઓર આપકાબી ધર્મ હય. ખુશીસે આપેં ઉસકી સંભાળ કરના. આપકા ઉપકાર નહિ રખા જાયગા, કુચ્છ દીયા જાયગા.”

“હમકો ખદલેકી દરકાર નહિ હય. હમકો રાજકી દરકાર નહિ હય. નિર્દોષ આદમીયોંકું અલખત ઉસકી લાચારીમેસેં ખચાનાં, વો મેરા ધર્મ હય, ઇસલીયે ઉસકું યહાં રખનેંમેં કુચ્છ હરકત નહિ હય. આહીયે ઇતના દીન રહે, મગર ઉસકું ખાને પીનેકું ફળ સિવા કુચ્છ મીલેગા નહિ.”

“કુચ્છ પરવા નહિ, મહારાજ ? મેરે કુચ્છ ખાનાં નહિ હય. અખતો મેરે અપવાસ હય, સો મેરી ચિન્તા નહિ હોગી ! આપ નિશ્ચિત રહો. મેં આપકી લકિત કંઈંગી, ઉસકુંજ ખાનાં સમજુંગી”

“ખહોત અચ્છા, લડકી ? ખુશીસે રહે. તુ શ્રધાલુ હય, તેરા ભલા હોગા”

“જખતો મયે રજા લેતા હું ? પ્રમાદ હું જાઉં છું. કલાજીની શોધ કરીને આઠમે દિવસે દરખાસ્ત અને હું અહીં આવીશું” તર્કપ્રસાદે કહ્યું. વિશ્વાસુ પ્રમાદે યોગ્ય સમજીને રજા આપી, પણ યોગિએ તેને જતી વખતે કહ્યું.

“ખેટા ? સંભાળ કરનાં—કુચ્છ ઓરતકી દયા ખાનાં” યોગિએ મર્મમાં કહ્યું, પણ તર્કપ્રસાદ એમ સમજ્યો, કે ફરી જલદી આવવાને માટે ઓરતની પર દયા લાવવાનું કહે છે. તર્ક ગયા પછી યોગિએ, તેને માત્ર એટલું જણાવ્યું કે “હું સમાધિસ્થ છું. અને જો હું સમાધીમાં હોજિં, તે વખતે કોઈ પણ તને અહીંથી લઈ જાય, અગર તું ચાહે તો પણ હું સમાધીમાંથી નિવૃત્ત થાજિં, ત્યાંસુધી જઈશ નહિ” એટલું કહી તેણે સમાધી ચડાવી. પ્રમાદ થાકેલી હોવાથી

તેજ વખતે નિદ્રાવશ થઇ. તર્કપ્રસાદ, હરખાતો, ઇન્દ્રપ્રસ્થની ગાદી મેળવવામાં વિજયી થએલો હોય, તેમ મલકાતો, મગર થતો, પોતાને તર્કવાદી અને ભાગ્યશાળી સમજતો ચાલ્યો ગયો. તર્કપ્રસાદ, પ્રમાદસુંદરીને તપસ્વીની પર્ણકૂટીમાં રાખીને પોતે મારતે ઘોડે જોધપુર આવ્યો, અને માર્ગમાં કર્નલલેલીને બંગલે તેની ખબર કહાડવી હોવાથી ત્યાં જોઇને, અભયસિંહને, મીંડો લેલી આવવાની ખબર આપી. તરત બન્નેજણ સ્વાર થયા, અને તેઓ મીંડો લેલીને બંગલે જઈ પહોંચ્યા. કર્નલલેલીએ તેને યથેષ્ટ સત્કાર કર્યા પછી, તેની આવવાની હકિકત પુછી. અભયસિંહે, તર્કપ્રસાદને ઇસારો કર્યો, અને તે બોલ્યો. “ સાહેબ ! આપની પાસ એક હમેરી અર્જ હય. વો અર્જ ઉઠા લેના આપની ફર્જ હય. અયસે હમ ઉમેદ રખતે હય. ”

“ તમે ગુજરાતીમાં વાત કરો, હું સમજીશ. ” મીંડો લેલી બોલ્યો. પ્રથમ પ્રસંગ, અને નવા અનુભવી રાજા તથા પ્રધાનને આશ્ચર્ય લાગ્યું. તર્કપ્રસાદે ગુજરાતી ભાષામાંજ પોતાની હકિકત કહેવાનું આગળ ચલાવ્યું “ નામદાર સાહેબ ! આ વખતે આપને જે હકિકત કહેવાની છે, તે જેટલી સાદી છે, તેટલી ગંભીર છે; તેમ જેટલી ભયભરેલી છે, તેટલીજ ફાયદાવાળી છે. આપ ગુજરાતી જાણોછો, એટલે વાંચી સંભળાવવાની જરૂર નથી. આ પત્ર છે, તે આપ વાંચી જુવો, સાહેબ ? ” તર્કપ્રસાદે બનાવટી કાગળ આપ્યો. મીંડો લેલી વાંચીને ઘડીભર વિચાર કરી બોલ્યો. “ કલોજ રાઠોડ કાણ છે ? પેલો દિલ્લીશાહની સામે બહારવટું કરતો હતો તે ? ” “ હા, સાહેબ. તેજ, કે જેને હમે હમારા જોધપુર રાજ્યનો ખાસ કારભારી કરાવ્યો હતો ” અભયસિંહે વચ્ચે પડીને કહ્યું.

“ આ પ્રપંચમાં તમે કંઈ જાણુતાજ નથી ?”

“ ના સાહેબ ? ” તર્કપ્રસાદ બોલ્યો.

“ તમારા રાજ્યના કારભારીને આવું કરવાની શી જરૂર ? રાજની મરજી ન હોય, તો કારભારી આ પ્રપંચ કેમ કરી શકે ? ”

“ તે ખટપટીઓ છે માત્ર તેણે હમને તો સ્વતંત્રપણે સુચના આપી, અને તે ઉપરથી હમે મત આંધ્યો, કે આ સાહસિક માણસ કદી આહું અવળું કરશે, અને કદી લોકો શક લઈ જશે, કે એ કામમાં હમારું રાજ્યમંડળ સામેલ છે. કેમકે તે હમારા રાજ્યનો કારભારી છે. બાકી હમને કંઈ ખબર નથી.”

“ પણ ત્યારે તેને પોતાને એવું કરવાની કંઈ મતલબ ? ”

“ મતલબ શી ! અદેખાઈ ? એ અધમ માણસ છે, એમ ધારીને તો હમે હમણાં હમારા રાજ્યમાંથી દૂર કર્યો છે. કેમકે આવું કૃત્ય કરનાર કોઈ દિવસ હમને પણ આક્રમમાં ઉતારે. જીવોની ? આ કાગળ કેવા વિચારથી લખ્યો છે ? આપ બેઠ શકશો, કે એ લખાણમાં હમારો હાથ કે સમંતિ છે ? ” તર્કપ્રસાદ ખુલાસો કર્યો.

“ ના, તેમ નથી. પણ ત્યારે શું આ સર્વ તેણે પોતાને હાથે લખેલું છે ? કાઢની સંમતિ વિના એ સર્વ તેણેજ કરેલું છે ? ” મી० લેલીએ શકમંદ થઈને પુછ્યું.

“ હા, સાહેબ. આ સહી તેનીજ છે, અને આ કામ પણ તેણેજ કરેલું છે. તેમણે બીજાની સમંતિ લીધી કે નહિ, એ જાણુતા નથી. પણ રજા લઈને દિલ્લી જવા નીકળ્યો છે, અને હાલ તો તે પોતાને ગામ પાલીગઢ જશે, અને પછી ત્યાંથી દિલ્લીશાહને મળવાનો ઇરાદો રાખે છે. માણસ બહુ બદમાશ અને કઠંગો છે. ખચિત કંઈ નવું જીતું કરશે. અને તે સર્વને હાની પહોંચાડશે, એમ

ધારીને અમે અમારી નિર્દોષતા જાહેર કરવા આવ્યા છઈએ, કે પછી પાછળથી હરકત ન આવે. આપ જોઈએ તે કરો. પણ રોગ અને દુશ્મનનો જલ્દી નાશ કરવો જોઈએ ” તર્કપ્રસાદે પોતાનો તર્ક ચલાવવા માંડ્યો. કર્નલલેલીને ભરંસો બેઠો. કાગળ વાંચતાં તેનું મન ઉશ્કેરાયું. જો પ્રમાદને માર્ગમાં કર્નલ લેલીએ, તેનો થનાર ધણી કોણ છે ? તે પુછતાં પ્રમાદે, કલાજીનું નામ આપ્યું હોત, તો તેના હરણુની ખાતમી, અને અભયનો પ્રપંચ કંઈ કળી શકત, અથવા તો પત્નો મળી શકત; તેમ નહિ થાત, તો પ્રમાદના થનાર પતિ માટે નહિ, પણ તેની ફરજને ખાતર કલાજીપર એકદમ વોરંટ ન કહડાવત. પણ જ્યાં ભાગ્યદેવી ભૂલાવે, ત્યાં ખીજને શું દોષ ? હવે તો મીંડ લેલીએ અબ્બણપણે, બેસતા અમલમાં નવો દાખલો બેસાડવાનો ઠરાવ કરીને કલાજીને કેદ કરવા ધરાદો રાખી બોલ્યો.

“ કલાજી તમારા રાજ્યનો કારભારી શી રીતે થયો હતો ? ”

“ ભાટી દરબારની કન્યા તારાને, અભયસિંહ સાથે પરણાવી આપવામાં બહુ મદદ કરી હતી. અને જતે બહાદૂર હતો તેથી. પણ પાછળથી તેની બહાદૂરી પ્રાણઘાતક જણાવા લાગી, ત્યારે હમે તેને દૂર કર્યો, અને આપને વાકેફ કર્યા. એ તો હમારો કારભારી હતો. પણ કદી પેટનો દીકરો હોય, તોપણ હમે રજપૂત અચ્ચા સાંખી નહિ રહીએ. અમે કોઈનાપર અનર્થ થવા ન દઈએ. અમે તેને દાર કરીએ ’ અભયસિંહે પોતાનું હિંદી ભોળપણ જણાવ્યું. કાવતરું ખરું ઠરાવવા માટે વિશ્વાસ બેસાડ્યો, અને કલાજીનું કાટલું, કર્નલલેલીને હાથે પરભાઈ કહડાવવા દાવ રમવા માંડ્યો. અંતે ફત્તેમંદ થયો.

“ ઠીક છે. ત્યારે તમારો ઉપકાર થયો. આવા માણસને

ખચિત શિક્ષાએ પહોંચતા કરવા જાંઘએ, પણ આ બાબત દિલ્લી-શાહની સલાહ લેવી જાંઘએ, કેમકે તે વૉરંટ આપે તોજ પકડી શકાએ. માટે તમો મ્હારી સાથે દિલ્લી આવશો !” કર્નલ લેલીએ ગંભીર માગણી કરી.

“ ખુશીથી. આપના કામ માટે કેમ ન આવીએ ! અરે ! હમારો જનન સુદ્ધાં આપવા તૈયાર થઈએ. કબુલ છે. ” અભયસિંહ હિમતથી બોલ્યો.

“ ત્યારે નાસ્તો કરી લઈએ. તમારા આ કારભારી નાસ્તો કરશે કે ? ”

“ ના, મારી પાસે નાસ્તો છે—હમેં કરી લઈશું. અને સાંજ પડતાં તો દિલ્લીમાં જઈ પહોંચશું. ત્યાં હમારા ઉતારાનું મકાન કાચમનું છે, એટલે ત્યાં જઈને પછી જમશું ” તર્કપ્રસાદે વચ્ચેજ કહ્યું. કર્નલ લેલીએ તેની મરજી પ્રમાણે કરવા દીધું. અને પોતે નાસ્તો કરવા અંદર ગયો. કર્નલ લેલીનું મન પ્રમાદસુંદરીનાં હરણને લીધે ઉદાસ હતું. તેણીને શોધવા માટે જવાનો ઠરાવો હતો, પણ આ કામ પડતું મકાચ તેવું ન હોવાથી દિલ્લી તરફ જવા વિચાર કર્યો હતો. પ્રમાદસુંદરી વિષે તેણે તેના પિતાને જયગદ ખબર આપી હતી, પણ તે ખબર ત્યાં પહોંચે, તે દરમ્યાન જયસિંહ અજાણ મરણુનો ભોગ થયો હતો. એટલે ગરીબ બિચારી પ્રમાદનો આ વખતે કાંઈ બેલી ન હતો.

કર્નલ લેલી હવે દિલ્લી જવા તૈયાર થયો, અને અભયસિંહને ખબર કરીને તેઓ ત્રણે જણુ દિલ્લી તરફ ચાલ્યા. માર્ગમાં તર્કપ્રસાદે પોતાની ઘાતકી લવારીથી બહુજ લવારો કીધો. કર્નલ લેલી જેવા ઉસ્તાદ માણસનું મન આ કામ પર લાગ્યું નહિ. તેનો

આત્મા શકમંદ થયો, અને સંકોચાયો—કુદરતેજ તેને નિર્બળ કર્યો હોય તેવા જણાયો; તોપણ કારસ્તાની પરંતુ વિશ્વાસુ કૂતરાના ભસવાથી તેણે ચોરની તપાસ કરવી શરૂ કરી. વળી મુદો પણ મળ્યો, પછી તેનાથી રહેવાયું નહિ. અતે સર્વ દિલ્લીમાં આવ્યા, અને તુરત દિલ્લીશાહ પાસે આવીને સર્વ હકિકત કહી. દાનેશમંદ મુલતાને આ બાબત ઘણો વિચાર કીધો, પણ અલયસિંહે કહ્યું કે “શાહ? કલોજી મારો મિત્ર છે, એ તમે જાણો છો છતાં હું જે તેને માટે આવું કહેતો હોઉં, તો તેમાં શક જેવું હોય ખરું? એ માણસને તમે જાણતા નથી? તમને પણ મારી નાખવા તૈયાર થયો હતો કેની? એ મારા રાજ્યનો બહાદૂર કારભારી હતો, પણ સોનાની કટાર પેટમાં ન મરાય. ભેટમાંજ બંધાય. મેં પણ રાજ્યમાંથી દૂર કીધો છે. માટે તમારે તેને કેદ કરવો, એવી મારી સલાહ છે. હું ધારું કે તે અહીં આવશેજ, પણ તે આવે તે દરમિયાન તેને કેદ કરવો” મુલતાનને હું જોકે આગળ વેર લાઉંજ ન હતું, તોપણ એ લેખની અંદર મુલતાનને કાવતરામાં સામેલ કરેલો હોવાથી તેને લગાર પકડાવવા વિચાર થયો હતો. એટલે તરત તેના પર ઘોરંટ કહાડીને, કલોજીને કેદ કરવા માટે અખંડુલખાન સરદારની સરદારી હેઠલ આક સિપાઇઓને મોકલી દીધા. કર્નલ લેલીનું માન રહ્યું, અને તર્કપ્રસાદનું વેર વળ્યું. અલયસિંહ અને તર્કપ્રસાદ હવે સાંથી ખુશી થતા રંગ લઇને જોધપુર તરફ ચાલ્યા. કર્નલ લેલી તરત પોતાના બંગલા તરફ જઈ ચડ્યો. અને પ્રમાદસુંદરીની તપાસમાં શેકાયો. તર્કપ્રસાદની મદદથી અલયસિંહનું વેર લેવાયું હોવાથી રાજ્યમાં તે વધારે માનીતો થયો. અને હવે જોધપુર રાજ્યની સઘળી લગામ તેને સોંપવામાં આવી. પરંતુ તારાનું ખૂન કરવાની તજવીજ, અને અલયસિંહને ફરી લખ ગોઠવી આપવાની રચના રચવી

બાકી રહી હતી, તે ચાલુ કરી. પણ તે કલોલપર વોરંટ બળવી લીધા પછીજ, અને તેને કેદ થએલો જોયા પછીજ આગળ કામ ચલાવવું ધાર્યું હતું; ને તેજ પ્રમાણે એવકા થએલા રાજા અભયનું વચન માન્ય રાખ્યું હતું.

અભયસિંહ થોડું સમજે છે, કે આ હડકાયો કૂતરો તેને છેવટે દુઃખ રૂપ થવાનો છે, પણ જ્યારે મૂર્ખતાનો અંધપછેડો આંખ આડો આવે છે, ત્યારે કોઈને પણ દીન દિશા સુજતી નથી. જેમ આંધળાની આંખે દરેક વસ્તુમાં અંધારૂં દેખાય છે, તેમ વહેમી અને કાચાકાનના માણસને પોતાનાં નાદાનીયત ભરેલાં દરેક કામોથી આખું જગત કાળું અને અંધારાંથી ભરેલું દેખાય છે. અફસોષ ? કેવો ઘાતકી બનાવ ? કેવો ત્રાસજનક દેખાવ ? શું કળિની દુનિયામાં લુચ્ચા અને દગબાજ માણસોજ ફાવી શકે છે ? શું નિર્દોષતા અને પવિત્રતા હમેશાં નિયમ તરીકે વિજય પામતીજ નથી ? ! !

પ્રકરણ ૧૦ મુ

કૂમિત્રનાં કાવતરાંથી કલોલ કેદમાં
(પરમાર્ગ દર્શન.)

एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थं गहना दायासदादाशु च ।
श्रेयो मार्गमशेष दुःखशमनं व्यापार दक्षं क्षणम् ॥
शान्तं भावमूपैहिसंत्यज निजां कल्लोललोलां मति ।
भूयो मा भज मङ्गरां भवरति चेत्तः प्रसीदाधुना ॥
वैदाग्यशतकम् (भर्तृहरि)

વૈરાગ્ય પામેલો કલોજી, પરમાર્ગ દર્શન જોવાની લાલસાએ
 જોધપુર છોડી ચાલ્યો. માત્ર પોતાને માટેજ આ દુનિયામાં જન્મ
 પામેલી નવી ખટપટ ઉપરાંત, બીજા દરેક સંસારી કાર્યોમાં ક્ષણભંગુ-
 રતા જોઈ, તેનું દીલ દુનિયાઈ વૈલવથી ભીડી ગયું. તેને ગુરૂજ્ઞાન
 પેદાથયું, અભયસિંહ માટે તેણે પોતાનો દેહ તદ્દન નિસ્પૃહતાથી
 જોખમમાં ઝપલાવ્યો. તેનો અદલો બહુ ઘાતકી મળ્યો, તોપણ
 દુર્બુદ્ધિ અભયનાં લજ્જાહીણ કાર્યની તેણે દરકારી નહિ.

છપ્પયછંદ—

મેગળ નિસરી બહાર, ચાલતો મહાસૂખ મ્હાણે,

નહિ શત્રુ નહિ મિત્ર, વિશ્વને સરખું બાણે;

પૂકે ભમે બહુ શ્વાન, કેટલાં ભસતાં રહે છે,

મેગળને મન નહિ, માન અપમાનજ દેછે;

એમ હરિજન મેગળ રૂપછે, જેને હરિનું ધ્યાન છે;

કહે નરભેરામ ગુરૂચક્રી, દુરિજન તેના શ્વાન છે ! (કાવ્યદોહન.)

કલોજી વૈરાગી થયો હતો. તેને મન જીવવું, અને મરવું

એકત્ર લાગતું હતું. તે એમજ સમજતો હતો, કે ફાંસીને લાકડે

ચડીને મરવું તે, અને સહજ સુખથી જીવવું તે સર્વ સમાન છે.

અને જ્યારે તે પોતાની આત્મવૃત્તિ ઓળખવાજ લાગ્યો તો પછી

તેને સંસારના સુખદુઃખની મિથ્યા વાસના, અને મૂર્ખ પ્રયત્ન

કરવાની કંઈ જરૂર જણાઈ નહિ. તેની આત્મવૃત્તિ એક પરમાત્માને

જોવા લાગી. દરેક જાતની અવિકારી વસ્તુ તેને વિકારી થઈ પડી.

કાળરૂપ શિકારીની જાળમાં સપડાઈ રહેલાં અજ્ઞાન પંખીઓ આખર

પસ્તાવામાં પડવાનાં છે, એમ પ્રત્યક્ષ જોવાને તે ભાગ્યશાળી થયો.

તેનું જ્ઞાન આત્માને સ્વાકર્ષણ થયું, તો તેને પરમાર્ગ દર્શન થયું.

જોધપુરથી વિચારમાં અને જ્ઞાનમાં ગંભીર થએલો કલોજી

પોતાના ઘોડાની લગામ છુટી મુકીને ઘોડો જ્યાં લઇ જાય ત્યાં જ
જવું, એમધારી આગળ ચાલ્યો. દરમ્યાન નેધપુર અને પાલીગામની
વચ્ચે એક સાધુનો સંગ મળ્યો. માર્ગમાં જ તેણે સાધુના ભજનના
ઓલાતા ઓલો સાંભળ્યા. “ ભજલે તું સીતારામ, અખતેરો દાવ
અન્યોહે, ભજલે તું સીતારામ ” “ ત્યારે હવે મારે કેમ ભૂલવું ? ”
એમ કલોજી ઓલીને ઘોડાને ઉભો રાખી તરત નીચે ઉતરી પડ્યો.
અને તેને એક તરફ જાડ સાથે બાંધવા વિચાર કરીને પોતે સાધુ-
સંગમાં પ્રવેશ કરવા ચાલ્યો. પણ એ જાડીમાં જાય, તે પેહેલાં એક
આંખાની ઘટા નીચે જાંડી વાવડીમાં કંઈ ગડબડાટ સાંભળ્યો. ઘોડાને
કેટલેક દુર એક જાડ સાથે બાંધીને વાવડી પાસે આવ્યો. વાવડીની
અંદર કેટલાક લોકો છુપી રીતે કંઈ વાતો કરતા હતા, તે નેધ
કલોજીએ ત્યાં ઉતરવાનો ઇરાદો કર્યો. તેને મને કાંઈ ચોર યા
લૂટારાનો શક ગયો, અને તે હવે શું ધારે છે ? એ સાંભળવા,
અને તેની વૃત્તિ જાણવા ઉભો રહ્યો, તો નીચે પ્રમાણે તેઓમાં વાદવિ-
વાદ થતો સાંભળ્યો.

“ પણ હુંને હું કેતોસે ? દાનીયાને કેની ? ઇણે ઇ છોક-
રીને હતાવી ! ખસારી ગાય ગુલાબ જેવી પોરીના ઉપર ઇણે
ઘાંનત ખગાડી ! ”

“ રાંડના વરણહંકરને હંગાથે રાખવાનાં ફળ નેયાં કેની ?
જે ઇ પરમાદકુંવરી થોડા દાડા રહી હતા, તો કલોરાઠોડ નક્કી
આપણું પતાવત. ”

“ પરમાદકુંવરી થોડા દહાડા રહી હોત તો કલોરાઠોડ
પતાવત ? એશું. ! ” કલોજી શંકાશીલ થયો. અને તેની વાત જગ-
રથી સાંભળવા ઉશ્કેરાયો.

“ તોજ, તો ? અલોહિંગને હમજવત, અને આપણો

ગરાહ પાસે અપાવતજ. પણ હવે કામનું હું ? હવે ઇ સોકરી કેમ મળે ? છાએખના હાથમાં ગઈ, તી હવે મળે કે ? ઇતો આપણાં ભાએગ હારાં કે દાખડો મળી ગયો, ને સીઠી વાંચી કે ઇને હમ-જવવાની મળ પડી. હવે કેમ હમજવાય ? ”

“ આ લોકાનું બોલવું બેદ ભરેલું છે. મને લાગે છે કે રંખે એ બહારવટીઆ હોય ! અભય સામે બહારવટું ખેડનાર પેલા બીલ લોકા રંખે પ્રમાદસુંદરીને ઊડાવી ગયા હોય ! પણ ત્યારે દાખડો તે શું ? મારી પાસેથી ગુમ થએલો દાખડો તે એ લોકાને મળ્યો ? અને તેની અંદરથી ચીઠી નીકળી, તેથી પ્રમાદને સમજાવીને ઊડાવી ગયો ? ” કલોજી ગંભીર વિચારમાં પડ્યો. “ હા-ત્યારે નાયકા બનીને, પ્રમાદ આવી હશે ! એમજ-પવિત્ર સુંદરી, મારો વહેમ ટાળવાજ આવેલી. હવે મને ભાન આવે છે કે અભયે, મારી પાસે પ્રમાદની પર ખોટો કાગળ લખાવીને તેને બતાવ્યો હશે, ને તેમાં દિલ્લી સુલતાન વિષે શક બતાવ્યો છે, તે પરથી વેહેમ ટાળવાને પોતાનું પાતિપ્રત્ય બતાવવાને તે આવી હશે. હા-તે ગાનારી સ્ત્રીએ મને પોતાની પવિત્રતાનો કેવો દાખલો બેસાડ્યો ! તેણે મને એક ચુંબન પણ ન આપ્યું. એજ સાબિત કરી આપે છે કે પ્રમાદ પવિત્ર છે. સ્વાર્થને ખાતર અભયે, અનુમાન બાંધીને તારાને પરણવા ખાતર પ્રમાદથી મને છુટો કર્યો છે, અને પ્રમાદ વિષે ખોટો શક બેસાડ્યો છે. ત્યારે શું એ પ્રમાદ, મને ચળિત કર્યો ? નાયકાના પ્રેમમાં હું પડ્યો, શું એમ સાબિત થયું, કે હું પ્રમાદ સિવાય બીજાને પણ ચાહી શકું છું ? મારો ટેક તેણે નોંધ્યો ? હા ! તેણીએ મારી પાસેથી વીટી લઈ લેવા હઠ કરી, તેનું એજ કારણ, કે કોઈ દિવસ કહેવા માટે કામ આવે; પોતે પવિત્ર છે, પણ હું અપવિત્ર થયો, તેનો દાખલો બતાવવા માટેજ તે લીધી, અશ્વસોસ ?

હું કેવો ડગાયો ! ઓ પાકળદ પરી ? હું તારો કેવો ગુન્હેગાર ?

એટલું બોલી વળી પેલા બહારવટીયાની વાત સાંભળવામાં મશ્વગુલ થયો.

“ હવે આપણું નહીય-પણુ ઇ રાજકુંવરી કેવી પવિતર ને પાકળદ-બાણે ખરેખરી હતીઆઇ. હાઆસ-ઇના પરણનાર કલાને ધનસે-પણુ હાલો, હવે વમાહણુ કરવી હું કામની ? હવે તો એલ-લાનેજ પકડવાનું કરીએ.” એટલું બોલીને તેઓ બહાર આવવા નીકળ્યા, અને કલોજ છુપાઇ ગયો. તે રસ્તે પડ્યા. કલોજ પરતાવામાં પડ્યો. પ્રમાદસુંદરીને દાખડામાંહેનો કાગળ બનાવીને બહારવટીયા ઉપાડી ગયા પછી કાઇ સાહેબના હાથમાં ગઇ 'છે, તે પણુ કલોજએ જાણ્યું. અભયનાં કાવતરાંનો ભોગ થએલી નિર્દોષ પ્રમાદસુંદરી, પવિત્ર અને પ્રેમમાં એકમાર્ગીય છે, એ સિદ્ધ હતું. પ્રમાદના પ્રેમની તાલાવેલી લાગી. તેનું હૃદય પીગલ્યું. ધડીભર ઉભો વિચાર વમળમાં ગુંથાયો. વિશેષ વિપત્તીથી જ્ઞાનમાં ગળ્યો. તેવામાં સાધુનો ભજન સ્વર કાનમાં પડ્યો. ને તે તરફ ચાલ્યો.

કાફી-ભજન.

ભજલે તું સીતારામ-અખ તરો દાવ બન્યોહે-ભજલે તું સીતારામ-ટેક. તેરી કાયા કષ્ટ કામ ન આવે, માત પીતા ધન ધામ-અખ તરો ભજ લે. ઓચિંતકો કાલ આવેગો, તખ તેરો કોન જમાન-અખ તેરો-ભજ લે. બીલ પારાધી અન્નમેળ ઉગર્યો, રઘુવર કે ભજ નામ-અખ-તેરો-ભજ લે.

સાધુઓ ઇશ્વરી ભજનમાં ગુલતાન હતા. તે માત્ર રઘુવરનાં નામ સિવાય તેની પવિત્ર ચક્ષુથી કે નિર્મળ આત્માવડે બીજું કશું નિહાળી શકતા ન હતા. નિમીષારણ્યમાં સુત સુક સૌનકના સંસ્કાર પામેલા સંવાદો સાંભળીને શંકાહીણુ થતા ઋષિમુનિયો મોદ પામતા હતા, તેમજ સાધુજનો આ મહાત્મા સન્યાસીનો

પ્રબોધ શ્રવણ કરતાં, જ્ઞાન ગૃહણ કરતા હતા. ભક્તિનાવમાં બેસીને આનંદ સાગરમાં તરતા હતા. તેવામાં કલાજીએ જઈને દંડવત કર્યો. સાધુજનોએ “આદેશ”ના આશિર્વાદથી અતિથીનો સત્કાર કર્યો. કલાજીએ પોતાના ગુરૂને ઓળખ્યો. અને તેમના ગુરૂની પાસે તેમના આમંત્રણથી જઈને બેઠો. ગુરૂએ પોતાના સંઘમાં કલાજીને શીષ્ય તરીકે ઓળખાણ કરાવી. પૂર્વે અનેલી બ્રાહ્મણની હકિકત સર્વને કહી સંભળાવી, જ્ઞાની સાધુઓ સંતોષી થયા. અને કલાજીની પણ તારીફ કરવા લાગ્યા—કલાજીનું મન આત્મમય થઈ રહ્યું. આત્મા, પરમાત્માનાં પ્રચંડ તેજમાં મળીને વાયુરૂપ થયો. અને એ વાયુ તેના પાપિષ્ઠ દેહમાં પ્રવેશ થતાં તેને જ્ઞાનમાર્ગ તરફ નેવાને સહજ બની આવ્યું. તેના ગુરૂએ તેની મનોવૃત્તિ જાણી લીધી. અને કલાજીની કસોટી કરવા, તથા દુનિયાંપર તેના વિકારો કેવી રીતે ભ્રમે છે. તે જાણવા, અને શરણાગત મનુષ્યને મોક્ષમાર્ગ દર્શાવતા તેણે પ્રશ્ન કર્યો “કયું બેટા ? સુખી તો હય ? સંસારકા સુખ વૈભવમેં આનંદ તો હય ?”

“ગુરૂરાજ ? આપસે વો અજાણ નહિ હય. દુનિયાંકા દુઃખ ઓર ઉંઝડી જંજળ જાંદગીકા દુષરંગ આપકી ધ્યાન બહાર નહિ ! નાશવંત જગતકો સર્વ સત્ય માન લેતે હય. પાપિષ્ઠ કાર્યો કરેકે સર્વ ઉદર ભરતે હય—આપસે પાપિષ્ઠ હોકે જન્મતે યહ, આખર, મરતે હય—ક્ષણિક સુખ ઓર વૈભવ બળિષ્ઠ માન લહેતે હય. પાપ અંધકારમેં ભૂલેં પડેં હય ! જ્ઞાન સુર્યોદય નિહાળતે નહિ હય. ઉસ-લીયે વો મનુષ્ય અધોર પાપમેં ડૂબ રહે હય. અખ મેરાહી યહી હાલ હય ! આપકા શરણમેં આયા હય, ગૃહસ્થાશ્રમકા સુખ મુજકોં, વિકારમય હોતા હય. શરણાગતકું જ્ઞાન દેતાં આપકા ધર્મહય-અજ્ઞાનીકા શુદ્ધ માર્ગ બતાનાં આપકા કર્તવ્ય હય. સો કુચ્છ માર્ગ

જાનાં ? જ્ઞાન સુનાનાં ? મયેં દુઃખિ ભયા હું ” કલાને જ્ઞાન પેદા થયું. તેની ચક્ષુ તળેથી સર્વ પ્રપંચ હડી ગયા. પવિત્ર અગ્નિથી પાપિષ્ઠ વસ્તુ દહન થાય—સુર્યનાં પવિત્ર તેજથી તિમરનો નાશ થાય, અને પ્રચંડ વાયુથી એ અગ્નિ પાપરૂપકાષ્ટ પછડાઈને નાશ થઈ જાય, તેમ ગુરુદર્શનથી કલાજીનાં પાપ નાશ થઈને, અગ્નિષ્ઠ અને શુદ્ધ બુદ્ધિ પેદા થઈ, તેનું મન પવિત્ર થયું. તેના વિચારો નિર્મળ થયા.

ગુરુ તેની વૃત્તિ જાણીને પ્રસન્ન થયો. કલાજીને જ્ઞાન મેળવવાની હિતકંઠા જોઈને તે બોલ્યો “ બેટા ? તું બહા બાગ્યવંત હય, મગર તેરા સંગકા સંસ્કાર અધમ હોનેકે લીયે તું દુર્ભાગી ભયા હય. હસમેં તેરી કસુર નહિં હય. લસણુકે સંગમે કસ્તુરી આપ આલક અજમાયશ કરશકતી નહિ હય ! ધુળમેં દટાયલેં રત્નોંકી પરિક્ષા મૂર્ખસે નહિ હોતી હય. શાન્ત હો ! તું પૂર્વકા સંસ્કાર પામેલા મનુષ્ય હય. તેરા પુન્યપ્રબળસે તું મહાત્મા હોયગા ! જો અયસા નહિ માનતા હો, તો સ્મરણ કરલે, કે તુ અવ્વલ મેરા સંગમે છુટા ભયા શીર અખ તેરે મીલનેકા સમય નહિ આતાઃ કયું કે તુ રાજ ખટપટમાં ગીરા હોતા, વો સખ પ્રારબ્ધકી આત હય. મીરાંઆઈ કહેતી હય કે “ ભાઈ મેરા ભાગ્યે મીલો હય, આજ મેરે સાધુકા સંગ ” ઇસ તરાંહસે તેરા ભાગ્યકો સિતારો બુલંદ ભયો હય. પ્રારબ્ધકી ગતી ન્યારી હય ! સુન લે.

કાફી, હોરી.

આધવજી પ્રારબ્ધકી ગતિ ન્યારી—દેખો આત હૃદયમેં વિચારી.—ઓં
નિરમલ નિર ભરેહૈ સરોવર—સમુંદર હો ગયે ખારી,
બગલેકુ રૂપ અનૂપ દીયો હે—કાચલ કર દીની કારી.—ઓધવજી
સુંદર લોચન મૃગકું દીયો હે—બનબન શીરત દુઃખારી,

મૂરખ રાજાકો રાજ દીયો હે—પંડિત ભયેરે ભિખારી.—ઓધવળ.
વેશ્યાકું પાટ પિતાંબર સોહે—શીલ સતીકું ન સાડી,

સુંદર નાર વાંઝણ કર ડારી—ભુંડણ જન જણનારી.—ઓધવળ.

સુમકું અન ધન બહોત દીયો હે—દાતાંકું ન મીલે જીવારી—ઓધવળ

“અયસે તૂલી તેરા પ્રારબ્ધસે એહી સાધુકા સંગ પાયા હય.
અખ તેરી ઉમેદ સફળ હોગી. બચ્યા ? તુમ અફસોસ મતકરે, કયુંકે
તુંને બહોત પુન્યકા કામ કીયા હય. દેવકા પ્રસન્ન કરનેકે વાસ્તે એહી
ક્ષણિજ જગતકા મૂર્ખ પ્રયત્ન છોડકે આપસેજ તું સાધુ ભયા હય.
તેરે ગુરૂજ્ઞાનકી જરૂર નહિ હય. તું જગતમેં જીવીત હય, કયું કે.

सजीवति गुणायस्य यस्य धर्म सजीवति ।

गुण धर्म विहीनस्य जीवितं निष्प्रयोजनं ॥

वृ चा. राज्यनीति

“જાસકા ગુણ જગતમેં પ્રસિદ્ધ હય, વો જીવતાજ હય. જાસને
જન્મ પર્યંત ગુણ ધર્મ સંપાદન નહિ કીયા હય, ઊસકી જીંદગી
નિષ્પ્રયોજન હય.” મગર અયસા જ્ઞાન કીસકું હોતા હય ? બુદ્ધિ-
વાનકો બુદ્ધિવાન ! કોન હય, સુન લે—

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।

घोतरागमयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

श्रीमद् भ'गीता.

“દુઃખમે જાસકા મન ઉદ્વેગ નહિ હોતા હય. જાસકું સુખકી
પરવા નહિ હય, અર્થાત્ સુખદુઃખ સમાન જનતે હય, ઓર જો
રાગ, ભય ક્રોધ, રહિત હય, વો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય હય ! ઊસકી પય-
જ્ઞાન ઇસતરાંહસે હોતી હય કે, જાસતરાંસે કાચખા આપકા અવયવ
સ્વાંગમે લપટ રહેતા હય. ઇસતરાંસે બુદ્ધિવાન મનુષ્ય આપકી વી-
કારમય ઇન્દ્રિયોકા સમાધાન કર શકતે હય. ઊસકે લીયે બુદ્ધિવાન મ-

“કુપ્યકું સાધુકી ઉપમાં લગાતેં હય; ક્યુંકે વો સાધુકા સંગ મુક્તિ હેતા હય.” એ પ્રમાણે ગુરૂ જોલ્યો.

“મહારાજ ! મુક્તિકા ચાર આશ્રમમેં સર્વોક્ષ્ટ કોન હય ? મુક્તિ ફળપ્રદાનકા શુદ્ધ આશ્રમ કોનસા હય ?” કલાજીએ શકમંદ થઈને પ્રશ્ન કર્યો.

“જેટા ! ગૃહસ્થાશ્રમ હય, વો બડા આશ્રમ હય. ક્યું કે શુદ્ધ વૃત્તિમેં કોઈ મનુષ્ય ગૃહસ્થાશ્રમમેં રહેકે, આત્માકો સંતુષ્ટ કરતા હય, વોહીજ મુક્તિકા ફળ સત્વર પાતા હય. ગૃહસ્થાશ્રમકે લીયે ત્રીન આશ્રમો માન પામતા હય. વિદેહી રાજા જનક, ગૃહસ્થાશ્રમમેં મુક્તિ પાયા હય. ઓર તેરેકુંભી મયેં દીક્ષા હેતાહું, ઓર બતાતાહું કે, તેરે ગૃહસ્થાશ્રમમેં રહે કે મુક્તિ માર્ગ મીલાનાં—ક્યું કે ગૃહસ્થાશ્રમકા અનુભવ લીયા સિવા વાનપ્રસ્થ, વા—સન્યસ્ત લહેનેસે કાયદા નહિ હોતા હય.”

“મહારાજ ? ગૃહસ્થાશ્રમ સ્થાપન ક્રિયા સિવા મેરેકું અનુભવ મીલ ગયા હય, કે દુનિયાંમે કુચ્છ સાર નહિ હય. સખ ક્ષણિક માયાકા પ્રયંડ પ્રાપ્તિ હય.”

“મગર તુમ ગભરા જતા હય. ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાનકે વાસ્તે દૃઢ રહેના ચાહીયે. જન પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમ સાગર તરતા હય, વો પુનર્જન્મકા ત્યાગ કરકે પરમાત્માકા તેજમેં મીલજતા હય. ઉસલીયે તુ ગૃહસ્થાશ્રમકા અનુભવ લહેકે પીછે મેરેકું નંદાદેવી પર્વતમેં ગુપ્ત ગુફામેં મીલનાં અથ તુ જા—શોચ મત કર. તેરે પર આકૃત આયગી, તો દૃઢ હોકે સહન કરલે—તેરી વૃદ્ધ માતાકી વૃદ્ધાવસ્થાકા સેવન કરલે. શ્રવણકા ચિતાર ધ્યાન પર ધર લે—જા સંસારમેં રહેકે સત્કર્મ કરલે—યોગાભ્યાસમેં કષ્ટ સહન કરતે હય, વો બહોત ડેરસેં મુક્તિ પાતે હય, ઓર સંસારાભ્યાસ કરતે કરતે જો પવિત્ર જીંદગી

ગુણરતા હય વો સહેલસે મુક્ત હોજતા હય—સંસારમેં મન ચળિજ્જ હોતા હય, લેકીન જો ઉસમે દઢ રહેતા હય. સો ત્વરીત મુક્ત હોતા હય. પ્રચળિત મનકા પુરૂષ જંગલમે તપ કરતા હય, ઉસકી પરિક્ષા કરનાં કઠીણ હય, ઓર સંસારીકી પરિક્ષા ગૃસ્થાશ્રમકી દઢ ભક્તિજ હય. જસકા આત્મા શુદ્ધ હય, જસકી વૃત્તિ મોહજલમે લંપટ નહિ હય, ઉસકું યોગ લહેને કે બદલ સંસારી જંદગીમેં મુક્તિ મિલતી હય—મગર દઢ રહેનાં, ચળિત નહિ હોનાં—જો જયસા દઢ તું હય, અયસા રહેગા, સો સત્ય કહેતા હું, કે તું મુક્તિ પાવગા. ”

“મહારાજ મયને સંકલ્પ કીયા હય, કે સંસાર જલમેં નહિ ફસ જનાં.”

“વો સત્ય હય—મગર જલસેં દુર રહે કે, પરમાત્માકો પય-જાનકેં તું રહેગા સો તેરેકું કુચ્છલી પગ્વા નહિ હય—તુ મુક્તિકા અધિકારી હય. ”

“અખતો મેં તુમેરી સાથ ચલુંગા—મેં નહિ જાગુંગા—અમૃતકા કુંડ જાંડકે નર્કમેં કોન નહાયગા ? સાધુકા સંગ જાંડકે ખળકા સંગ કોન કરેગા ?”

“તેરા ભવિષ્યમેં ગૃહાસ્થાશ્રમકા સુખ લીખા હય—ખેટા ? બહોત બહોત દુઃખકે અન્તે સુખ હય—સુર્યકા અસ્તકા અધારાસેં ભયલિત નહિ હોતે, ઓર ઉદયસેં મસ્ત નહિ હોતે, વો ખચિત મુક્તિ પાતે હય—અસ તુ જા. માખાપ હય, વો સાક્ષાત દેવ હય—ઉસકી પુજા કરલે.”

સન્યાસીએ તેને બોધ આપ્યો. કલોજીનું હૃદય જે માર્ગ પર જતું હતું, તે પરથી જુદા માર્ગે ચાલવા માંડ્યું. જંગલનું સેવન છોડીને સંસાર સેવન કરવા પર તેની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ. પ્રમાદસુંદરી યાદ આવી, તેના પવિત્રપણાનો કારી ડંખ તેના સકળ અંગમાં દુખવા લાગ્યો. પ્રમાદને મળવાની લાલસા ઉત્પન્ન થઈ. કલોજી જાની

કૃતાં, બ્રહ્મચારી છતાં, પ્રવિત્ર પ્રમાદને ભેટવાને ઘેલો બન્યો. તેનાં ભવિષ્યનો અંકુર તે તરફ આકર્ષવા લાગ્યો. તેના ગુરૂએ તેને પ્રબોધ કર્યો, પછી ઉમેદ નાવપર સફર કરતો કલોજી તે વૃત્તિપર વલણ કરે, તે માંહે શું આશ્ચર્ય કહેવાય? સંસાર સુખમય નથી, ગૃહસ્થાશ્રમના અનુભવમાં ત્વરિત મુક્તિશ્ણ મળતું નથી, એમ પોતાના કેટલાક ક્ષુદ્ર અનુભવ જણાવ્યા, તો પણ સંસ્કાર પામેલા સંન્યાસીઓ તેના પ્રારબ્ધ ગતીપર દૃષ્ટિ કરાવીને તેને ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવાનો માર્ગ સુચવ્યો. અને તે એક રાજવંશી તરીકે તેને યોગ્ય જ્ઞાન દર્શાવીને, તેને નિષ્પ્રયોજન કાર્યથી અળગા રહેવાનું કહીને તેને ગુરૂમંત્ર આપ્યો.

સકારેણ બહિર્યાતિ, હકારેણ વિશેત્પુનઃ

પ્રાણસ્ત્વત્ર સપવાહં, હંસઈત્યનુચિંતયેત્ ।

યોગશાસ્ત્ર.

આ મંત્ર ગૃહજી કરીને વૈરાગી કલોજી ગુરૂના અભ્યાસે આખરે ગૃહસ્થાશ્રમનાં સુખ અને અનુભવ મેળવવા પોતાના નત્ર તરફ આલ્યો. માત્ર માતાની મહોખત ભરી મમતાને ભેટવાજી આલ્યો. પ્રથમ તો સ્ત્રી સિવાય ગૃહસ્થાશ્રમ અનુભવવાનો ઠરાવ કરતો આલ્યો. કલોજી, આફતનો ભોગ થવાનો છે, તોપણ તેને બોધ કરવાની યોગિને જરૂર પડી, કેમકે એ શિષ્યને સંસારી અનુભવ અપાવવા ઉપરાંત, સુખ દુઃખ, અને સંબંધનાં પાપ પુન્યનો બદલો જ્ઞાતાવેવો હતો. ને તેથી કુદરતના કાયદાની વચ્ચે ન પડનાર સંન્યાસિએ કલોજીને જ્ઞાનમાં ગાળવાને બદલે સંસાર ધ્યાનમાં ગુલતાન કર્યો હતો. અને સાધુઓ પણ પોતાને માર્ગે દેશાટન, તિર્થયાત્રા કરવા આલ્યા. કલોજીનું વ્યગ્રચિત્ત હવે આ દુનિયાઈ રંગોમાં પ્રવેશિત થયું. પોતાના ગુરૂનો બોધ લીધા પછી, ને તેની આગલી કૃતીનો

ચિતાર મન પર ચિતરાયા પછી તે અલંત મનથી પીડિત થયો, જે કદી તેની માતાની હૈયાતી ન હોત, તો પોતે મુખી થયો હોત, ભાગ્યવંત થયો હોત, મુક્ત થયો હોત; પણ મહોખત ભરેલી માતાની માયાળુ મમતાના મોહમાં લપટાઇને બ્રમર જેમ કમળમાં સપડાઇ મરી જાય છે, તેવીજ રીતે કલોજીને બ્રમરની હાલતનાં ચિન્હ જણાયાં. ગુરના મુખ વચનથી સાંભળ્યું હતું, તે પ્રમાણે નવી આફત આવવાની છે, એ પણ તેના ક્ષણિક દેહને માટે, અને સંસાર પરિત્યજ્યના છેલાં દૃષ્ટાંત તરીકે નવોજ પ્રતાપ નિહાળવાનું લાગ્યું. યુવાન કલોજી હવે સ્થિતીમાં ન રહ્યો. પળ-પળના વિચારોથી તેનું મગજ બ્રમિત થઈ ગયું. તારાની ખટ-પટમાંથી મહા પરાકાષ્ટાએ ત્યાં પછી, અભયસિંહની ખટપટે તેને ત્રાસિત કરી દીધો. તે હવે સંસાર ત્યાગ કરવાના શિખર-પર ચડીને વાનપ્રસ્થ નિહાળતો હતો, તોપણ તેનું મન, તેના આત્માનું પ્રબળ કમતી કરીને પોતાની સત્તા વધારતું હતું, એટલે તેને આધીન થએલો કલોજી બ્રમણમાં ભૂલો પડ્યો હતો. એમ તો નિશ્ચય હતો કે માતાને મળ્યા પછી રોકાવું નહિ. પરંતુ કાણે જાણ્યું અને જોયું છે, કે તે પછી પણ કલોજી સ્વતંત્ર થઇને ભક્તિ કરશે, કે પરતંત્ર રહીને સંસાર સેવન કરશે, અથવા તો પ્રમાદ-સુંદરી તરફ ઘેલો બનલો ક્યાં રજળવા જશેને ?

કલોજીનો પ્રવાસ પુરો થયો. પાલીગામની હઠ આવી પહોંચી. ગુરનું વચન સફળ થવાની અણી પર આવ્યું. કલોજી, માતાને છેલ્લા પ્રણામ કરવા ત્રમમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો. દરમ્યાન કોઇ આઠ ઘોડેસ્વારની સરદારી નીચે એક લશ્કરી અમલદારે આવીને તેને ત્રમની અંદર પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો. સત્તાધીશ, કલોજીના દમામથી, તેજથી અને બહાદુરીથી દબાઇને તેમને વધુ કંઈ કહ્યું નહિ-પરંતુ

એને નગ્રમાં પ્રવેશ ન થવા દેવાનો અટકાવ કર્યો, અને તેને વોરંટ બતાવી કહ્યું, કે “ જો તમે આ હુકમનો અનાદર કરશો, તો લગ્ન હીણુ કરીને તમને સખ્ત બંદોબસ્ત સાથે બાંધીને કેદી તરીકે લઇ જવો પડશે. ” રજપૂત સિપાઇ બોલ્યો.

કલોશ કંઈ બોલ્યો નહિ. બહાદૂર રજપૂત ગભરાયો. તેના પર નવી નવી આકૃત આવી પડવાથી બુદ્ધિવાન કલોશ નીચું જોઈ શરણે થયો. રજપૂતોનો ચાંદ્ર ગ્રહણ તુલ્ય થયો. વોરંટ લાવવાનો સખ્ત માગ્યો નહિ. એક મગજથી નબળો થએલો માણસ ઉભો થઈ રહે, તેમ સર્વેની સામે ટગર ટગર જોતો ઊભો રહ્યો. ગામને પાદર આ તકરારો થતી હતી, એટલે નાગરિકો એકદમ દોડી આવ્યા; અને કલોશની માતા દેવળદેવી, આ ઘાતકી પ્રકાપની માહિતગાર થતાં તે પણ સલગ્ન ત્યાં આવી. કલોશ, સિપાઇઓના દબાણ તળે ઉભો હતો. તેનું હૃદય રડતું હતું. તેનું મન, આત્માને પુછીને ખુલાસો મેળવવા બદલે મુજબતું હતું. તેના પર આ પ્રકાપ થવાથી તે નીચું જોઈ ઉભો હતો. તેની માતાએ તેને બોલાવ્યો છતાં, તે ઊંચું મૂખ કરી બોલી શક્યો નહતો. દેવળદેવીએ તેની પાસે જતાં જ્યારે દિલ્લી સરદારે તેણીને અટકાવી, અને કેટલાક રજપૂતો તેના પર હુલો કરવાની તૈયારી પર આવ્યા, એટલે તુરંત કલોશ માત્ર બોલ્યો “ ભાઈઓ ? બસ કરો. આ લોકોને કંઈ ન કહો. એતો ચીડીના ચાકર છે. મારા દુર્ભાગ્યે સર્વ બન્યું, તેમાં તે શું કરે ? તમે તમારે નગ્રમાં પધારો. હું તેને શરણ થઈને જઈશ. ” કલોશ એટલું બોલીને રડી પડ્યો. દોડીને પોતાની માતાને ભેટી પડ્યો, નમી પડ્યો, હાથ જોડી મુગો ઉભો રહ્યો. બહુ પરિતાપથી ખીડત થતાં અનુકંપ થયો.

“ શરણ થઈને જઈશ ? કલોશ રોકો ? રજપૂતોનો ચંદ્ર ?

દેવળદેવીની કૂખનો વિજયી રહેાડ ? શું કોઇને શરણુ જશે ? નહિ
અહીંથી કલાજી બદલે જનાર ઘણા છે. મ્હારો કલો બીજને શરણુ
જાય, ત્યારે તો આ ભૂમીપર ક્ષત્રિય બીજ નાબૂદ થએલુંજ ન કહે-
વાય ?” તેની માતા દેવળદેવીએ ગેઝાર કરીને હિમ્મતથી કહ્યું.
દિલ્લી સરદાર વચ્ચેજ બોલ્યો.

“યેહ ભાષણુ કરનાં હોવે, સો દિલ્લી સરકારકી પાસ બોલના-
હમંકા જે હુકમ હય, વો બજાયગેં, લહેને સિવા કશુ નહિ બજાયગેં !”
“અરાબર હય !” બીજ મુસલમાન સિપાઇએ કહ્યું.

“શા માટે ? તેણે શી ચોરી કરી છે ? કોનું ખૂન કરીધું છે ?
બોલો, શા માટે લઇ જાઓ છો ?” દેવળદેવી ક્રોધમાં બોલી.

“હમંકા ક્યા માલુમ ? યેહી હુકમસેં હમ જાનતા હય, કે વો
કુન્હા ગુન્હા કે લીયે ગુન્હાગાર સજવાર હય.”

“માજી ? કંઇ ન પુછો. પેટ ફાટયું, ત્યાં પાટો ક્યાં બાંધશું ?
મને તું જવા દે-અરે-મને તું ત્યાંજ મરવા દે-મને તું રજા દે-
મને ન રોક-” કલાજી કરગળતો રજા માગવા લાગ્યો.

“કલાજી રહેાડ ? હમે મરશું. હમે નહિ જવા દઇએ. હ-
મારા સરદારને હમે એમ તો કહી પણ નહિ જવા દઇએ” ફેટલાક
નગરજનો બોલ્યા.

“મ્હારી વફાદાર રૈયત ? તમારો સધિસારો આવી દુઃખની
વેળાએ બહુ અમુલ્ય થઈ પડે છે. પણ મારે કહેવું જોઇએ, કે એ
સધિયારો આપણને ભવિષ્યમાં દુઃખરૂપ થઈ પડશે. મને જવા દો.
કંઇક કાવતરું થએલું છે. જે હશે તે જણાશે. નિર્દોષતા કદી છુપી
રહેશે નહિ. માતા ? મને રજા દે ? અને આ ગુણવંત નાગરિકાને
લઇ જા-મારી તને ચિન્તા નહોય.”

“ત્યારે તું પાછો કેમ અને ક્યારે આવીશ ? અરેરે ! પાપી-

બહા. કલ્પો અને પ્રમાદસુંદરી.

કલ્પાદ શહેરને ખાતર અમે કેસરીયાં ફરીશું.

પ્ર. ૧૦, પૃ. ૫૮.

ઓનું સલાનાશ જળે. મારા દીકરા પર જૂઠું તહોમત મુકનારનું નિકંદન નીકળજે. ફાટી પડજે—મરી જળે” દેવળદેવી રડતી રડતી બોલી. દરેકનાં હૃદય પીગળી ગયાં. ઉશ્કેરાઈ ગયાં—કલાજીએ સર્વેને શાન્ત કર્યાં, દિલ્હી સરદારને માન આપીને પોતાના પર વોરંટ આવેલું હતું, તેને શરણે થયો. તેઓ આડ સ્વારની વચ્ચે રાખીને કલાજીને લઈ ગયા. કલાજીને આ ભેદ માલમ ન પડ્યો, પણ કાવતરું થયું એમ લાગ્યું. હવે તે દુનિયાના દુઃખથી બહુ કંટાળ્યો— દેવળદેવી રડતી ફૂટતી રહી, નાગરિકા, કલાજીની શરમથી કંઈક બોલી શક્યા નહિ. સર્વે જોઈ રહ્યા, સર્વે રોષને નગ્રમાં ગયા. કલાજી વોરંટને શરણે થયો.

કેવો દુઃખદાયક દેખાવ ? અકુલીન માદરને પેટે જન્મ લેનાર અભયસિંહે, કલાજીને કેવો બદલો આપ્યો ? ખચિત ! શું દુનિયાનો એક અસાધારણ રિવાજ છે કે, હમેશાં ઉપકારનો બદલો અપકારથી વળે છે ? હા ! કલાજીએ જ્યારે એમજ જાણ્યું, ત્યારે અભયારી કલો, હવે વધુ વિટંબનામાં પડ્યો. આખરે દિલ્હીના તુરંગમાં અમલના સમ્પત દખાણુ તળે કેદમાં રહ્યો, ભ્રમણામાંજ લખ્યો.

આર્ય—સંપત્તિ વિષેતિમાં, હર્ષ, શોક નહિ, અને ધિરજ રણમાં; ત્રિભુવનની તે શોભા, વિરલા જનની જણે જગમાં.
(હિતોપદેશ.)

પ્રકરણ ૧૧ મું.

તારાના ખૂની તરીકે પ્રધાન પુત્ર.

ગીતિ

સમય સુચકતા સાચી—શરીર સંભાળવા તણી, દાલ:

યાદદાસ્ત એ રક્ષા, દુશ્મન કરે તને જતાં મન ધાર.
સુણીને દીનની પીડા, રક્ષણ કરવું યથાર્થ શક્તિથી:
મગુણી નર તે સાચો, પીડા રહેતાં પળેજ ભક્તિથી.

દિલ્લીના દરબારમાં દગલબાજ કરીને કલાજીપર વોરંટ કઢાવ્યું, અને કર્નલ લેલીથી છુટા પડીને તથા અભયસિંહને માન અપાવીને હિયકારો તર્કપ્રસાદ, બેધપુર તરફ ચાલવા માટે અભયને ઉશ્કેરવા લાગ્યો. અભય તો તર્કના યંત્રની આવીજ હતી, એટલે તરત શાહની પાસેથી રજા લઈને બન્નેજણુ બેધપુર તરફ ઉપડી ગયા—કનિષ્ઠ કૃત્ય કર્તા તર્કપ્રસાદ હજુ પોતાના લોભથી સંતોષ પામ્યો નહિ. કલાજીને કેદ થએલો જોયા પછી તારાનું ખૂન કરવા માટે અભયને રસ્તામાંજ સમજવા લાગ્યો. નમ્રપણે—શાન્તિથી—અને મીઠી ભાષામાં તરકડી શિયાળ બોલ્યો.

“ મહારા શિરછત્ર નામદાર ? આ તમારો નોકર, પછી જોઈએતો નિમકલરામ ગણો વા નિમકલલાલ માનો—પણ—

“ મહારો નિમકલલાલ, મહારો જીગરજનન મિત્ર તું—” અભયસિંહે ઉશ્કેરાઈને વચ્ચે કહ્યું.

“ તો જો નોકરપર વિશ્વાસ હોય, તો માફ એક કહેલું ખરું માનો. જો કે મારો તેમાં માત્ર એટલોજ સ્વાર્થ છે, કે મહારો, મહારાજ અભય સુખી થાય, તો મારી આંખને વધુ શીતળતા થાય, પણ તે ક્યારે હરે ? કલાજીનાં અધમ પાપને શરણુ થએલો અમારી માતા—પણ આપની નિમકલરામ રાણી તારાનો રસ્તો થાય તો ?—

“ તારાનો રસ્તો થએલોજ છે. તેને ખૂનથી જન હેવાનો પ્રથમથીજ પકકો. હરાવ કરેલો છે. માત્ર તમને હુકમ આપવાનું બાકી—

“ સેવક હાજર છે. તારાના સુખથી વિમુખ થએલા મ્હારા દાતા ? એ પાપથી ભરેલી અપવિત્ર સ્ત્રીને તેનાં પુરાં કર્તવ્યનું જાણ ચખાડવા હું રાજી છે, એમજ નહિ પણ આપને બીજી ઉત્તમ ખવાસની મહોરદાર સાથે લગ્ન કરાવી આપવાને પણ સેવક તૈયાર છે. પણ નેકનામ ? આપની પાસે મ્હારી એક વિનંતી છે ”

“ ખુશીથી ફરમાવ—તર્કપ્રસાદ ! તર્કપ્રસાદ ! તારા ઉપકારનો બદલો ક્યારે વાળીશ ? ”

“ બદલો ? મ્હારા અન્નદાતા ! મ્હારા ઉપકારનો બદલો વળેલોજ છે. તમારી કૃપા છે, એજ બદલો ખૂરતો છે. પણ કહેવાનું એજ કે—

“ અચકાવું શા માટે જ્ઞાનએ ! તર્કપ્રસાદ ? હું રાગન છું, એ ખરું; અંતે તું મારો મંત્રી છે, એ પણ ખરું; પરંતુ જેમ સ્ત્રી અંતે પુરુષના એ અંગ મળીને આખું અંગ કહેવાય છે: તેમ રાગન અંતે મંત્રી મળીને એક અંગ થાય છે. ત્યારે આપણાં એકત્ર થયેલાં દીલમાં અર્ધ ભાગ ગુપ્ત અંતે અર્ધ ભાગ પ્રગટ રહેવા નહિ જ્ઞાનએ—બોલ ? ”

“ શાન્ત થાઓ, જ્ઞાનપુરનો સીમાડો આવ્યો છે. ”

“ હવે શાન્ત થવાને વાર છે. જ્યાં સુધી એ ચંડાળ સ્ત્રીના વદન થાય, ત્યાંસુધી હું શાન્ત નહિ થાજી. જ્ઞાન શાન્ત કરવો હોય. તો તેને મારી નાખ. નહિતો હું આપવાન કરીશ. આ સ્ત્રીના પાપમાં મારો જન આપીશ. ”

“ શું ક્ષત્રિય લોહી નાબૂદ થયું ? રજપૂત બચ્યા સ્ત્રીથી ડરીને હીચકારો થાય ? અરે પૃથ્વી રસાનાળ જાય, તોપણ ક્ષત્રિય પત્ર આવેલો બની જાય ? નહિ—નહિ—કદીજ નહિ. ઓ નેકવંત રાગન ? તે ચંડાળ સ્ત્રીને હું જાતે જઈને ઠાર કરું. તારી આંખમાં પ્રજ્જળતો

કીનો હુંજ શાન્ત પાડું. તારા માટે હુંજ મારો જન આપું. ચાલ-
નગ્રમાં ચાલ-તારાને સાંપરદેવીની યાત્રા માટે માત્ર મારા બે ખાનગી
માણસ સાથે મોકલ, હું મદારા પૂત્રને મોકલીશ. ”

“ ના-ના-મને નગ્રમાં ન લઈ જા-મને મારા મેહેલમાં ન
જવા દે. અરે, એ રંડાનાં દર્શન કરવા મને ના તેડી જા. મને અ-
હિંજ મરવા દે. ”

“ તેમ નહિ બનશે. તેમ થવાથી નાહક આપણે દુશ્મનના
પંજામાં સપડાઈ જઈશું. રાજનાં કાજ ધણી ગંભીર છે, અને તે
છેવટ સુધી ગંભીર રહેવાં જોઈએ ! ચાલો, મારા અન્નદાતા ? તમારી
મરજી પ્રમાણેજ થશે. ”

“ તૈયાર છું. ચાલ, મારા નેકદાર વજીર ? તૈયાર છું, તેડીજા.
તારે ગમે તેમ મને કર. રાજનું કાજ તારા હાથમાં છે, હું પણ
તારેજ છું. પણ સખર, તારો પુત્ર આ કામ કરવા જશે ? તેના
જવાથી નાદાની તો નહિ થશે ? ”

“ નહિ. લય રાખવાનું કંઈ કારણ નથી, અભયસિંહ ? તમે
અભયસિંહ થઈને લય કેમ રાખો છો ? મારો પુત્ર તે કાચો હશે ? ”

“ ભાઈ ? થાય તો નહિ, પણ તે ઘાનતનો સાચો, ને સાથે
લાગો ભોળો ભટક છે. વળી તેથી તારા, તેને ચાહે છે, ને કલા-
જનો તે માનીતો છે. ”

“ ફિકર નહિ. તમે ચાલો; અને હું મારા પુત્રને તારાના
ખૂનને માટે મોકલીશ. જો તેનામાં પણ કદી લિન્નતા થશે, તો ઓ-
રાજ ? તારે ખાતર તેનું પણ વેર ખૂનથીજ લઈશ. ”

“ શાખાસ-શાખાસ-કેવો ઉપકાર ? કેવો પ્રધાન ? દરેક રાજ્યમાં
આવા પ્રધાન હોય તો કેવું સારું ? ”

“ કેવું સારું ? બચ્ચા તું બહું દિવસે સપાટામાં આવેલો છે. ”

તું જાણતો નથી, કે તર્ક જેવા ઝેરી નાગના સપાટામાં સપડાયા પછી તું કેવી રીતે સુખેથી રાજ ચલાવવાનો હતો ? અપમાન પામી, હડધુત થઇ, ધિઃકાર પામી નીકળેલો તર્ક, હવે તને છોડવાનો હતો ? ધણી રાજ્યના પ્રધાન છે, પણ આ નાગર ખરો જૂદો જ છે—જાણતો નથી કે નહાર અને નાગથી અનેલો નાગર છું ? ”

તર્કપ્રસાદ એમ મનમાં બોલી-કંઇક અપડીને તે ઉઠ્યો. અભ જોવા લમેલા ભૂતને ઘોડે બેસાડ્યો. અને ત્યાંથી મારતે ઘોડે નગરમાં ગયા.

ગંચનાર ? તર્કપ્રસાદ શું સમજે છે, કે એ ઘડીની દીવાની આ કાની દુનિયાની છંદગી સફળ કરવાને અપ્પણિષ્ટ છે ? પણ મદાંધ થએલો લંકપતી ન સમજ્યો, ત્યાં તર્કની શી વિશાત ? ત્યાં પછી અભયનું શું ગળું ? ખરું છે કે, વિદૂર નીતિમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે છ જણ નિદ્રા ત્યાગી હોય છે. ચોર-વ્યભિચારી-વિયોગી-લોભી-સ્વાર્થી અને કૃતઘ્ની ! તર્કપ્રસાદમાં એક ગુણ સિવાય દરેક ગુણો પ્રકાશી રહેલા હતા, એટલે શોક્યનાં સાલની પેઠે આડી રહેલી તારાનો પણ ઘાટ ઘડ્યા પછીજ તેને નિરાંત વળે તેમ હતી, તેથી પ્રભાત થતાંજ તેણે પોતાનો દાવ ચલાવવા માંડ્યો. ખરું છે કે કળિ કળમાં તો લોંડીયા લખેશરી, અને ભોળીયા, ભીખેશરી કહેવાય છે, તેમ સદ્ગુણી, અભાગી અને દુર્ગુણી, સભાગી હોય તેમાં નવાઇ નથી. કમળાની આંખે પીળું જોનાર આદમી દરેક સ્થળમાં પીળાશ જુએ છે, તેમ અધમ માનવીઓ પણ પોતાના અધમ ખવાસથી દુનિયાના દરેક ભાગમાં વસેલી વસ્તુને પણ તેમજ માની લે છે. ખૂદ ઝાડ પોતેજ પોતાના સમાન પોતાનાં ફળને માને, તો બીજાં ફળને તેમ માને, એ આશ્ચર્યજનક કેમ કહી શકાય ? તર્કપ્રસાદે તેમજ માન્યું. પોતાનો એકનો એક, અને તે પણ વિદ્વાન

અને ગુણવાન બાળકને પોતાના સમાન માનવા લાગ્યો, પણ પોતે
કરેલી બહાદુરી અને તેથી ડૂબી ગયેલી દીવાની મેળવવાની હકિકત
ન કહેતાં તેની ખાનગી વાત નવી સ્ત્રીને કહેવા દીવાનખાનામાં ગયો.
અને તેને દરખાવીને પછી નવી સ્ત્રીની વધુ સલાહ લઈ પોતાના
અધમ કૃત્યમાં સામેલ કરવા પોતાના પુત્ર પાસે જવા વિચાર રાખ્યો.
આ હકિકત પુત્રવધુએ સાંભળી લીધી.

વાંચનાર? પ્રથમ તેણે તેના પુત્રને દરખારમાં બોલ્યો. પણ તે
ન ગયો. જો કે તેનું એક કારણ હતું, તો પણ પોતાના પુત્રે જ્યારે
પોતાનેજ અપમાન આપેલું જોયું, ત્યારે તે રીસ ચડાવતો ક્રોધથી
અજ્ઞાનિત થતો તર્કપ્રસાદ, તેની પાસે આવ્યો. અધમ કૃત્ય કરીને,
તારાને નામમાંથી દુર કરીને, ફરીને બંધપુરનો રાજમેહેલ તો શું,
પણ સીમાડો જોવાને, બહુ એજ જન્મમાં દુનિયા જોવાને પાછી
ફરી ન શકે, તેવો ઘાટ ઘડીને આવ્યો. માત્ર તેના પુત્રને ખૂનીનું
રૂપ આપતો આવ્યો. આપ અખત્યારીમાં મશહૂર થએલો મિનજી
તર્ક, પોતાના પુત્રની દરકાર કરતે નહિ. કેમકે તેના સ્વભાવને તે
તે જાણતો હતો, તો પણ “ પોતાની આજ્ઞામાં રહેલો પુત્ર પિતાનું
વચન નહિ ઉત્થાપે ” એ મિષ્ટે તો નહિ, તેના મનની સલાહથી
તો નહિજ, પણ તેના પૂર્વનાં કૃત્યથી ઉત્પન્ન થએલી પાપ બુદ્ધિએ
પ્રેર્યાથી, તે પોતાનું પાપ બુદ્ધિ કરવા આવ્યો. માત્ર તેના પાપાત્મા-
એ ઉશ્કેર્યો. તદ્દન અંધ ખનીનેજ આવ્યો. પોતાનું અધમ કૃત્ય
એની કને ચાલશે નહિ, તે છતાં-પોતાની જોખમ ભરેલી જાંઘીનો
જાંજળી જીવડો શુદ્ધ કરવા આવ્યો. કુદરતેજ પ્રેર્યો-અને અંતે તે
સપડાયો, તેને ભાન રહ્યું નહિ, તેથી અવિચાર હાનીકારક નીવડ્યો.
અંતે તેજ શરણ થવા લાગ્યો, આત્માને દર્શનીક પુરાવો
દેખાવો, પણ લોભી તર્કનું મન સમજી શક્યું નહિ-અધમ સૈતાન

તર્કપ્રસાદ, પોતાના નેક બાળકને, ફરેશતા જેવા નિર્દોષ ને દાના દીકરાને હલકી પંકિત પર ચડાવા, અવળો માર્ગ બતાવા, બાપ તેવા બેટાની કહેવત દદ કરવા, અને પોતાના જેવો પાપિષ્ઠ બનાવા, તેના શયનગૃહમાં આવ્યો. ક્રોધાતુર છતાં ગરજને ખાતર ગંભીર થઈને તેની પાસે ગયો.

સાંજ પડવા આવી હતી. નગ્રમાં નુતન ચર્યાએ જન્મ લીધો હતો, એ વાત બન્ને જણના જાણવામાં આવી હતી. તો પણ તેજ રાત્રીએ તારાના ખૂનનો પ્રપંચ થી કલાડવાને કંઈક છુપી અને કંઈક જાહેર ગોઠવણ થતી હતી.

વાંચનાર ? તર્કપ્રસાદે, પોતાના પુત્રને આજ્ઞાનુસારી પુત્રનું રૂપ આપ્યા છતાં, તેને દરબારમાં બોલાવ્યો, ત્યારે કેમ ન આવ્યો હશે ? એ વિષે કેટલીક સ્કિકેત જાણવી જરૂરની છે.

“ ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા ” એ દેશી કહેવત મુજબ તર્કપ્રસાદની નવી સ્ત્રી સ્વભાવની કઠોર, અદેખી અને ચંડાળ હતી. તર્કપ્રસાદ જેવા તરકટી, પ્રપંચી અને શેતાનને પણ એ સ્ત્રી ધમકી દઈને ડરાવતી હતી. સંતાનહીણ સ્ત્રી તર્કપ્રસાદના લાડમાં છકી, હતી, એટલે હવે વખત જતો હતીલી, નાદાન અને મિંગળ બની હતી. તર્કપ્રસાદે તેવી બનાવી હતી. ધણીના ઘરની તેવી કેળવણી પછી તે તર્ક બીજાને શું દોષ આપે ? ધણીને ડરાવનારી ડાકચણ બે આટલી સત્તાથી તર્કપ્રસાદ કનેથી કામ લહે, તો તેના પુત્ર કમળાપ્રસાદને કેમ ન ધુળવે ? ગરીબ સ્વભાવનો, ડાહ્યો, શાણો અને ગંભીર કમળાપ્રસાદ આ જીવતી ડાકચણથી બહુ કંટાળી જતો જતો હતો, પણ પોતાના પિતાના માનને ખાતર તે કંઈજ બોલી શકતો ન હતો. બે કે કમળાપ્રસાદને પોતાના પિતાનો સ્વભાવ ઘણો નીચ લાગતો હતો, તો પણ “ રાજ્ય ખટપટનાં કામો એવીજ

રીતે આલે છે, તેથી તેવો માર્ગ પકડવો પડે છે ” એમ પિતાનાં મુખથી સમાધાન થયા પછી તેને એ આખતથી દૂર રહેવું ઠીક લાગતું હતું. અને નવી માતાના વખત એ વખતના કઠોર શબ્દથી અને તે પણ ગરીબ ગાય જેવી પોતાની નિર્દોષ પત્નિ વીણાગવરીને એ શબ્દોથી તાડન થતું હોવાથી, તેને બહુ લાગી આવતું હતું. આજ કારણસર તેને પોતાના પિતાનું અપમાન કરવું પડ્યું હતું. પોતાની પત્નિ આજ્ઞારી હતી. તેની સારવાર કરવાનું કામ ખાસ કમળાપ્રસાદને માથે આવ્યું હતું. એટલે તેને છોડીને બહાર જઈ શકાય તેમ નહતું. તેથી આવેલા સિપાઈને બંને કે તેણે ઘણે ગંભીર શબ્દો જવાબ આપ્યો હતો, પણ અદેખી નવી સ્ત્રીએ સીપાઈને લંબેરીને મોકલ્યો હતો. ને તે હકિકત તર્કપ્રસાદને કાને પડવાથી તે રીસે ભરાઈને પુત્રની પાસે આવ્યો હતો. બંને તર્કપ્રસાદને તેની આ વખતે કંઈ ગરજ ન હોત, તો તેજ વખતે પોતાના એકના એક સંસ્કારી પુત્રને તેવી આજ્ઞારી ઓરત સાથે ઘરમાંથી કદાડી મુકતે. માત્ર નવી રાણીની સમજાવટથીજ બુદ્ધો કરતે, પણ આ ગંભીર સમયે તેમ બન્નું નહિ. તર્કપ્રસાદ ગૃહમાં પ્રવેશ કરે. તે અગાઉજ કમળાપ્રસાદની કિર્તી ગવાઈ, પણ તરત તર્કપ્રસાદે તેને ધમકાવીને ચુપ રહેવા કહ્યું. નવી સ્ત્રીને આ વખતે બહુ માઠું લાગ્યું. તેણે સ્ત્રીચરિત્ર કરવા માંડ્યું. પણ તેની કંને નિર્બળ અનેલા તર્ક પોતાના મનનો ઉપર ઉપરથી ગ્વાર્ધિ ખુલાસો કર્યો, એટલે એ કર્કશા ચુપ રહી. અને પોતાના ભાણીયા પટેલને કમળાશંકરના શયનગૃહમાં તેને બોલાવા મોકલ્યો. તે પોતે દિવાનખાનામાં બેઠો, નવી રાણીને મહા મહેનતે લાંથી ખસેડી મૂકી. બંનેકે તે છુપી રહીને સાંભળ્યા સિવાય તો રહીજ નહિ, તોપણ પ્રગટ દેખાતી દૂર થઈને એક તરફ ઉભી રહી. કમળાપ્રસાદ તરત લાં આવ્યો, ને કુર કથન શરૂ થયું.

“કેમ ભાઈ ? કંઈ બહુજ કામમાં રોકાયો છે ?” તર્કપ્રસાદે નમ્ર સાદે કહ્યું.

“હા, જીકાકા ? હું લગાર ઝોસડ આપીને દરબારમાં આવ-
તોજ હતો, તેટલામાં—

“તેટલામાં વહુજીએ ના કહ્યું, એટલે ભાઈજી ન આવ્યા.”
નવી માતાએ અંદરથીજ કહ્યું.

“તમને કહ્યું કેની કે હમારા બે જણની વાત વચ્ચે તમારે
બોલવું નહિ બેઠાએ ? બાએ બેસો.” તર્કપ્રસાદે મર્મમાં ધમકી
આપીને કહ્યું—નવી છુપાઈ ગઈ.

“જીકાકા ? આ કંકાસ કરતાં મને રબત આપો, તો હું બુદ્ધે
ઠેકાણે રહું. અમારે માટે તમારે કેટલો સંતાપ વેડવો ? પુત્ર તરફનું
સુખતો નથી. પણ નામનું સુખ પણ ન મળે ?” કમળાપ્રસાદે ગદ-
ગદ કંઠે કહ્યું.

“કંઈ નહિ દીકરા ? સહુ થઈ રહેશે. સુખ અને વૈભવના
દિવસ પણ આવ્યા છે—ફૂળી ગયેલી દીવાની મેળવી છે. પણ હવે
બેટા ? તારે જરા રાજકાજમાં વધુ ભાગ લેવો બેઠાશે.”

“લઈશ—મારે પણ તમને કહેવુંજ હતું, પણ માફ ચિત્ત સ્થિર
નથી, તેથી મુલતવી રાખ્યું હતું.”

“હું સમજું છું. ભાઈ ? તારી વહુની તખયત સારી છે ?”

“હા—પણ—”

“અચકા ના—હું જાણું છું, કે તેની ઘટતી સારવાર થતી નહિ
હશે—હવે હું પણ નિવૃત્ત થઈશ, એટલે સરવે ઠીક થશે. પણ મને
નિવૃત્તી ત્યારે આવશે, કે જ્યારે મારા કામનો કંઈક બોબો તું ઉ-
ઘવી લઈશ તો.”

“શા માટે નહિ ઉઘાવું ? હવે તો થોડો નહિ પણ સઘળો

બોલે મારે ઉઠાવેજ નોંધએ. ”

“ ત્યારે હાલ તો હું તને કંઈક તેનો ભાગ સોંપું છું. જો ભાઈ ? રાજ્યનાં કામ છે, તેમાં નીતિ, પ્રમાણિકતા અને સત્યતા ચાલશે નહિ—

“શું એ ત્રણ વસ્તુપર આધાર રાખીને કામ લહીશું, તો તે ના કહેશે, છકાકા ? એથી તો દરેક માણસની ફતેહમંદી થઈ શકે છે. ”

“ રાજ્યનાં કામ કઠણ છે. તેની અંદર ચંચળ, ચંકાર, પ્રપંચી, અને દગલબાજ આદમી હોય તો ચાલી શકે. દેશી રાજ્યકળા તારે શીખવી બાકી છે. પણ એક તક આવી છે. જોઉં કે મારી દીવાની તું કેમ સાચવી શકે છે ? ”

“ કહો તો ખરા ? બનશે તેટલું તો કરીશ. ”

“ ભાઈ ? કામ ઘણું બારીક અને જોખમ ભરેલું છે. જો એ કામ તું સફળ કરી આવે, તો આ જોધપુર રાજ્યની દીવાની તો શું, પણ રાજ્યની સઘળી સત્તા તને અપાવું. અને હું નિવૃત્ત થઈને ત્વેં જ હાલથી ગાળવા ઘરમાં બેસું. ”

તદ્દે પ્રસાદે, પંચતંત્ર માંહેની એક સિંહ અને શિયાળની કથાનું કથન કર્યું.

“ કહો—ખુશીથી કરીશ. બારીક, જોખમ ભરેલું હશે, તો સંભાળીને કરશું. ”

“ અભયસિંહ મહારાજએ કલોળને રાજમાંથી દૂર કર્યો છે. તે તારા જાણવામાં આવ્યું હશે, પણ શા માટે અને કાની સલાહથી દૂર કર્યો છે, એ તું જાણે છે ? એ સર્વ મારા પ્રતાપથી. કલોળ આપણી ગાદી દબાવી બેસે, ને આપણે તેની તાબેદારી ઉઠાવીએ, એ તે કંઈ બને ? આખરે મેંજ રાજને સમજાવ્યો—એટલે એકદમ તેને પોતાના રાજ્યમાંથી દૂર કરીને દિલ્લીશાહ કને કબજ કરાવ્યો છે. ”

“ પણ તેમ કરવાને દરબારને શું કારણ મળ્યું ? ”

“ દરબારની માનીતી રાણી તારા સાથે ગેરવર્તણૂક ચલાવતાં કલાણને જોવાથી તેને ખૂન ચડ્યું. એટલે કલાણને કબજ કરાવ્યો, અને તારાને ઠાર—

“ તારાને ઠાર કીધી ! ” કમળાપ્રસાદે ચમકીને પુછ્યું.

“ ના, તૈયારીમાં છે. ને તે માટે હું તારી પાસે આવ્યો છું. તેણીને સાંખરદેવીની માનતાને બદલે અહીંથી હમણાંજ રવાના કરી છે. અને તને દરબારમાં બોલાવવાનું કારણ એજ હતું, કે તે ચંડાળ રાણીને ઠાર કરીને પતો ન લાગે, તેમ દાટી આવવી. આ કામ તને સોંપવામાં આવ્યું છે. જો એ કામ આપણે નહિ કરશું, તો દીવાની જવાની.”

“ દીવાની જાય, તો બહેતર, પણ પિતાજી ? શું આપણે એ કામ કરવું ? ”

“ તારી ભૂલ છે—એ અધમ માણસને સળએ પહોંચાડવું, એ આપણો ધર્મ છે. જો તું આ કામમાંથી હાથ ઊઠાવી લહેશે, તો હું નકી સમજજો, કે ઠાકોર ને કોઇ રીતે સુખે રહેવા દેશે નહિ, ને મારાથી વચ્ચે આવી શકશેજ નહિ. તને હું કહેત તો નહિજ, પણ હું અહીંથી દુર થાઉં, કે નકી કંઈ ઉથલપાથલ થયા સિવાય રહે નહિ.”

“ તો બહેતર, મને સુખે રહેવા નહિ દેશો, એટલુંજ કેની ? ભલે—મને એ સુખ નથી જોઇતું. એવું પાપી સુખ તેને મુખારક, એક પવિત્ર સ્ત્રીનું ખૂન ? કલાણ જેવા દાનેશમંદ અને નેક આદમીને કેદ ? અજબ ! તારા ને કલાણ વચ્ચે અપવિત્ર સંબંધ હોય નહિ—અને જોયું હોય, તો પણ જોયેલું ભૂલભરેલું હોવું જોઇએ. જો એ કારણેજ મને સત્તા આપવા ધારતા હોય, તો તે સત્તા કરતાં હું સત્તાવીણ રહેલું ઉત્તમ ગણીશ. ખાલી અને પાપી મૈજ કરતાં હું

મ્હારા સંતોષ અને સાચ વચ્ચે સુખી રહીશ, પણ આ કામ નહિ કરીશ. દાનાઓનો ધર્મ છે, કે જે કદી નિર્દોષ માણસનો પ્રાણ લેવાથી આપણો વૈભવ વધી પડતો હોય, તો તે વધી પડેલા વૈભવને દૂર કરીને, તેનો જન બચાવવાની કાશિષ કરવી. તેમ કરવાથી પ્રભુ વધારે પ્રસન્ન થશે, પાપને બદલે પુન્યનો માર્ગ મળશે. અને આ દગલખાણથી મેળવેલો ક્ષણિક જગતનો નાશવંત વૈભવ કરતાં અચળ અને સ્વર્ગીય વૈભવ મેળવવાને આપણે શકિવંત થઈશું. આપણે મરવું નથી ? આપણને ઈશ્વરનો ડર નથી ? યુવાની ને દીવાની શું અમર છે ? ક્યાં આપણે લગ્નરો પરલવ જીવવું છે ? અને કદી જીવવું હોય તોપણ સદ્માર્ગ છોડી દુર્માર્ગ પકડવામાં શું લાલ છે ? શું અમૃત પીતાં ધરાઈશું નહિ, કે જેર પીવાની ઇચ્છા કરીએ ! જ કાકા ? માફ માનો તો આ કામમાંથી હાથ ઉઠાવો. ચોરી અને ખૂન કદી છુપાં રહેતાં નથી, તેમાં આપણું ત્રર ઘોવાઈ જશે. અરે, રાત્ર્ય પણ પાયમાલ થશે. ”

“ હવે એ ડાહ્યાપણ મને નથી જાણવું—તું આ કામ કરવા ને છે કે નહિ ? ”

“ પણ હું કહું છું, કે જે મહારાજને સમજાવીએ, અને તાનું દોષિત નથી, તેમ કહીએ તો ? ”

“ તોપણ નહિ ચાલે—આપણે તેમાંથી હાથ ઉઠાવશું, તો બીજા તૈયાર છે. ત્યારે શું મળતો લાલ ખોઈ દેવો ? આપણે ક્યાં પાપ કરીએ છીએ ? રાજા કહે તે શું ન કરવું ? ”

“ પણ કરાવનાર કરતાં કરનાર બેવડો ગુન્હેગાર થાય છે, તેનો કંઈ વિચાર ? ”

“ વિચાર કરવાનું કંઈ કામ નથી. તું નહિ જાણ, તો બીજાને મોકલવો પડશે—અને તેમ થવાથી દરબાર આપણા પર પ્રસન્ન

ચએલા છે તે ગુસ્સે થશે, ને વળી મંત્રીપદ ખુંચી લહેશે. ”

“ એવાં અધમ કામથી મેળવેલાં મંત્રીપદ કરતાં, ગરીબનું સાદું અને સુખી પદ હજાર દરજ્જે બહેતર છે. સુખ વૈભવની સરદારી કરતાં, સતોષ સુરતરૂની છાયા આપણને લાખ દરજ્જે બરહક્ક છે ને માફ માનો. “ ચાર દલાડાનું ચાંદરણ ” તે પ્રમાણે સર્વે નાશ થશે. નમે તે માટે વૃદ્ધચાણાક્ય રાજ્યનીતિમાં વાંચ્યું નથી ? ”

“ એ તારી ડલાપણ ભરેલી વાતો સાંભળવા હું નથી આવ્યો. પાપ લાગશે, તો તે નિર્વાણ કરવાના ધણા રસ્તા છે. જવું હોય તો તૈયાર થા. નહિ તો તારી મરજી. ”

“ એક કપટ કળાથી કામ કરીને, એક ખૂનથી વૈભવ મેળવીને, અને એક મહાપાપનો બોળે શીરપર ધરીને સુખ મેળવવું, તે કરતાં પિતાજી ? આ દુનિયાંથી ભી જવું વધારે સુખદ છે. કહો, શું વિશ્વામિત્ર, હરિશ્ચંદ્રને રાજ્ય નહોતો આપતો ? શું કર્ણને તેનું સઘળું દ્રવ્ય ભગવાન ન હોતા આપતા ? પણ સત્યતા ? અરે ! સત્યતા ચૂકવીને શું સત્યવાદી, રંગીલી દુનિયાના બોટા ચળકાટ ભરેલા ક્ષણિક જ્વનપર મોહી પડ્યા ? નહિ, નહિ પિતા ? શા માટે મોહિ પડવું ? અગ્નિ પડો, એ વૈભવપર, આગ લાગને એવી સત્તાપર. નહિ નેમએ. કદી નહિ નેમએ. ”

“ હું આ ચાલ્યો. હજી છેલ્લો જવાબ દે—હું દરબારમાં જઉં છું. અને તરત સ્વારની સાથે તૈયાર કરાવી ઘોડો મોકલું છું. વિચાર કરવાનું કામ નથી, રાજ્યનાં કામ તો એમજ ચાલે. તેં હજી અનુભવ્યું નથી, મેં તારા કરતાં બે દિવાળી વધુ નેમએ. તું નહિ જઈશ, તો અડચું ન રહેશે, પણ પસ્તાવું પડશે. ને હું જાઉં છું. ” એટલું બોલીને એકદમ ધરની દેવડી છોડી તર્કપ્રસાદ દરબારમાં ગયો; અને કમળાપ્રસાદ પોતાની પવિત્ર ત્રિયાને આ ત્રાસ ભરેલી હકિકત

કહેવા આવ્યો. પણ તેણીના પલંગ પાસે જઈને જીલ ચલાવે, તેટલામાંજ તેના વિચારે તેને અટકાવ્યો. ચતુર સ્ત્રીએ તરત પ્રશ્ન કર્યો, પણ તેણીને જુદોજ ઉત્તર મળ્યો. ઘડીવારે ફરીને તેણે કહ્યું “પ્રાણ? મ્હારે થોડો વખત તારી કનેથી દૂર થવું પડશે.”

“શા માટે મ્હારા વહાલા? આવી હાલતમાં મુકીને તમે ન જાઓ તે ઠીક. નહિ જાઓ તો નહિ ચાલે?—ખોલોની?—શુ મુશ્કેલીમાં પડ્યા? તમારું ગેહાદું ઉદાસ કાં?”

“જ્વાલી? એક નિર્દોષ સ્ત્રીનો જન જાય છે. હું ન જાણું તો તેણીને ખૂનીઓ મારી નાંખશે. વાત બહુ લાંબી છે. પણ હવે હું આવીને કહીશ—મારા જીકાકા તેમાં કંઈ સામેલ હોય તેવું લાગે છે. અફસોસ દુનિયાં?” કમળાપ્રસાદે નિશાસો મુક્યો. “ખૂન થાય છે? જાઓ—જ્વાલા? તમારાથી બની શકે તો તે બિચારીને બચાવો—હું તમને રજા આપું—કોઈ બિચારી દુઃખિયારીનો વગર અપરાધે પ્રાણ જતો હોય, તો જલદી બહાર કરો. અરેરે! એવી વખતે શા માટે ખોટી થવું? વીલંબ શું? મને તમારા વિચારો દુઃખ થાય તો ચિન્તા નહિ. પણ નાથ! તેનું ખૂન કરનાર અપરાધીઓને તો પૂરતી રીતે સજાએ પહોંચાડો. પણ તે કાનું ખૂન?”

“તારા રાજમાતા.”

“હા. તમારા પિતા તમારી નવી માતાને ખાનગી વાત કરતા હતા, તે મેં સાંભળી છે. તારા નિર્દોષ છે. અને કલોજ પણ નિર્દોષ છે. પણ તમારા જીકાકાએજ ખોટો કાગળ લખાવીને અલયને લેબેરી પોતે દીવાની લેવા આહ્વાન કર્યું, માટે ખચિત જાઓ. નહિ તો ખૂંડું થશે.”

“હવે મને શું આવે છે, કે કલોજને પકડાવવા માટે તેણે મ્હારી પાસે જુદો લેખ લખાવ્યો હશે. પણ ફિકર નહિ, જે તેમ

હશે, તો હું મ્હારી પ્રમાણિકતા જાળવવા ખાતર, ને મ્હારા પિતાની બૂલ કબુલ કરાવવા તથા નિર્દોષને દોષ મુકન કરવા ઇનસાફની અદાલતે ચડીશ, પણ ગુન્હેગારને કદી નહિ છોડીશ. તક પ્રસાદ મ્હારો પિતા છે, પણ પ્રમાણિકતા મ્હારો પ્રપિતા છે. હું ત્યારે હું તૈયાર થઈને જાઉં છું ” કમળાપ્રસાદ પલંગપરથી ઉઠ્યો—અને કપડાં પહેરીને પોતાની પ્રિયાને ચુંબન કરી શયનગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો. ત્યાંજ શુભ શુકન થયાં. ઘોડો હયશાળામાંથી આવેલો તૈયારજ હતો, એટલે એકદમ તારા ગર્ભ, તે માર્ગની હકિકત પુછી ચાલ્યો. હવે અભય અને તર્કપ્રસાદ સંતોષ પામ્યા. જોકે તારાના ખૂની તરીકે પ્રધાન પુત્ર ચાલ્યો, પણ તેમાં કોનું ખૂન થશે, તે કાંઈએ ન જાણ્યું.

પ્રકરણ ૧૨ મું. વંશદારી એજ જફકારી.

શિખરિણી વૃત.

હશે જ્યાં લુચ્ચાઈ, મનહર સુખા ને તખ્ત ત્યાં,
હશે જ્યાં ભટ્ટાઈ, દર જન નમે આ વખતમાં;
હશે જ્યાં ચાખખાઈ, સત્ત્રત તણી આ જગતમાં,
હશે ત્યાં પીગથી, તન રજળાતું આ વખતમાં.

કમળાપ્રસાદ, એકદમ વંતઘપુરથી નીકળીને તારાની ગાડીને ભેટવા દોડ્યો. પણ માર્ગમાં તેમનું મગજ લગાર સુસ્ત થવા લાગ્યું. તખ્તિયતના પ્રભાવે અથવા તો આ કાર્યના પરિતાપે કે ખૂની દેખાવની ગરમીથી પણ તેની આંખનું તેજ શરૂ ગરમીના રોમીની પેઠે

ક્ષિણ થવા લાગ્યું. ધર્માવેશમાં આવેલા પ્રધાનપુત્રે પોતાની તબિયતની ખિલકુલ દરકાર કરી નહિ. લગભગ તારાની ગાડી અરધો મૈલ દુર રહી, તેટલામાં માર્ગ વચ્ચે હુકકા ગડગડાવતા બે મારાઓ મળ્યા. કમળાપ્રસાદે પોતાના ઘોડાની લગામ ધીમી કરી, અને ઉભો રહ્યો. મારાઓએ ઉઠીને સલામ કરી—પ્રધાન પુત્રે પુછ્યું. “કેમ રે અલ્યા ? તમે ક્યાં જાઓ છો ?” “હાંકે આપઝી હમીતો હમારો ધંધો કરવા જાઇએ સીએ. વઝીર હાબે દીએલો હકમ બજાવા જાઇએ સીયે.”

“વજીર સાહેબે શું કામ કરવાનો હુકમ આપ્યો છે ?”

કમળાપ્રસાદને પ્રશ્ન ઉઠ્યો, ખચિત તારાનો વદ્ધ કરવા માટે મોકલ્યા હશે, એ વધુ શંકા પ્રાપ્ત થઇ.

“આપુ, ઇતો તારાખાઈને મારી લાખવા કીધેલું સે.”

“ચૂપ ! ચૂપ ! ચંડાળો ? એ શું બંકા છે ?”

“ઇમાં હમને હું કહેતાસો ? હમે તો સીડીના ચાકર ?”

“તમે પાછા ગામમાં જાઓ. અને વજીર સાહેબને કહો. કે તમારો દીકરો એ કામ બજાવી લાવશે.” “આપરે ! ઢયડાનું કામ તમે કરહો !” કસાઇઓ ચમકીને બોલી ઉઠ્યા. “હા. ગડબડ કરવાની કંઈજ જરૂર નથી. મને તેજ માટે મોકલ્યો છે. તમને શું કહીને અહીં મોકલ્યા છે ?”

“હમને તો ઈમ કહીજિં કે તમી બેઇજણ બોલી હામની ગાડી સેનાં, તીયાં જાઓ.” “કેવી મૂર્ખતા ? ગુપ્ત રાખવા માટે તો તેઓએ મને આ અધાર કામ સોંપ્યું. પણ ખચિત, વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ થઇ છે. એ બન્નેની અકકલ ઠેકાણે નથી. ખરું છે કે દીન દશા આવે છે, ત્યારે અકલનો દરવાજો બંધ થાય છે.” એટલું મનમાં બોલીને કસાઇને કહ્યું, “ફિકર નહિ. જાઓ; તમે ગામમાં જાઓ—હું આ ચીડી આપું છું. તે વઝીર સાહેબને આપજો.” “જેવો

હુકમ ” મારાએ વધુ પડપુછ કરી નહિ. પ્રધાનપુત્રે ચીડી લખી આપી. અને મારાએ જોધપુરને રસ્તે ચાલ્યા. જ્યારે પ્રધાનપુત્ર તારાની ગાડી તરફ દોડી ગયો.

વાંચનાર ? હસ્તલેખ આપવાની તેને શી મકસદ હશે ? હશે તેની મરજી ન હશે, તો કુદરતે કહ્યું હશે.

“ મહારા નેકનામદાર રાજધિરાજ જોધપુર મહારાજ અભય-સિંહ, અને વડીલ પીતાજીશ્રી તર્કપ્રસાદ-ગુપ્ત કામ કરવા નીકળવું, અને જગતમાં જાહેરાત આપવી, એજ રાજ્ય ચલાવવાની રીતિ કે ? તારાને મારનાર કસાઇઓ “ કાઇ પાસે તે વાત કહી ન દેશે ” એ સંશયાત્મક આખત નથી ? આ શું સૂચ્યું ? તારાનું કામ કરવા હું જાતેજ ગયો છું. સંતોષ થશે, તેમ કરીને હું ઝડપથી આવીશ—”

લી૦ કમળાપ્રસાદ.

આ પત્ર જોધપુર પહોંચ્યું, અને પ્રધાન પુત્રની આતુર્યતા પર અભયસિંહ અને તર્કપ્રસાદ આફરીન થાય, તે પેહેલાં તો એ બન્ને અધમ માનવીઓને શિક્ષાએ પહોંચાડવાનું નક્કી કરીને પ્રધાન-પુત્ર જોધપુર પહોંચી ગયો હતો. અધમ માનવી હમેશાં નીચકામ કરવામાં ઇશ્વરની મદદ માગે છે, પણ જો તે પોતાની મૂર્ખતા સમજતો હોય, તો તેવું કરે શું ?

તારા, જે રાત્રિથી તર્કપ્રસાદની જૂલલલામણીના મંડપમાં બૂલી પડી છે, તે વખતથી તે દીવાની જેવી લમતી હતી. તેવામાં વળી કલોજીને ગએલો જાણી તેનું મન બહુ ખેદ પામવા લાગ્યું હતું. તેણીને જોકે અભય અને તર્કપ્રસાદે કરેલા કાવતરાંની બિલકુલ ખબર ન હતી, તોપણ કલોજી જ્યારે દિલ્લીસુલતાનના વૉરન્ટને શરણે ઘડને કદી થયો, એ વાત તેના કાને આવી હતી, અને જો કે તેનું શું કારણ હશે, એ તેનાથી કંઈ પણ રીતે કહી શકાય તેમ લાગ્યું.

તોપણુ તે વખતથી તે અત્યંત રિખાતી હતી. અલયસિંહ તરફ એ સુંદરી પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવ્યા સિવાય બિલકુલ ભિન્ન વિચારથી જોતી ન હતી. તોપણુ તેના અંતરની ઉર્મી તે પોતાના અંગ-માંજ દબાવીને આત્માને દુઃખી કરતી હતી. તે મનમાં ને મનમાં બહુજ દુઃખી થતી બોલતી હતી—“પોતાના ભાગ્યમાં આવો પતિ મળવાનો હશે? કોટીપ્રયત્ને પણ આખરે ભાગ્યરેખાજ ખરી કરતી હશે? અમૃત સરખું ખાવા મુકેલું અન્ન પણ હૃદયમાં વિકારરૂપ થવાથી છોડવું પડતું હશે? હા—હવે શું થાય? માત્ર એજ માર્ગ છે, કે પોતાના પતિને કળવિકળથી સ્વાધીન કરવો—અથવા તો તેને સુખી કરવા ક્યાંએ પણ ચાલી જવું. સ્ત્રીની ખુબી—મહત્તા અને ડહાપણુ ત્યારે બજાય કે, પોતાના પતિની અધઠિત ચાલ પોતેજ નાબૂદ કરાવીને વિમુખ પતિને પોતાનો કરી લે. મારે હવે બીજો ઉપાય નથી.” આજ વિચાર દટ્ટ કર્યો. સગુણી સ્ત્રીનો ખરો પ્રભાવ દર્શાવવાને તેણે દુઃખી હયાને વજ્ર બનાવ્યું, દુઃખ્યંત અને શકુન્તલાનો વિયોગ સુખરૂપ માન્યો. માણસપર વિપત્તી આવે છે, તે પછી તે સહન કરવાને દૃઢ બનતાં મહાભારત આકૃતને તે દ્વર કરવાને શક્તિવાન થાય છે. માત્ર નિખાલસ દીલ છતાં આંખના વિકારથીજ તેવું દેખાતું હતું. અને તેથી તાજ રંગપર નવી પીછી ફેરવીને આગલા રંગને નાબૂદ કરવાની હિમ્મત આ એક અબળા બાત કરી શકતી હતી. જોકે તરત તે બહુ રિખાતી હતી. આજની પડી હતી—માંદગીનું બિછાનું સેવતી હતી. અનાથ તારા આખરે અનહદ વિપત્તી વેડીને પણ આ પ્રકારની આકૃતમાં અંતે મરતી હતી. અભાગી અબળાનું ઈશ્વર સિવાય આ સમયે કોઈ ન હતું, પવિત્રતાના પ્રચંડ વૈમાનમાં પ્રવાસ કરતી સત્યતાના સકળ પાર્શ્વોની કાંધપર ચડીને સત્ય સ્મરણુ કરતી હતી, તોપણુ મનમાં બહુ પ્રકારનું ચિન્તન કરતી હતી. મરવા પર તેને

હવે સંતુષ્ટતા ઉત્પન્ન થઈ હતી. થોડો વખત થોભીને ખરી હકીકત જાણવા પછીજ માર્ગ મેળવવા ધાર્યું હતું. અંતે માર્ગ મળી ચુક્યો હતો. “અંતે ધર્મેજય” એ વાક્ય સત્ય પડ્યું હતું. સત્યતાએ તેણીને ચારી આપી હતી-સતીઓમાંહેની આ સતી પણ અંતે સત્યનાથી પાર પડી હતી.

તારાને છોડીને ગાડીવાળાને જોધપુર ચાલી આવવા માટે દર-આર તરફથી જે સ્થળ નક્કી કરવામાં આવેલું હતું, તે સ્થળમાં ગાડી સાથે સર્વ આવી ચડ્યાં, અને ગાડીવાને ત્યાં ગાડી છોડીને બળદને ઘાસ નાખ્યું. આ વખત સુધી તારા બિલકુલ જાણતી નથી, કે પોતાને માથે કંઈ પણ કપટ રચાયેલું હોય ! “પોતાની પાછળ અભયસિંહ આવે છે, અને સાંખરદેવીને પણ પડવા જવું છે, માત્ર એટલુંજ.” સાથે દાસ દાસીઓ નથી, તેથી પણ તેણી કપટ કહી શકી નહિ. માત્ર અભયસિંહનો મન ઉતારો થવાથીજ તે પાછળ આવનાર છે, એમ માનવા લાગી. સાંખરદેવીના મંદિરમાં જઈને તેણીએ વિચાર રાખ્યો હતો, કે જો અભયસિંહને ત્યાં સમજાવતાં, નહિ માને તો પોતે જાતે એ દેવીને પોતાનું લોહી છાંટીને દેહ પાડવો. અંતે મરવું. છરો સાથેજ રાખ્યો હતો. છેલ્લો ઉપાયજ એ હતો. પણ એ કહ્યેલા વિચારો અને ચોજેલા ઉપાયો આ વખતે કંઈજ કામમાં આવ્યા ન હતા. તેણીને તેજ વેળાએ ગાડીવાને કહ્યું કે “આપસાહેબ ! હું આંહીથી જવાનો. બસ, હુંને આંધ હુધી મુકવાનું દરઆર હાએમે કીધેલુંસે” તારા આ વાત સાંભળીને ચમકી ગઈ. તેણીને એનું ભાન ન રહ્યું. આ ગાડીવાન લગાર ગલરાયો. તારા બોલી શકી નહિ, કિતર આપી શકી નહિ, ત્યારે ફરીને ગાડીવાને કહ્યું. “આંધ ? જે કાંઈ આવવાનુંસે તે આવહે. સાંભળોસ કે ? હું હવે જઈસ.” એટલું બોલી બળદીયાંને ગાડીસાથે જોતરવા લાગ્યો.

ત્યારે તારા તેને અટકાવતી બોલી “ત્યારે હું અહીં એકલી રહીને શું કરું ? દરબારે તેને એમ સામાટે કહ્યું હશે ? શું મને જંગલમાં છોડી આવવા માટે તું આગ્યો છે ? સાંજર માતાને પગે પડવાની વાત જુડી ? કપટ છે ? આ સર્વ વાત દગાથી ભરેલી છે ? હાય ?” તારા ભૂમિપર પડી ગઈ. તેના મગજમાં ભ્રમણાએ વધુ પ્રવેશ કર્યો. તેણી તદ્દન નિર્બળ અને નિરાધાર થઈ ગઈ. ગાડીવાને તેણીને ઉઠાડવાની ઘણી કાશિષ કરી, પણ તેનાથી કંઈ વળ્યું નહિ. ભોળો ગામડીયો આ દેખાવ જોઈને ખુદ દુઃખિ થયો. તેના મનમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. દરબારની આ પ્રકારની રીત જોઈને તેને નવાઈ લાગી. અજાણ્યા અને એક નાદાન ખેડૂતને અંદરની શું ખબર હોય ? પણ ઉપરથી એમ વિચાર્યું, કે નક્કી કંઈ ભિન્નભાવ થએલો છે ! ખેડૂત, તારાને છોડીને ચાલી જવાનું બોલી તો ગયો, પણ જ્યારે તારાની આવી હાલત જોઈ, તે પછી તેને ડગલું પણ દૂર ચાલવાની હિંમત આવી નહિ. જે કે પ્રધાનના કહેવા મુજબ કોઈ પણ પાછળ તો આવનાર છે. અને તે વખતસર ન આવે, તો પણ છોડીને ચાલી આવવા કહેલું હતું, પરંતુ આ નિર્દોષ ગામડીયાને પોતાની માનવંતી મહારાણીને આવી રીતે રિખાતી હાલતમાં મુકીને, અને તે પણ જંગલમાં હવે એકલી છોડીને ચાલી જવાને તેનું મન બિલકુલ કબુલ કરવા લાગ્યું નહિ. જંગલ વેરાન હતું. વખત રાત્રિનો હતો—સારે નશીબે ચંદ્ર પુર્ણિમાનો હતો. તો પણ એકાન્ત સ્થળ વધારે ભયાનક લાગતું હતું. ફક્ત ઘાતકી પશુ આણીનો ભય હતો, તો પણ કદાચર ગાડીવાન કોઈની બીક રાખ્યા સિવાય તારાના રક્ષણ માટે ઉભો રહ્યો હતો—અને તે શુદ્ધિમાં આવે, તો પણ પ્રધાન પુત્ર અથવા બીજા કોઈ ન આવે, ત્યાં મુઘી ત્યાં ચેલવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો—દરમ્યાનમાં તો પ્રધાન પુત્ર, જેમ દ્રૌપદીની વ્હાર કરવા બીમ-

સેન ચડી આવે, તેમ તે ત્વરાથી ચડી આવ્યો. ગાડીવાનને તારાની ખબર પુછી. મુઝામાં પડેલી તારાની કેટલીક હકિકત કહીને ગામડી-આએ જોધપુર જવા રજા માગી. પ્રધાનપુત્ર તેને જવાનો હુકમ આપે, તે પેહેલાં ગાડીમાં ગયો, અને તારાને ઉઠાડવા લાગ્યો. તારા ઘણી વારે ઉઠી-પ્રધાનપુત્રને જોધને તે બોલી “તમે કાણ છો ? મને શું કરવા દુઃખિ કરો છો ? તમારી શું મરજી છે ?”

“બાઈ ? ગલરાઓ નહિ-હું રાજ્યનો માણસ છું. તમારે દુઃખિ થવાનું કંઈ કારણજ નથી. મારી મરજી ખિલકુલ હલકી નથી. તમે ઉભાં થાઓ, અને આ ગાડીવાનને તેની ગાડી લઈ જવાદો.” પ્રધાનપુત્રે ગંભીરાધથી અને નમ્રતાથી કહ્યું. “પણ ત્યારે હું ?” તારાએ દયામણે ચહેરે પુછ્યું. “તમે મારી સાથે” “તમારી સાથે ? ક્યાં ?” “તમે કહેશો ત્યાં.”

“એટલે ? તમારી વાત ભેદ ભરેલી લાગે છે-શું તમે મને ફસાવવા આવેલા છો ?” “ના, પણ દ્વાલ તરત વધુ વાતનો ખુલાસો મારા તરફથી તમને મળી શકે, તે પેહેલાં આ ગાડીવાનને રોકવો ન જોઈએ. તેને જવાદો. અને તમે નિડર થઈ નીચે ઉતરો.” પ્રધાનપુત્રને પોતે ઓળખ્યા સિવાય પણ અજ્ઞાનતા અને નવા માણસની વાત પર ભરંસો આવ્યો. તેનો અંતરાત્મા એ પુરૂષ પ્રતિ સમાન ભાવથી નિહાળવા લાગ્યો-તારા નીચે ઉતરી. પ્રધાનપુત્રે ગાડીવાનને રજા આપી-ગાડીવાન જાય, તે પેહેલાં તારાએ નિશ્ચય કર્યો, કે “આ કપટભાવથી થતા ઉત્પાતનું પરિણામ મારી પવિત્રતાને ઘઘ લગાડનારૂં નીકળશે, તો છરો પાસેજ છે. પવિત્રતાને ખાતર સ્ત્રીએ મરવું, એ સ્વર્ગપદ મેળવવા જેટલુંજ પવિત્ર છે.” એથીજ તેના આ દરેક મહદ્ વિચારોમાં તેણી સફળ નીવડી. ગાડીવાનને પ્રણામ કરી રસ્તા પકડ્યો-સંશયમાં તલ્લીન થએલો ગાડીવાન

ચાલતો થયો, તો પણ તારા અને કમળાપ્રસાદ ભણી જોતો ચાલ્યો. તે નિર્દોષ ગાડીવાનની છાતી ધડકવા લાગી. ભગભગ એક મૈલને અંતરે એક વાડી પાસે તેણે પોતાની ગાડી છોડી. અને વાડીના માલેકને તે સોંપીને પોતે કંઈ બહાનું કહાડી આ સ્થળમાં આવવાને ત્યાંથી ફર્યો—તે આવી પહોંચે તે દરમ્યાન અહીં નવુંજ કોતૂક બન્યું.

ગાડીવાન ગયા પછી તારાએ ગભરાયેલે ચેહેરે કહ્યું. “હું નિરાધાર અને નિર્દોષ અબળાછું—હું દુઃખિયારીછું. તમે કાણ છો, તે હું જાણતી નથી, તો પણ હું પુછું તેનો જવાબ આપશો ? હું કહું છું કે તમારી નીતિ તો સાચી છે ?” “હા, બાપુ ? મારી નીતિ સાચી છે. ને તેમ હોવાથીજ હું અહીં આવ્યો છું. તું દુઃખિ અને નિરાધાર છે, તો હવે મારી તરફ તું સમાન દૃષ્ટિથી જો ! મહારા તરફથી ભય હોય તો, ઓ ભલી મુંદરી ? તેમ સમજશ નહિ. હું તને મારી ધર્મની બહેન ગણું છું, અને તું પણ મને એક ખરા ભાઈ દાખલ કબૂલ રાખજે.” કમળાપ્રસાદે ગદગદતે કંઠે કહ્યું. તારાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેણીની આંખમાંથી હર્ષાશ્રુ ચાલ્યા—ધડીવારે તેણી બોલી “ભાઈ ? તમે મહારા વિષે કંઈ જાણો છો ? મને સમજ નથી પડતી, કે આ સર્વ શું છે ? હું જાણતી નથી, કે હાલ હું ક્યાં છું ? મને શું થવાનું છે, અને થયું ? તે પણ કંઈ સમજતું નથી. મને અહીં શા માટે લાવવામાં આવી ? ગાડીવાન ચાલી ગયો, અને તમે શા માટે રહ્યા ? આ બાબત મને કંઈ સમજતી નથી. અરે રે ! હું અભાગિણીની શી દશા ?” એટલું બોલી તેણી ચોધાર આંસુડે રડવા લાગી. કમળાપ્રસાદના આત્માએ તેને એટલી ઉત્કેરણી કરી, કે તે પણ અનાધાર આંસુ પાડવા લાગ્યો. જંગલમાં મધ્યરાત્રિએ આવી રીતે પવિત્ર સ્ત્રી અને એક પુરુષ સત્યતાના શિખરપર ચડીને ગંભીર અશ્રુ પાડવા લાગ્યાં. ધડીવારે પ્રધાન

પુત્રે જવાબ દીધો “બહેન ? તું શાન્ત થા. લગાર બેસ. હું તને સઘળી હકીકત કહું—પણ હું કહું, તે પછી તું દદ થજે. સાવધ થજે. ગલરાઇશ નહિ—સાંભળ—તારા ? તું મ્હારી એક માતાં જેવી છે. રાજમાતા તે પ્રજાની માતા છે. તેમ હું પણ તારી એક સામાન્ય પ્રજા છું—હું તર્કપ્રસાદનો પુત્ર છું—“ તર્કપ્રસાદ દીવાન ? મ્હારા પતિની અધટિત ચાલ કહેનાર ? ” તારાએ આશ્ચર્યતાથી કહ્યું “ અધટિત ચાલ કહેનાર ? તે શું ? ” શંકાશીલ થઇને કમળાપ્રસાદે પ્રશ્ન કર્યો—“ભાઇ ? તારા બાપુએ મને અલયસિંહ રાઠોડની ચાલ-ચલગત વિષે કંઇક કહેલું છે. અને તે વખતથીજ, હા ! હમારે બંને વચ્ચે મતભેદ પડ્યો છે, પણ તે વાત કહેવા પેહેલાં હું તમારી વાત બાજુવા આતુર છું. મને કહે ભાઇ ? કે તું અહીં કેમ આવ્યો ?

“ બહેન ? હું તારું ખૂન કરવા આવેલો છું ! ” આ મનોવેધક શબ્દો તારાના કાનમાં જતાં તે ધરતીપર ઢળી પડી. તેના મગજમાં આ બોલો એક નીરના ભાલાની માફક પ્રવેશ થયા—આ દુઃખદા-ક્ષયક દેખાવ જોઇને ખચિત કઠોર હૈયાનો માણસ દુઃખી થાય, તો પછી દયાર્દ્ર પુરૂષ કેમ ન પીગજે ? તેની છાતી ભરાઈ આવી. તેનું મન રૂદન કરવા લાગ્યું. તેનું મગજ અસ્થિર થયું, તેની બગડેલી તબિયતમાં વધુ વધારો થયો. તે નિર્બળ અને અશક્ત જેવો થઇ ગયો. તેનાં ગાત્રો શિથિલ થયાં. તો પણ તારાને કાંઈ પણ સ્થળે પહોંચાડીને પછી બીજી તજવીજ કરવાનો વિચાર રાખી ફરીને ધીમે ધીમે ઉઠાડવા માંડી—હવે પછી બીજી હકિકત કહેવાનું પ્રધાનપુત્રે મુલતવી રાખ્યું, પણ તરત તારા ઉઠીને હઠ કરતી પુછવા લાગી, ત્યારે આખરે તે બોલ્યો “ બહેન ? આ સર્વ પ્રપંચ છે—તને મારી નાખવાનું શું કારણ હશે, તે સમજવું મુશ્કેલ છે, તો પણ હું માનું છું કે તારું ખૂનનું કારણ કોઈ જ છે.

“ શું અભયસિંહને એમ શક ગયો છે, કે કલોજી મ્હારી સાથે ખરાબ ચાલ ચાલેલો છે ? ”

“ હા. બાનુ ! તેથીજ તેને કેદ પકડાવ્યો છે, અને તને મારી નાખવા અહીં મોકલી છે, હું તેજ કારણસર આવ્યો છું. કમનશીબ રાજાએ આ વાત છુપી રાખવાને દરેક ગોઠવણ કરી છે. પણ કમલાએ તેના પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો છે. મને લાગે છે કે પ્રથમ તેણે તુજને મારવા કાર્મ બીજને મોકલીને નાદાની કરી હશે, પણ મેં તેને કહાડી મુક્યા છે. હવે તારે બિલકુલ ડરવાનું નથી. તારા સદલાગ્યેજ મને અહીં મોકલ્યો છે, ખાસ તારા રક્ષણ માટેજ હું આવ્યો છું. મારી પવિત્ર પ્રિયા જ્ને કે ઘણી આબરૂ છે, તોપણ તેને છોડીને મને આવવું પડ્યું છે. મારી પત્નિએ આ હકિકત સાંભળીને ખાસ મને મોકલ્યો છે—અને તને ખચાવવાને માટે તેણે મને ભલામણ કરી છે. મારા પિતાના કહેવા પર હું આવતેજ નહિ, પણ મેં અનુભવ્યું કે જ્ને હું નહિ જાગું, તો રાજા તને બીજા પાસે મારી નખાવશે, ત્યારે મેં વિચાર્યું કે તેમ ન થવા દેવા જતેજ જવું, અને તેથી હું આવ્યો છું. હવે તારે નિડર થવું. તારા ? તને હું પુછું કે તું પવિત્ર અને નિર્દોષ છતાં તારા પર આ આક્રમક કેમ આવી હશે ? ”

“ ભાઈ ? હવે હું શું કહું ? હવે મારી વાત તારે સાંભળવી લાયકજ નથી. હું મારા પતિના અંતરમાં અપવિત્ર કરી ચુકી છું, તો પછી હું નિર્દોષ છતાં અપવિત્ર છું. તને જ્ને મારવા મોકલ્યો હોય, તો મને મારી નાખ—મને આ જાંજળી દુનિયામાંથી છોડાવ. દેખતી આંખે દુઃખ ખમીને રિખાર્ધ મરવા કરતાં તું મારો છુટકારો કરી દે—હવે મારે જીવવું નકામું છે. ભલો અને નિર્દોષ કલાજી આ કવતરાંનો ભોગ ? અરેરે ! જ્ને માટે તેણે પોતાનું સુખ ખોડ્યું, તેના

બહલો કેદ ? કાચા કાનના અને બોળા ઘણીએ અતે હાથે કરીને
 પોતાનું નખખોદ વાળ્યું ? હું ધારતીજ હતીજ. મેં જોયું હતુંજ, કે હવે
 રાજ્યનું બૂંડું થશેજ. કલાજી જેવા પવિત્ર માણસ પર અવિ-
 શ્વાસ બેઠો, સારે ખચિત મેં માન્યું કે કંઈક મોટી ઉથલ પાથલ
 થશેજ, અને અતે તેમજ થયું. પણ લાઈ ? મારે કેવું નેમયે કે
 આ સર્વકામ તમારા પિતાએજ સાથે રહીને કરાવ્યું હશે. હાય !”
 તારા રડતી, કપાળ ફટતી, હાથ નેરથી મારીને છાતીફટતી કહેવા
 લાગી. કમળાપ્રસાદ, આંસુ પાડતો ઘ્યાળ દીલથી બોલવા લાગ્યો
 “હા, કબુલ કરું છું. અહીં આવતી વખતે મેં તેમને વાણું
 કહેલું છે. મેં તેને એવી રીતે પણ કહેલું હતું, કે તારા માટે
 દરબારના જે ખાટા વિચાર છે. તેનું સમાધાન કરીએ. પણ એ
 સ્વાર્થી પિતાએ માન્યું નથી. પણ તેથી શું હરકત છે ? તર્કપ્રસાદ
 મારો પિતા છે, પણ ઘાનતદારી મારો દાદો છે. હું સોગન
 લઈને કહું છું. કે જો તું નિર્દોષજ છે તો, અને આ કામમાં
 ખાસ મારા પિતાનો હાથ હશે તો—અથવા એમનાજ પ્રતાપથી આ
 પ્રપંચ બન્યા હશે તો, ને પશ્ચાતાપના અમીકુંડમાં ન નખાવું ત્યાંસુધી
 આ જગતમાં જીવીને સુખથી જમું તો હું જળનાર જનેતાની કૃપમાં
 પથ્થર પડ્યો જાણજે. તું જેવી નિર્દોષ અને પાકજન દ્યોરતનાં પવિ-
 ત્રપણાને લાગતી જાંખ કુખાવવાને હું પૃથ્વીના એક છેડાથી બીજા
 છેડા સુધી જઈશ, અને તેમ કરતાં કદી મારા પ્રાણનો પણ ભોગ
 આપવો પડશે, તો ખરા દીલની ખુશીથી આપીને તે પાપીઓને
 શિક્ષાએ પહોચાડી તારું નિર્દોષપણું આ જગતમાં ઝાહેર કરીશ.
 પણ તને લગારે દુઃખી થવા તો નહિ દઇશ. હું ધર્મનો બાધ છું.
 અને તું મારી બહેન છે. એ બહેનને લાગતી કાળી દીલી દૂર
 કરવા હું મારી જીંદગીથી હેરાન થઈશ, પણ તને કદી આંચ

આવવા નહિ દષ્ટ. ” એટલું બોલતાં તેના મગજમાં એકાએક
ગરમી ચડી ગઈ, અને તે બેથુદ્ધ થઈ ભૂમી પર પડ્યો.
તરત તારાએ તેની પકડી લીધો. ટટાર કરવા લાગી, પણ તેમાં
તે બિલકુલ ફળીભૂત થઈ નહિ. કમળાપ્રસાદ બેભાનજ રહ્યો.

દલવાડાકર કિન્ડરગાર્ટન રહ્યો.

ન્દાનાં બાળકોને રમત-ગમતથી શીખવવાનો સામાન મળશે.

ગિરગામ બેકરોડ—મુંબઈ.

તેણીના ભાગ્યે પ્રયત્ન કરવાને સુખડયું—તેણી પાણી મેળવવા ચાલી.
ગરમીથી ગંભીર બનેલા રક્ષકને પાણી છાંટી શીતળ કરવાને તેના
મનમાં ઉપાય સુજ્યો, પણ કમળાપ્રસાદને આવી હાલતમાં મુકીને
કેમ જવું ? તે વિદ્યંબના રૂપ થઈ પડ્યું. અબળા સખળા બની, ને
પ્રધાનપુત્રને એક કપડામાં વીટાળીને ઝાડની નીચે સુવાડ્યો, અને
તેણી ત્યાંથી ચાલી.

✽ પ્રકરણ ૧૩ મું.

પર્ણકૃતિમાં રહેલી પ્રમાદ.

દાહરો.

જૂઠું તે જૂઠું હરે, સાચજ અંતે સાચ;

મણી તેજ મણીરૂપ છે, કાચજ અંતે કાચ.

ઉપાયથી જે શક્ય તે, પરાકૃમે નવ થાય;

કનકસૂત્રથી કાગડી, હણી સર્પને ખાય. “ હિતોપદેશ ”

એક ક્ષણિક દેહનો વાસી, રક્ત અને મૈંસથી, મળ અને મુ-

✽ આ પ્રકરણ નવમા પ્રકરણનું અનુસંધાન છે.)

ત્રી, માત્ર હાડપિંજરના ખાલી ખોખામાં મદમત થતો ટકી રહેલો જીવ, આ દુનિયાની અનેક જાતની મમતા બાંધીને ફટલી હાડમારી ભોગવી શકે છે? પવિત્ર અને શુદ્ધમાર્ગ, સુખ અને ભક્તિમાર્ગ, આનંદ અને મુક્તિમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને જંગળની જાંગલીને, એક પાપના અપવિત્ર કુંડળમાં ઝાંખોળી તેમાંથી અમૃત રસ ચાખવાની લાલસાએ એ માયાગુ જીવડો વિષ પીવાની જે નાદાની કરે છે, તે ખચિત ઇશ્વરે કરેલી બક્ષિસનો સદુપયોગ નહિ, પણ દુરોપયોગ કરીને તે આ મનુષ્ય દેહ જેવા પવિત્રાત્માને અનિષ્ટ માર્ગે પ્રવર્તીવે છે. એવા અધમ જીવોથી આ દુનિયાની પવિત્ર વસ્તુ નાશ પામે, એ સ્વભાવિક છે. એવા અપવિત્ર મનુષ્યથી પવિત્ર નરોનો નાશ થાય, એ કુદરતી છે. અને પવિત્રતાનો નાશ થયા પછી એ અપવિત્રો પોતાની અધમ શક્તિ પ્રવર્તીવે, એ બનવા યોગ્ય છે. જુગારી, જુગારમાં ખ્વારી સમજતો હોય, ચોર, ચોરીમાં ગેરફાયદો સમજતો હોય, પાપી, પાપમાં અપમાન સથળતો હોય, અને અધર્મી, ધર્મમાં મહત્તતા સમજતો હોય, તો પછી તેને એ માર્ગ પસંદ કરવાનું પ્રયોજન શું હોય? પણ કળિકાળના હડહડતા પ્રકોપ વચ્ચે અપવિત્રતાનું અપાતું બળિદાન આજ પવિત્ર મનાય છે, તો પછી તેમાં પવિત્રતાનો શું દોષ કહાડવો? તર્કપ્રસાદ, અપવિત્રતામાંજ મંગળકાર્ય સમજે, તો પવિત્ર કમળાપ્રસાદની પવિત્રતાને તે શા માટે વખાણે? પરિણામ નહિ સમજનાર પાપીઓને અધમપણાનો વિચાર હોતો નથી. અને કળિયુગ તો તે પોતાના ધંધારૂપ માને છે. પછી પવિત્રતા રહેવા દે કેમ? નળરાયના અંગમાં પ્રવેશ કરવાની તક લેતો કલિયુગ, આખરે પત્નના અસ્વચ્છપણામાંથીજ ફટફેલમંદ થવાની ઉમેદમાં મશહૂર થયો. પરિણામે ગમે તેમ થાય, પણ ઝેરી જીવડા ઝેરમાંજ આનંદ માને છે. અને જેલના જીવો જેલમાં રહીનેજ મુક્તિ માગે છે. પણ “કર

અને જો” એ આ દુનિયામાંજ છે. સત્યાસત્ય, ધર્માધર્મ સુખદુઃખ અને સ્વર્ગ નર્ક, એ આ જ લોકમાં છે. પરલોક પણ અહીંજ છે. મુક્તિ પણ અહીંજ છે. ત્રૈલોક્યમાં સર્વસ્થળે સરજનહારનો નિવાસ છે. તે દરેક પળે, દરેક જળસ્થળે વાસ કરે છે, અને તેથીજ આ જગતમાં, ભૂમીપરજ માણસો પોતાના કર્તવ્યનો ભોકતા થાય છે. તોપણ ઈશ્વર પ્રસન્ન છે. અરે લંકાપત્ની જેવા અને હિરણ્યકશ્યપ જેવા મહા પ્રયંડ રાક્ષસો ન સમજ્યા, તોપણ આ સ્થળે તર્કપ્રસાદ અને અભય જેવાને શું દોષ? વાંચનાર? તર્કપ્રસાદનો પાપનો ઘડો કંઈ સુધી ભરાયો છે, પણ જલકાવાને માત્ર થોડીજ વાર છે. તે પુર્ણ કરવા હવે અભયને લહીને તે પર્ણકૂટીમાં રહેલી પ્રમાદ પાસે આવવા નીકળ્યો છે. કલાજીને સ્થળે પહોંચ્યાડ્યો, તારાને ઠેકાણે પાડી, અને હવે પ્રમાદનો રસ્તો કરવા આવે છે, પણ વાદી એમ સમજતો નથી કે દરેકજ સર્પને પકડતાં કોઈ વખતે દ્વિગ્વિષ નાગ મળી જવાથી તેનાં પ્રાણ જશે. હવે આ સ્થળે તેના પાપનો ઘડો ભરાઈ રહેવાનોજ હતો. તેના સગા પુત્રેજ તેને નતીજે અપાવ્યો હતો.

યોગેન્દ્રનાથ આવો સમાધિસ્થ થયા પછી પ્રમાદ નિદ્રાવશ થઈ ગઈ છે. એ નવમા પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છીએ, પણ તે પછી જો દુઃખદાયક બનાવ બન્યો છે, તે તરફ નજર કરવાની જરૂર છે. દુઃખીને નિદ્રા વધારે લોપે છે, અને તે પ્રમાણે પ્રમાદ નિદ્રામાં પડી છે. તેવામાં એ ચેલા-અખાડદત્ત અને હાઉદત્ત આવી ચડ્યા. પણ પર્ણકૂટીમાં પ્રવેશ કરે, તે પેહેલાંજ પોતાના ગુરૂના ચર્ણવિંદમાં પડેલી એક પ્રમદાને તેણે નિહાળી. ગુરૂ સમાધિસ્થ હતા. અને પવિત્ર પ્રમદા નિદ્રામાં હતી, એ પરથી તેઓએ અનુમાન કર્યું કે “ રખે ગુરૂરાજ, વિશ્વામિત્ર-વા-શંકરની પેઠે-મોહિનીમાં લપટાઇને આ સ્ત્રી-ને અહીં રાખી દોય !” પણ તે ચિંતાવાદ આગળ ચલાવે, તે

દરમ્યાન પ્રમાદ એકાએક જાગી ઉઠી, અને બે ચેલા માંહેના છેદા અને ચકડોળ હાઉદત્તને પગે પ્રમાદ પડી. હાઉદત્ત પ્રથમ તો પ્રમાદ-ને ધિકારતાં બોલ્યો. “ધુત ! દુર દૂર—ઓ અપવિત્ર સ્ત્રી ? ક્યા હમેરા ધ્યાન ચુકાનેકું આપ હય ? ચલીજા—નહિતો જલા દઉંગા—મે બંડા તપસ્વી હું, તું મત સમજ વિશ્વામિત્ર, વા—શંકર—મે તો ધ્રુવ જ્યસા અટકી હું—મે તેરી મોહિનીપર શીદા હોનેવાલા નહિ—જા—ઓ અખાડદત્ત તેરેકા માન્ય કરેગા.”

“મહારાજ ? હું મોહિનીરૂપ નથી—તમારે યોગિઓને આવું બોલવું ઘટારત નથી.”

“અમે ચલીજા—ટીક ટીક ક્યા કરતી હય—ચપચેસો હો. હમેકા ક્યા દરકાર ! બહોત ગુમાન કરેગી, સો હમેરા ગુરૂકે ઉડકે જલા દેયગે.”

“યાર ? ઓરતતો અચ્છીહય મગર—મગર—” અખાડદત્ત, પ્રમાદ-ને ધિકારી; હાઉદત્તને કહેવા લાગ્યો.

“ક્યા તેરી ઘાનત ખરાબ હુધહય ? કહેનેદે ગુરૂકા ?” હાઉદત્તે ધીમેથી અખાડદત્તને કહ્યું.

“લાઇ ? તમારા ગુરૂએજ મને આશ્રય આપ્યો છે. મુજ શરણા-ગતનું રક્ષણ કરવા તેણે કબુલ્યું છે. તમે મને જવા કહો છો, પણ તમારા ગુરૂની આજ્ઞા સિવાય મહારાથી જઇ શકાય તેમ નથી” પ્રમાદે, ગંભીરતાથી અને નમ્રતાથી કહ્યું.

“ક્યા તુજકો હમેરા ગુરૂને રખી હય ?” હાઉદત્તે પુછ્યું.
“હા. અને જો મને કોઇ લઇ જાય, કે નસાડી મુકે, તોપણ ગુરૂ સમાધીમાંથી ન ઉડે, ત્યાં સુધી જવાને ના કહી છે.

“દેખ લાઇ ? ગુરૂનેજ આંખ મીચામણીકી રમત રમી હય. ખમતો તપ ધ્યાન હો ચુકા—અવસી નાજની કીસકા પસંદ નહિ આપે ?” અખાડદત્તે, છુપી રીતે કહ્યું.

“ તખતો ઉસકી ખાત્રી કરનેક વાસ્તે કુચ્છ દાવ અજમાવે. ક્યુંકે વો ગુરકી ચેલી હોનેકું ચાહતી હય કે ક્યા ? ” હાઉદત્તે બુદ્ધો ઉઠાવ્યો.

“ સખર-મે પુછતા હું-કુચ્છ ખ્યાલ કરતા હું ” હાઉદત્તે એટલું કહીને પ્રમાદને પુછ્યું.

“ક્યું તું હમેરા ગુરકી ચેલી હો ગઇ ?”

“હા-મહારાજ. તેની દિક્ષા લેવી છે.

“ તખ તો તુ ઉસકી સાથ રહેગી !”

“હા-ખનશે ત્યાં સુધી સાથેજ રહીશ.”

“ તખ તો હમેરા આશ્રમકા તુ નખોદ નીકાલેગી ? ક્યા ગુરકા તુ અખી તેરી મોહિનીમે લાંપટ કરકે તપ છોડાયગી ? જા, ચલી જા ! ચઇએસો હમેરી ચેલી હો, મગર ગુરકી ચેલી હોનેકું નહિ દેયગે. ક્યા ખાત લાઇ હય. વાહ ? ” હાઉદત્તે રોઅમાંજ દમ માર્યો. નિર્દોષ પ્રમાદ પવિત્ર નજરથીજ જોતી હતી. તે સર્વને સત્ય-તાના પ્રકાશમાંજ ઊભેલા નિહાળતી હતી. તે દરેક વસ્તુને ઇશ્વરસાક્ષર માનતી હતી, એટલે તેણીએ તેની ચેલી થવા કહ્યું, ચેલી થવું, એટલે તેના આતિથ્યમાં તત્પર રહેવું, એમજ તે જાણતી હતી, પણ ચેલા બુદ્ધજ ધારતા હતા. પ્રમાદ, તેની ઉપરની અચ્છી પર આ-ફરીન હતી. નિર્દોષ હતી, પવિત્રતાથી જોતી હતી. ચેલી થવાને પ્રમાદ કબુલ થયા પછી ચળિત મનના ચેલાએ તેણીની સાથે નાસી જવાનો ઠરાવ કર્યો. આ ઠરાવ કરીને અખાઉદત્ત બોલ્યો. “ જ-ખતો ઇધર રહેનેકી દરકાર નહિ. ચલો, કાઇ ગાવમે ઓર કાઇ ધર્મશાલામે રહેવે. ”

“ ના-મહારાથી એમ ન અવાય-ગુર જાગશે, પછી જેમ કહેશે તેમ કરશું ” પ્રમાદનો આત્મા ચેત્યો.

પ્રમાદને આત્માકર્ષણ થયું. ચેલાની ચળિત વૃત્તિથી તે પરની શ્રદ્ધા નાશ થઇ પ્રમાદના કહેવાથી ગુસ્સે થએલો અખ્યાડલ હાઉદત્તને કહેવા લાગ્યો. ”

“મગર અયસા તો પુછ, ચેલી કીસકી હોયગી ?”

“ મેરી-કહું કે અવ્વલસે મે પુછા હોતા ” અખ્યાડલે તકરાર કરી.

“તેરી નહિ-મેરી ચેલી હોગી ? મેં રખુંગા ? મે લે જાઉંગા ? તેરેકું કભી નહિ દજીંગા” આ તકરાર ચલાવે છે, એટલામાં યોગેન્દ્રનાથ ગુરૂ એકાએક સમાધિમાંથી મુક્ત થયા, અને બન્ને ચેલાની તકરારમાં વચ્ચે પડ્યા. ચેલાઓ શરમાઇ ગયા. પણ હઠીલા ગુરૂએ તકરારતું કારણ જાણવાને હક કરી. પ્રમાદે, પોતાનો નિર્દોષ ખુલાસો કર્યો, અને તરત એ ચેલાઓને આપ આપવાની તૈયારી કરી, પણ પણ તે પેહેલાં એ ચેલાઓએ માફી માગી. અને કહ્યું.

“મહારાજ ? હમકો આપ દેનાં સજવર હો, સો આપ ગુરૂ-રાજકો એ નિર્દોષ સ્ત્રીકી મોહિનીમે લંપટ હોનાં દરકાર હય ?”

“ મેં લંપટ હુવાહું, અયસા કયા જના ? કયસા પયજાનાં ? વો મેરી બેટી હય. ”

“ જમ ઉન્ને કહા કે ગુરૂકી મે ચેલી હું, -જમ હમને પયજાના કે આપ લંપટ હુવે હોગે. ”

“ ચલે જાઓ-તુ મેરેજ્યેસે લંપટોકા ચેહ આશ્રમમેં કામ નહિ હય. જાઓ, નહિતો લશ્મ કરુંગા-” ગુરૂનો પ્રકોપ જાણીને ચેલાઓ બિચારા એકદમ આશ્રમ છોડી પશ્ચાતાપ કરતા નાશી ગયા અને પ્રમાદને ઘૈય આપીને પોતે નદિના કિનારા પર જવા નીકળ્યા. નિર્ભય પ્રમાદ, ગુરૂનો પ્રચંડ પ્રતાપ જોઇને વિસ્મય પામી. જો કે તેને પોતાની વિપત્તિ કહેવાને ઇચ્છા થઇ, પણ તરત ગુરૂએજ કહ્યું કે,-

“તુ મત ગલરા-મયે અબી આતા હું-મગર ઇસ દરમ્યાન તેરેકા કામ હોવે સો નદીકે તટપર ચેહી માર્ગમે ચલે આનાં !” એમ કહી ગુરૂ ચાલ્યો. માત્ર હવે પછી બનવાનાં બનાવને સમાધિસ્થ રહીને જાંચા અને જાણ્યા પછીજ પોતે નદીપર ગયો-પાપીનાં પાપનો ઘડો પુર્ણ કરાવી તેને શાસન કરવાજ ત્યાં ગયો.

મહાન તપસ્વીઓ, કુદરતના કાયદાનો ભંગ ન કરવા માટે, જે બનાવ બનવાનો હોય, તેની વચ્ચે ન આવવામાં મહત્તા સમજે છે. આ ગુરૂના પ્રતાપે કલાજીને સ્મશાન જ્ઞાન થયું, તે સમયે જાણી ગયા છે. તે જાએ આ ચાલુ પ્રસંગમાં કલાજીને પરમાર્ગ દર્શન કરાવતી વખતે પણ જોઈ ગયા છીએ, જે કે આ ગુરૂનો કલાજી પર વધુ પ્રેમ છે. અને હજી પણ કલાજી પર પડતી વિપત્તીને તે દુર કરતા નથી, તેનું કારણ-માત્ર એટલુંજ હોવું જોઈએ, કે ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલી વસ્તુનો જય પરાજય જે સમયે થવાનો હોય, તેજ સમયે એ મહાન પુરૂષો નિમિત્ત દાખલ વચ્ચે પડે છે. કલાજીને જે અચાવવા ચાહત, તો એ ગુરૂ તરત સઘળો પ્રપંચ ખુલ્લો કરત. પણ મનુષ્યનેજ માત્ર નિમિત્ત આપવા પોતે વચ્ચે પડતા નથી. અને મનુષ્યનો ભાર મનુષ્ય ઊપાડીને તેનો લાભ કે નુકશાન તેની મેળેજ મેળવતા હોવાથી એ પુરૂષો દુર રહીનેજ સર્વ મનુષ્ય હાથે સૃષ્ટિનો વ્યવહાર ચલાવે છે. પ્રમાદને પુર્ણકૂટીમાં રહેવા દેવાનો સખબજ એ હતો. માત્ર અભય અને તર્કપ્રસાદને હવે તેના પાપનો પસ્તાવો કરાવવાનો હતો. પછી તે શા માટે આશ્રમમાં ન રાખે ? સમાધી સમયે ચેલાને નિમિત્ત, માત્ર પ્રમાદની પવિત્રતા જાળવવા આપ્યું, ત્યારે પાપનો ઘડો ફેડવાનો સમય આવેલો હોવાથી પ્રમાદને એકાન્તમાં રહેવા દેવાની, અને પાપીઓને તેનાં ફળ ભોગવવાની તક આપવામાં એ યોગી કેમ મહત્વતા ન માને ? યોગિ નદી-

પર ગયો, અને તર્ક તથા અભય એકદમ તે આશ્રમમાં આવ્યા. પ્રમાદે તેને વિશ્વાસુ આદરથી વધાવ્યા—અને ગુરૂની ગેરહાજરીમાં અભયસિંહે તર્કપ્રસાદથી છુટો થઈને પ્રમાદને દૂર લઈ જઈને પોતાનો પાપનો ઘડો પુર્ણ કરતાં કહેવા લાગ્યો. અધીરી પ્રમાદે પ્રથમ પુછ્યું.

“ મહારા વિશ્વાસુ અમીર ? તારી દયાને શરણુ થએલી આ દીન નારીના દુઃખનો અંત આવશે ? ” પ્રમાદે ગદગદતે કંઠે કહ્યું.

“ આવશે—અધીરી કુંવરી ? ધીરજ પકડ—દરેક વીજની હદ હોય છે, તેમ તારા સંકટની પણ હદ હશે—પણ શું કહું, ઓ અભાગી સુંદરી ? તારા એવફા થએલા ધણીનો કોઈ કેકાણે પત્તો નથી. એટલે તે દુઃખ તો તને લાગતુંજ હશે. પણ અફસોસ ? તારા દુઃખોમાં વધુ ઉમેરો થાય, તેવા સમાચાર મળતાંજ મહારી છાતી પણ શટી ગઈ છે. ” તરકટી રાઠોડ, પ્રમાદને ગંભિરતાથી કહીને રડવા જોવું મોઢું અતલાવા લાગ્યો. ઢોંગનો બીજા અંકનો પહેલો પડદો ખુલ્લો કર્યો.

“ હાય ? હું અભાગણી અબળા પર વળી શી વિપત્તી ? કહો ? મારા દાતા ? કહો—મુડદાંને જ્યમ વીજળીનો ભય નથી હોતો, તેમ હું સંકટના સપાટાથી મડદું થએલી અબળાને વિપત્તિરૂપી વીજળીનો કશો ભય લાગશે નહિ. હવે મને વધુ દુઃખ થાય, એમ ધારીને એ વાત કહેવાને ન થોભો. જલદી કહીદો, એટલે તેની પણ હદ આવે. ”

“ બાઈ ? તારો આપુ જયસિંહરામચરણ પામ્યા છે, અફસોસ ! ”

“ મારા આપુ પણ ગયા ? હાય ! તારે મહારી માતા એકલડી થઈ ? ઓ ઇશ્વર ? તારો મહારા પર કેવો પ્રકોપ ? માફ હવે કોઈ નહિ ? હું આ દુનિયામાં નાવારેસ ને નિરાધાર થઈ રવડી

મૂર્છ ? હાથ-હવે હું ક્યાં જાગીં ? કોને શરણે થાજીં ? કોને કહું ?
અરે રામ ? તારામતી, અને દમયંતી કરતાં, દ્રૌપદી અને શકુન્તલા
કરતાં પણ મારી જુરી દશા ? ઓ અભાગી પ્રમાદ ? હવે તારૂં
કાઈ નથી ? આ પરમેશ ?

“ છે, ઓ સુંદરી ? તારો વાલી છે—નં તુજ ચાહતી હોય,
નં તારી ઇચ્છા હોય તો, તારો વાલી હાજરજ છે. તું નિડર થા—
અનાધારનો પણ ઇશ્વર બેલી છે, અનાથનો નાથ સર્વનો દાતા છે.
બોલ—ને તારી મરજી હોય તો બોલ—તારા વિકારો બાળુ કરીને
બોલ—પાળનાર—જીવાડનાર ને સૂખ દેનાર વાલી છે. ” અભયસિંહ
જીસ્સામાં અને મોહમાં કહ્યું.

“ છે ? કાણ છે ? હવે શું આ જગતમાં આ અભાગીનારનું
વાલી રહેલું છે ? હા ! હા ! મારી વહાલી જનેતા છે ? ઓ ! તે
મહારા વિના ટળવળતી રવડતી હશે ? અરે ! તેના આ દુઃખી
વખતે પણ હું અભાગિણી હાજર નહિ ? અફસોસ ! અભય !
અભય ! હવે તમે મને જે બચાવવા ધારતા હોય, મારૂં રક્ષણ
કરવા ધારતા હોય, તો મને મારી માવડી પાસે તેડી જાઓ—અરે,
મને ત્યાં જવાદો—ચાલો ” પ્રમાદ રડતી ચોધાર આંસુડે તેણીને
અરજ કરવા લાગી. અભયસિંહ તેણીને પોતાની પત્નિ કરવા કંઈ
કંઈ સમજવા લાગ્યો. ઘણે દૂર પણ સામી દષ્ટિથી નિહાળી શકાય.
તેવી રીતે બેઠેલા અધમ તર્કપ્રસાદના ઇસારાથી અભયસિંહ,
કપટની જાળ વધુ ફેંકવા લાગ્યો.

“ નાદાન સુંદરી ? જરા ધીરજ ધર—તારો પિતા મરી ગયો
તે ખરું, અને તારી માતા પાસે જવું, એ પણ બરાબર—પણ—હવે
ઉતાવળ કરવી શું ખપતી ? શું તું જલદી જવાથી તારો બાપ પાછો
આવવાનો હતો ? ”

“પણ—મ્હારી માતા તો મને જોઈ જરા શાન્ત થશે ? તેણી તો હવે એ પ્રકારની હોળીમાંથી બચશે. બસ—બસ—ઓ લલા સરદાર ? મને લાંજ મુકી આવો. હું તમારો ઉપકાર માનીશ. જન્મભર તે બદલો નહિ ભૂલીશ. તમને મારા શુભેચ્છક માનીશ.”

“ખુશીથી ચાલ. પણ ઓ નિરાધાર ઓરત ? તેં તારા લ-વિષય માટે શું ધાર્યું ? શું આ અમુલ્ય જીવંતી ધુળમાં મેળાશ. ?”

“ધશ્વરની તેમ મરજી છે, તો હું શું કરીશ ?”

“જૂહું. ધશ્વર શું કરે ? તારે વરવું હોય, તો કાણુ ના પાડે ? સાંભળ સુંદરી ? તારે હાથ તક સારી છે. કલાજીનો પતો નથી. તારી માતાની મરજી છે, અને જો તું તેણીને મળે તો તેમણે તારો પવિત્ર હાથ મને સોંપવાને કબુલ્યું છે. બોલ તારી મરજી છે ?”

“હાલ તે વાત હું કબૂલી શકતી નથી. શું હાલ આ દયાણુ કરવાનો સમય છે ?”

“હા—હું કહું છું કે સમય છે—જો તમે કબુલ કરશો, તોજ તમારું લલું થશે.”

“નહિ તો ?” પ્રમાદ છેડાઇને બોલી “શું તમે મ્હારી મરજી વિરૂદ્ધ દયાણુ કરીને મ્હારા હાથની માગણી કબુલ કરાવશો ? બનશે નહિ—વરવું, એ મારી ખુશી પર છે, તેમાં માખાપની મરજી, સત્તાધીશનો જીલમ, કે ગુરૂનો બોધ અસર કરી શકતો નથી. મેં એક જણને પ્રેમ આપ્યો છે. જો કે તે પ્રેમી બેવફા થયો છે, તો પણ શું મારી આત્મવૃત્તી ચળિત થઈ છે ? પ્રેમી ગયો, તો તેથી શું મારી પવિત્રતા ચાલી ગઈ છે ? હું યોગિની થઈશ—હું રવડી ભટકી-ને તેને શોધીશ, અને નહિ મળશે, તો છેવટ ધશ્વર સ્મરણમાં મારો જન્મ પુરો કરીશ, પણ એક વખત મેં મારા મનથી વરેલા પતીને તજીને—અરે ! મારા બેવફા ભરથારને પણ જોયા સિવાય—તેની રજા

લીધા સિવાય, કદી-કદી આડું પગલું નહિ ભરીશ. અને તેવી હઠ લેતાં કદી મને મોટા રાજા તરફથી—અરે માથાપ તરફથી કે ભલા દેવે તરફથી પણ પ્રગટ દયાળુ થશે, કદી દુઃખ થશે, તોપણ સહીશ; પરંતુ હું કદી ખીજાને નહિ વરીશ. ને તમે મેહેરબાની કરવા ચાહતા હોય, તો મારા મુરખી ? મને નવાગદ મુકવા ચાલો—અંગર તમારી અપવિત્ર માગણી હમણાંજ કબુલ કરાવીને મારી પર દયાળુ કરવું હોય, તો મને દરકાર નથી—હું આ ચાલી. કેમકે તમને તમારા સાથીપણાંની દરકાર છે, તેટલીજ મને મારા પવિત્રપણાની દરકાર છે ” એટલું બોલીને પ્રમાદ એકદમ ઉઠી ચાલવા માંડી. અભય-સિંહ ગભરાયો. બાજુ બગડેલી જાણીને કળ વિકળથી કામ લેવા તેણીની પાછળ દોડ્યો. પ્રમાદને રોકીને તે મારી માગતાં બોલ્યો.

“ ઓ પવિત્ર સુંદરી ? ઓ પ્રેમદદ પ્રમદા ? મને માફ કર. મહારાથી કદી નાદાની થઈ હોય, તો તે ક્ષમા કરે—ચાલ—તારી મરજીને તાબે છું. ”

“ ઠીક છે. તો તમારો ઉપકાર થશે. અને છેવટ નંત આ મન શાન્ત પામશે, તથા આત્મા કબુલ કરશે, તો હું તમારેજ શરણુ થઈશ ” પ્રમાદે, સમય જોઈને દાવ માંડ્યો—અભયને ધિરજ આવી. તેને મન વિશ્વાસ બેઠો છે, તેને છેડવા કરતાં, પટાવી ફેસ-લાવીને પોતાની કરવામાં અભયે લાલ જોયો, અને તેમ કરતાં બોલ્યો ” બાતુ ? સારે હવે આપણે ચાલશું ?

“ હા—જરા બેસો—યોગી મહારાજ નદી કિનારે ગયા છે, તેની રજા લઈ આવું. કેમકે તેઓ કહી ગયા છે, કે જો તું અહીંથી જાય, તો મને મળી જશે. ”

“ તેમ ન મળો તો ચાલશે નહિ ? કાણુ જાણે ક્યાં હશે, ચાલો, ચાલો ? ”

“ના—તમારાથી તેમ નિકમહરામ થઇ શકાય, પણ મારાથી નં થવાય. જોધપુર રાઠોડનું માન રાખીને, મને તેણે તમારા દીવાનના કહેવાથી રાખી તેનો આ બદલો ? અરે બદલો તો ઠીક, પણ તેના અજાણપણમાં ચાલી જવું ? શરમ છે. આટલા આટલા દિવસથી મારું રક્ષણ કરે, તેની રજા લેવા પણ ન જવી ? એટલી હદ સુધી તેને ગેરઇનસાફ અપાય ? ખચિત એવા ગેરઇનસાફ કરનારા નાનનો, પૃથ્વી તળમાં ડૂબી મરી જાઓ. તેનું સત્યાનાશ થાઓ.” “ત્યારે હમે સાથે આવીએ તો ?”

“ના—કંઈ તરફી લેવાની જરૂર નથી. હું હમણાંજ આવી. લગાર ખેસો. પ્રમાદ જલદીથી ચાલવા માંડી. “માતાને મળવા જવું, અને તેથીજ અભય સાથે જવું” એમ નક્કી કરી માત્ર રજા લેવાજ યોગિ પાસે ચાલી—કુદરતેજ તેના પવિત્રપણાનો પ્રકાશ પ્રગટ દેખાડવા મોકલી—અભય, તર્કપ્રસાદ પાસે આવ્યો, અને તેને સંઘળી હકિકત કહી, આ પરથી તર્કપ્રસાદે તર્ક બાંધ્યો કે, “એ છોકરી છેતરીને ચાલી ગઇ.” એ પરથી બન્નેજણુ તેણીની પાછલ ચાલ્યા—પણ જ્યાં નદી પાસે દરેક જણુ પહોંચે, તેવાંમાં તો યોગિની પાસે અનાથતારાને બેઠેલી જોઇ. પ્રમાદ તેને જોઇ ચમકી, ને પ્રગટ થવા બદલે, એક તરફ છુપીને તારાની વાત સાંભળવા લાગી. અને તર્કપ્રસાદ તથા અભય પણ તારાને જોઇને આશ્ચર્યતાથી ગભરાતા પરિક્ષકના પ્રકાપનું બળિદાન થયેલા કળિકાળ માફક કંપવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૪ મું. દુઃખિયારી બાળાનો ઢંક વૃત્તાંત.

(બેદનો ખુલાસો)

દુહો—હોવાનું જે જરૂર તે—મહાનને પણ થાય;
નીળકંઠને નમ્રપણું, સાપ સૂવા હરિ રાય.
નહિ બનવાનું નહિ બને, બનવું વ્યર્થ ન થાય;
ક્રમ ઔષધ એ નવ પિયો, જેથી ચિન્તા બાય.

(હિતોપદેશ)

ભટ્ટીમાં પકવ્યા સિવાય માટીનો કાચો ઘડો જેમ શિતળ પાણીના પ્રકોપથી તરત પીગળીને ફટી બાય છે, તેમ સત્યનાની ભટ્ટીમાં પકવ્યા સિવાયનો તરકટી ઘડો, પાપી પાણીના પ્રકોપથી ત્વરિત ફટી જતાં વાર લાગતી નથી. અભયસિંહ અને તર્કપ્રસાદનાં તરકટની હદ આવી રહી. તેના પાપનો ઘડો હવે પુર્ણ ભરાઈ રહ્યો. અને તેનું ફળ આખવાને તત્પર થએલું તેનું કમનશીબ હવે આગળ વધ્યું.

વાંચનાર ? તારા, પેલા પવિત્ર કમળાપ્રસાદના દેહને મૂકીને, તેને માટે જળ ઉપાય શોધવા જંગલમાં ફરતી ફરે છે, એ વાત તારા મગજમાં તાજી છે. તેણીએ નીકળ્યા પછી એ વિચાર ધાર્યો છે, જેમાં પેહેલો તેને સજીવન કરવાની દવા મેળવવાનો, અગર તેમ ન થાય, તો ખીન્ને તેની લાસને ઠેકાણે પાડીને પોતે બળી મરવાનો—એ પણ તું જાણી ગયો છે. હવે તેના વિષે જે હકિકત મળી છે, તે તરફ નજર કરીએ.

તારા, ભટકતી—રખડતી—લથડતી—એક નદીના કિનારાપર આવી

ચડા. જ્યાં તેણે એક સમાધિસ્થ બાવાને જોયો—કે જે બાવો તેણીને અરવલ્લીના પહાડી પ્રદેશમાં અખાડી રહેઠાણમાં બેભાન સ્થિતી વચ્ચે અદૃશ્ય જોવામાં આવ્યો હતો. તેની પાસે તેણી ગઢ, અને દુઃખિયારી બાળા દુઃખની મારી રડી પડીને તેને પગે પડી. યોગિ તો તેની સર્વ હકિકત જાણતો હતો, પણ તેમને તો આ બાજુ રમાડવી હતી, પછી શા માટે તે પોતેજ બોલે ? શ્રીરામ શું જગત-નિયંતા ન હતા ? શું સર્વ વસ્તુનું ગુપ્ત રહસ્ય જાણી શકતા ન હતા ? શું તેના પર વિપત્તીનાં વાદળો આવી શકે તેમ હતાં ? શું તેમના પર થએલા સંસ્કાર તે જાણીને સહન કરવા બદલે માયાયૈ શક્તિથી નહોતા સહેતા ? કૃષ્ણનો ગોપીયો પ્રત્યેનો રાસ—બાળક્રીડા, અને તે મહા પુરૂષને અધમ આંખથી જોનારા નિંદકો, તેના વિષે ઉચ્છિષ્ટ બોલે, તો તેને તે લાયક હતા ? ના—માત્ર માયાવી શક્તિથી તે સર્વ કરી શકતા હતા, તે જાણી શકતા હતા; પણ ભૂમિપરનો અત્યંત ભાર દૂર કરવાને માત્ર મનુષ્ય ચેષ્ટાથી કામ લેતા હતા—તેવીજ રીતે આ મહાન તપસ્વી પણ તેવુંજ કામ લેવામાં યોગ્યતા માનતો હતો. મહાન પુરૂષોને કીર્તિની દરકાર હોતી નથી. તેનું પ્રચંડ તપોબળ તો પ્રગટજ જણાય છે, તો પછી તેને મૃગજનમાં રહીને શું ઉદર ભરવું હતું ? માત્ર તેને તેનું કર્તવ્ય કરવું હતું. ને તે નિયમસર કર્યા જતો હતો—આ સમયે પણ તારાની હકિકત સ્થિર-પણે સાંભળતો હતો. સમાધિમાંથી મુક્ત થઈને તેણે તારાને સઘળું પુછવા માંડ્યું હતું.

“કયું બેટી ? ક્યા સિતમ હય ? કુચ્છ કહેગી તો સહી ? કુચ્છ હાલ સુનાયગી તો સહી ?”

“હા. મારા અનદાતા મુની ? હું કહેવાજ આવી છું. પણ મહારાજ ? હું માફ દુઃખિ વૃત્તાંત કહું, તે પહેલાં મારે એટલું કહેવું

છે, કે એક મ્હારો ભલો ભાઈ પાસેના વગડામાં એકાએક કંઈ થઈ જવાથી બેભાન થઈ ગયો છે. મને તો લાગે છે, કે તે મરી ગયો છે, અરેરે ! કેવો ભલો માણસ ? કેવો પવિત્ર પુરૂષ ? હાય ! શું તે જીવતો થશે ?”

“ હોગા—જો તે ભલા હોગા—જો તે પવિત્ર હોગા, સો ઉનકું ઉનકા ભાગ્ય ચારી દેગા—મગર મયેં પુછતા હું કે ઓ ભલી ઓરત ? તું જંગલમેં કયું આપ ? ” તારા આ પ્રશ્નનો જવાબ આપે, તે પેહેલાં અભયસિંહ અને તર્કપ્રસાદ વચ્ચે હુલ્લડ થયું. તારાના મ્હોડામાંથી પોતાના ભાઈના મરણની વાત નીકળતાં તર્કપ્રસાદ ચમક્યો ! એ ભાઈ બીજો નહિ, પણ પોતાનો પવિત્ર છોકરોજ છે, ને તેજ મુંવા એમ લાગ્યું. તેને હવે પોતાના પાપ પર દ્રષ્ટિ પડી. તેને પોતાનાં અધમ કર્તવ્યનું ભાન થયું. તે હવે આ પ્રયંત તેજ જોઈ શક્યો નહિ. બે સતીઓ વચ્ચે મહાન તપસ્વીનું તખોમળ, નહિ અભયથી કે, નહિ તર્કપ્રસાદથી સાંખી શકાયું. તેઓ તો એકદમ ત્યાંથી નાકા—અને નંદપુર જઈને જલદીજ તપાસ કરવા મ્હાર પડવું, એમ વિચાર કર્યો. આ વિચાર અભયે દર્શાવ્યો. તારા પર ભરંસો રાખનાર, તર્કને તેણે સમજાવ્યો. તોપણ અધીરા મનના તર્કે એકદમ નંદપુર જઈને આ મુંદરીઓ આજ સ્થળમાં હોય, એટલામાં પોતાના પુત્રની તપાસ કરીને મારતે ઘોડે આવવા ત્યાંથી ઉપડ્યો. અભયને વિટંબના થઈ. તેને સુડી વચ્ચે સોપારીનું થયું. તર્કપ્રસાદનાં કાવતરાંથી પોતાનો સંસાર ધુળ મળ્યો છતાં, વધુ વિપત્તિ આવવાનું ચિન્હ તેના તરફથી જણાયું. તેને ત્રિશંકુતું થયું. તર્કપ્રસાદ, તેના દીકરાના મર્ણુ પછી કદી તારાને જીવતી જણીને તેના પર આરોપ મુકશે, અને વાત ખુલ્લી થશે, તો વિના મોતે બેઆબરૂ થઈને મરવું પડશે. ”

એમ અવિચારી અભયે જાણ્યું. તેનું પાપ તેના મેં આગળ દેખાયું. “નાદાનકી દોસ્તીમેં જીવકા ઝયાન” એ કહેવત યાદ આવી. પણ ફસાઈ પડેલા અભયે, તર્કપ્રસાદને લાલચ, અને લોભમાં નાખીને શાન્ત કરવાના દરેક ઉપાય યોજતો જોધપુર ગયો. અહીં તારાએ પોતાની વાત શરૂ કરી—“મહારાજ? હું એક દુઃખિયારી બાળા છું. મારું વૃતાંત બહુ લાંબુ છે. તોપણ ટુંકમાં કહું છું કે હું જેટલી અભાગણી તેટલીજ પાપિષ્ઠ સ્ત્રી છું. મેં મારે હાથેજ મારા સુખનું નષ્ટાદ વાળ્યું છે. અરેરે આ દુઃખિ દીન મારા પોતાનાજ અજ્ઞાનપણાથી પ્રાપ્ત થયો છે—હું એક પવિત્ર અને પતિવ્રતા ઓરત છતાં કારસ્તાની કૂતરાને શરણે થઈને હડકાઈ બની છું. ઓ મહારાજ? હું અધમ છું.”

“મન ૨૩—બોલ દે, તું કયસે અધમ હુઈ ? કયા પાપ કીયા ?”
 ‘પ્રમાદસુદરી પાછળ ઉભી છે, અને વળી તેણીને પોતાના મનની અંદેશા ભરેલી આવતો ખરી થશે, એમ ધારીને આ વિનોદ ચલાવ્યો. તપસ્વીના આગૃહે તારાએ પોતાની કર્મ કથા શરૂ કરી. “મહારાજ? હું ભાટી દરબારની કન્યા તારા છું. મહા પ્રતાપી વીરપુરૂષ કલાજી રાઠોડના પ્રતાપે હું પવિત્ર રહી છું. પણ મેંજ-મેંજ મહારા સ્વાર્થને ખાતર તેની જીંદગીનું નષ્ટાદ વાળ્યું છે. મને પવિત્ર રાખવા માટે તેણે જે કાળજી ધરાવી છે, તેણે જે નિષ્કામ વેઠ્યું છે, તેણે જે ભોગ આપ્યા છે, તે માટે મારે જે ઉપકાર માનવો જોઈએ, તેના જે બદલો વાળવો જોઈએ, તે જુદીજ રીતે વળાવ્યો છે. કલાજીને પરણવાની લાલચે મેં અભયસિંહ રાઠોડ મારફત તેની પવિત્ર પ્રિયા પ્રમાદસુદરી માટે વહેમ નખાવીને પ્રેમથી દૂર કરાવી, પણ છેવટે એ પવિત્ર પુરૂષે પોતાની ટેક ન છોડીને પોતાના મિત્ર અભય સાથે મને પરણાવી. હીણ અકલના અભયે પ્રથમ તો

કલાજીને પોતાના દરબારમાં રાખ્યો, પણ રાજ ખટપટી અને પ્રપંચી તર્કપ્રસાદ નામના હીચકારા કારભારીએ, પોતાના સ્વાર્થને ખાતર અમને દરેકને જુદું સમજાવીને અમારું નખખોદ વાળ્યું. અભયને એમ સમજાવ્યો, કે “ તારી સ્ત્રી તારાને કલાજી સાથે સંબંધ છે. ” મને અને કલાજીને છુપી મસલતમાં સામેલ કરીને અભયને બતાવ્યું કે “ આ સ્ત્રી કલંકીણી છે. ” આ ઉપરથી કાચા કાનના અભયે, કલાજીપર કાવતરું રચ્યું. અને જુદો કાગળ બનાવીને કલાજીની સહી લીધી. તે કાગળ કર્નલલેલીને બતાવીને દિલ્લી સરકાર મારફતે કલાજીને ખોટી રીતે કેદ કરાવ્યો, તે પછી મને મારી નાખવાને માટે એ ચંડાળ તર્કપ્રસાદે, અભયને ઉશ્કેર્યો, અને પોતાના છોકરા કમળાપ્રસાદની મારફતે માંડે ખૂન કરવા મને જંગલમાં મોકલી. પવિત્ર અને જ્ઞાની કમળાપ્રસાદે મને મારવા વિષે હકીકત કહીને તે રડી પડ્યો. તે પોતાના પિતા તથા રાજના અધમપણા વિષે પશ્ચાતાપ કરીને મને આ સધળો ખુલાસો તેણે કર્યો; અરે ! હું અજાણને તેણેજ આ ખબર આપી. આજ સુધી હું અંધ હતી, બિલકુલ અજાણ હતી. તેણે મને દેખતી કરી, અને મને એક જાહેન તરીકે ચાહીને તેણે એ અધમ કૃત્ય કરનારને સજાએ પહોંચાડવા માટે પણ લીધો. અરે ! અરે ! તેવામાં તો તે મુર્છિત થયો, અને હું અનાથ તારા—

“ અનાથ તારા ? હું દુઃખિયારી પ્રમાદને કહેવા અહીં આવી ? ” આંખમાંથી આંસુનાં નીર ટપકતાં હતાં. હૃદયમાં સત્યતાનો ઉમળકો ઉછળતો હતો. પુર્ણવાત થઇ રહેવાની વાટ જોતી હતી એવી પ્રમાદ એકદમ દોડતી આવીને તારાને ગળે વળગી પડી.

“ કોન હય ? પ્રમાદસુંદરી ! તું કાંહાસે ? કયું આઇ ? ” યોગિએ અજાણપણે પુછ્યું.

“ હા-હું હતભાગી-હીણાયલા નશીબની પ્રમાદ આવી. મ્હારા ભાગ્યે મને મોકલી. મારી બહેન તારાને મળવા આવી. ” પ્રમાદ, તારાથી છુટી પડીને બોલી.

“ બેન પ્રમાદ ? અરે હું પાપીણીને મળવા આવી ? ક્યાંથી ? અભાગી તારાનાં અધમપણાને ન નિહાળીને મળવા આવી ? ” તારા રડતે સાદે બોલી.

“ બોલ, બહેન ? બોલ. મેં તારા નિર્દોષપણાની સઘળી હકિકત અહીંજ છુપી રહીને સાંભળી છે, અને તારા અધમ ધણીનાં અપવિત્રપણા વિષે હજી સુધી મેં નિહાળ્યું નહોતું, પણ હમણાંજ તેના પાપી પાખંડથી તે પ્રગટ થયો છે, હું ભોળીનાર શું બાણું ? પણ તેના દુષ્ટ વિચારેજ મને માહિતી મેળવી આપી છે, તે આ યોગીરાજની ઝુપડીમાં છે, બહેન ? હુ વધુ ખબર કહું, તે સાંભળ ! હવે મને સુજે છે, કે મને તે લોકોએ ફસાવી છે, પણ ના' ફસાવી નથી, તેણે મ્હારાપર કૃપા કરી છે, અગર જો એ લોકો પ્રપંચ કરીને મને આ ગુરૂના શરણમાં નાખતે નહિ, તો આ બેદનો ગંભિર ખુલાસો કદી પણ થતે નહિ, હાય ? પણ એ પાપીઓની શી વાત કહું ? ” પ્રમાદની આંખે અંધારાં આવ્યાં.

“ કહે, બહેન ? વળી તારાપર શું કોપ ગુજર્યો ? તારા ધણીને ન છોડ્યા, તો તને છોડે ? તને શું કહું ? ” તારાએ પુછ્યું.

“ મને પ્રથમ કર્નલલેલીને બંગલેથી બુદ્ધ સમજાવીને ઉપાડી ! કલોજી, તારાને લલને ન્હાસી ગયો છે, માટે તેને બન્નેને ધિકાર દેવા ચાલ. હું ભોળી, અરે, અભાગી અબળા તેના વિશ્વાસે ચાલી, અને તર્કપ્રસાદ સાથે ગુરૂના આશ્રમમાં આવીને રહી. હવે મને લાગે છે, કે એ પાપીઓએ પોતાની ખુરી મતલબ સાંધવાજ મને ત્યાંથી બુદ્ધ સમજાવી ઉપાડી હશે-કેમકે અગર જો હું ત્યાં હૈયાત

હોજાં, તો તે કલાજી માટે જે કામ કરે, તેમાં હું વચ્ચે પડું, એમ તેને લાગ્યું હશે. પણ અરે, તે પછી હમણાં મને આવીને તેઓ કહેવા લાગ્યા, કે કલાજીનો પતો નથી; અને તું મને વર ! અરે, તેમ કહેતાં હિચકારો શરમાતો નથી, અને મને વધુ દુઃખમાં નાખવા કહે છે, કે “ તારો આપ મરી ગયો. હાય ! તેના દુઃખથી વધુ દુઃખ થઈને મારી માતાને મળવા સારૂ મેં તેની સાથે જવા કબલ્યું. અને હું ગુરૂની રજા લેવા આવી, પણ ત્યાં તો આ પાપનો ઘડો ફુટ્યો, અને એ અધમ, ચંડાળ, કૃતદ્વી અને પાપીઓના પ્રપંચ પ્રગટ જણાઈ આવ્યા. પણ એહેન ? કહેની ? કલાજી સલામત તો છે ? ”

“ હા એહેન ? તારો ઘણી સલામત છે, તે ખોટાં તહોમતથી પકડાયો છે, પણ ફિકર ના કર-હવે આપણે એ મળ્યાં છે, તો ઠીકજ થશે. ગુરૂના પ્રતાપે કંઈક કરશું. અભય મારો ઘણી છે, પણ ફરજ, મારી દાતા છે. પણ પ્રધાનપુત્ર-કે જે આપણને આ કામમાં મદદગાર થઈ પડ્યો છે, તેનું શું કરવું ? અરેરે ! તેની લાસને હું એકલી મુકીને આવી છું, તેનું શું થયું હશે ? ”

“ એટા ?-મત ગભરાઓ. ઊંસકું અચ્છા હુવા હય-વો તેરી શોધ કરતા હય. દેખ તેરા ગાડીવાન ઓર તેરા લાઇ ચલા આતા હય ! ” ગુરૂએ તેઓને આંગળીથી બતાવ્યાં. અને સુંદરીઓ હર્ષમાં ઉઠીને પ્રધાનપુત્રને ભેટી પડી-તારાએ છુટી પડવાનો પોતાનો ખુલાસો કર્યો-પ્રમાદની ઓળખ કરાવી, અને યોગિપાસે આવ્યાં.

“ પણ અભયસિંહ અને તર્કપ્રસાદ આ પાસેજ છે ! ” તેઓને મેં માર્ગમાં જતા જોયા છે. ” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું.

“ હા-તે, મને ઉડાવી જવાજ રોકાયલા છે ” પ્રમાદે કહ્યું.

“ ત્યારે ત્યાં જવામાં બેખમ છે. જે તમો દિલ્લી જઈ શકો, તો હું વધુ બાતમી મેળવીને તમારી પાસે આવી પહોંચું. ગાડીવાન

પણ બિચારો શંકાશીલ થઈને પાછો ફર્યો, ને તેણેજ મને શાન્ત કર્યો. તેની ગાડી તૈયાર છે. ગુરરાજની રજા લઈને કલાજી કને દિલ્લી જાઓ. ”

“ હા—દરબાર મને મદદ કરશે. ” તારાએ કહ્યું.

“ મને પણ વચન આપેલું છે, કે તે યોગ્ય વખતે મને મદદ કરશેજ. પણ ત્યાં પ્રધાનપુત્ર આવે, તે પેહેલાં મારી ભલી માતા મેડેમ મોરગરેટ અને મીસ લયલાને મારી ખબર કરીને મી. લે-લીની મદદ માગે, અને તે પછી દિલ્લી આવે—”

“ હા—એ વધુ ઉત્તમ છે—ચાલો. ગુરરાજની શી ઈચ્છા છે ? ” કમળાપ્રસાદ બોલ્યો.

“ તુમ જાઓ. મેંભી પીછાડી આતાહું. સુંદરી ? જાઓ. તુમેરા કામ સફળ હોગા. ”

“ જય—મહારાજ. આપ ત્યાં પધારો, અને હમારાં દુઃખ ટાળો. ” એમ કહી સંવે નમીને ત્યાંથી છુટાં પડ્યાં. તારા, પ્રમાદ અને ગાડીવાન દિલ્લી તરફ ચાલ્યાં. પ્રમાદનો સંદેશો લઈને ઇલાહી સાથે કમળાપ્રસાદ મી. લેલી પાસે થઈને જોધપુર ગયો. અને યોગેન્દ્રનાથ આશ્રમમાં ગયા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

કલાજીના પક્ષવાદી તરીકે બે રાજબાળા.

ગીતિ—પ્રેમ દબે પાતાળે. તોપણ નલ રનેહ ન્યાળતો આવે;

ગગન શશિ ઉન્નત પણુ, ભૂમિ પરનું કુમુદ પ્રકલાવે.

(બહાદૂરકલો ને અનાથ તારા)

પ્રમાદસુંદરી અને તારા બન્ને સ્ત્રીઓ માત્ર કલાજીની પ-

વિત્ર અને મીઠી મહોબત માટે પોતાના જનનો ભોગ આપવો પડે તો આપીને પણ તેને બચાવવા દિલ્લી તરફ ચાલી નીકળી. તેણી-
ઓને હવે ઘણી હિમ્મત આવી. યોગેન્દ્રનાથ ગુરૂની પ્રસાદી પામેલી
એ રાજબાણાના ભાગ્યનો ઉદય થયો. પાપીનું પાપ પ્રગટ થવાના
ચિન્હ પ્રગટ જણાયાં. બેદનો ખરો ખુલાસો થયા પછી તેણીઓ
પોતાપર આવી પડેલી આશ્તને ન ગણકારતાં તેની સામે લડવા તૈયાર
થઈ. કેટલાક દિવસોના અપવાસથી અંગમાં બિલકુલ તાકાત નહતી.
અને તેમાં તેનાપર પડતાં સંકટોથી તે સંજુરી રાખતાં તેઓ કૃષ
બની ગઈ હતી, તોપણ તે આ વખતે બળવાન અને તેજ્ઞેમયી બની
હતી. ડગલું પણ ચાલી શકવાને તે અશક્ત હતી, તો પણ તે ગા-
ઉના ગાઉ ચાલી શકવાને શક્તિવાન થઈ હતી. માયાપના લાડમાં
અને ઘણીના ખ્યાંરમાં તે ઘણી કામળ બની હતી, તો પણ તેઓ
આ વખતે વજ્ર અને હિમ્મતવાન રહી હતી. તેણી ગુરૂરાજ યોગે-
ન્દ્રનાથને બિલકુલ બીજી રીતે ઓળખી શકી નહતી, પણ આ ગુરૂએ
તો ખાસ પોતાના પવિત્ર અને માયાળુ શિષ્યની પ્રેમાળ સ્ત્રી તરીકે
ઓળખી હતી, ને તેથીજ તેણીઓને માર્ગ બતાવવાને આટલી ખટ-
પટ ઉઠાવતો હતો. પ્રમાદને પોતાના એકાન્તવાસમાં રાખવાની મત-
લબજ એ હતી. અને અંતે તેણીઓને તેની પવિત્રતામાં ફત્તેમંદ
કરવા ત્યાંથી વળાવી હતી.

ગાડીવાન ઘણો ભલો અને દયાળુ હતો. તે આ રાજકન્યાની
સાથે દિલ્લી જવાનો હતો. પોતાની ગાડી આ સ્થળથી ઘણી દૂર
હતી, અને તેથી તેઓ ધીમે ધીમે ચાલતાં હતા—ગાડીવાળો પોતાની
કાલી કાલી, અને બોળી બોલી બોલીને આ રૂપસુંદરીઓને રાજી
કરતો હતો. પ્રમાદ, તારા તરફ, અને તારા, પ્રમાદ તરફ હવે
બિન્ન ભાવથી જોવા બદલે એકજ ભાવથી, અને તે પણ નિર્દોષ

સંબંધથી નિહાળતાં હતાં—જે બનાવ બન્યો છે, તે કુદરતી છે, એમ માનીને તે બંને બાળાઓ, ખાસ કલાજીના પક્ષવાદી તરીકે ચાલી હતી. માર્ગમાં તારા, પ્રમાદને તેની હરણુ થવાની હકિકત પુછતી રસ્તો કાપતી હતી. પ્રમાદે, બહારવટીયાના રહેઠાણમાં જળવેલી પવિત્રતાની વાત કહીને, કર્નલ લેલી સાથે થએલી ગંભીર હકિકત કહી બતાવી હતી. આ અંગ્રેજ સાથે થએલી ઓળખનો મળેલો લાભ, અને તે પરથી મેળવેલો અનુભવ, તારાને સાફ દેખાઈ આવતો હતો. રાજવંશી સ્ત્રી કદી પણ એવો અનુભવ ન મેળવી શકે, તેવી રીતે તેણીએ સર્વ અનુભવ્યું હતું. ને તે સત્સંગનો, પ્રમાદ આ વખતે સદ્ગુપયોગ કરવાનો વિચાર રાખતી હતી. અર્થાત્ પોતાના ધણીને છોડાવવાને માટે તેણે ખાસ પક્ષવાદીનો વેષ ધારીને જવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. તેને તેમાં જે બારીકી શોધી હતી, તે દરેક બાબત તારાને સમજાવતી હતી. તારા, પ્રમાદના કહાપણુ પર આફરીન થતી હતી. પ્રમાદ, મીસ લયલાનાં વખાણુ કરતી હતી. અને તેણીની કેળવણી તથા તેણીના વિચાર સાથે પ્રીતિનાં જ્યારે પ્રમાદ, અધિક વખાણુ કરતી હતી, ત્યારે તેણીનાથી રડી જવાતું હતું. પ્રદેશવાસી, પરગતી અને સુધરેલ બાળા છતાં, દેશી સ્ત્રીપર તેણીની મમતા, તેની વાણી અને વિચાર પર તે દૃઢ બનીને તારાને સમજાવી પોતાનો અનુભવ દર્શાવતી હતી. તારા પણ એક નવી શાળામાં નવું શીખતી હોય, તેમ માનતી હતી. ને તેવામાં ગાડીવાને જ્યાં પોતાની ગાડી અને બળદ રાખ્યાં હતાં, તે સ્થળમાં લગલગ આવી પહોંચ્યાં હતાં. પણુ ત્યાં આવી પહોંચે, તે દરમ્યાન તેણીને એ સ્વાર મળ્યા હતા. આ સ્વારો આ રૂપસુંદરીને જોઈને થંભ્યા, પોતાના ઘોડાની લગામ ઠાપીને તેઓ એકદમ નીચે ઉતરી તેઓની વચ્ચે પડી આડા ઉભા. પ્રમાદે હિંમતથી કહ્યું. ” કેમ ભાઈ ? તમે કાણ છો ? અમને માર્ગ

હોવા દેવાનો અટકાવ કરીને તમારે વચ્ચે હિલવાની શી જરૂર પડી ? અમારા કહેવાથી કંઈ ગેરઘનસાફ થાય, તો માફ કરજો. અમને જવું છે, માર્ગ આપો. આસપાસ ઝાડી છે, તેથી તરફી આપવી પડે છે. માફ કરજો. બે મિનીટનું કામ છે. ”

“ ખુશીથી માર્ગ આપીશું. પણ મને કહેશો, કે તમે કાણ છો ? અગત્યના પ્રસંગે તમને પુછીએ છઈએ. પુછીને તમને હરકત કરવાના નથી, એમ સમજીને ખરી વાત કહો. ”

“ હમે રાજકન્યા છઈએ. અને ચોક્કસ કારણે હમે અહીંથી દિલ્લી જવા ધારીએ છઈએ. મારો આ ગાડીવાન છે, તેની ગાડી પાસેની વાડીમાં છે, તેથી ચાલતાં જઈએ છે ” તારાએ તેઓને ખરા ખુલાસાથી જવાબ દીધો.

“ ખુશીથી જાઓ-પણ—

“ બોલો. તમે શું કહેવા ઇચ્છો છો ? પ્રમાદે તેઓને બોલવાની છુટ આપી.

“ બાઈ ? તમારા બેમાંથી કોઈ “ પ્રમાદસુંદરી ” એવું નામ છે ? ”

“ કેમ લાઈ ? તેનું કંઈ તમને કામ છે ? ” પ્રમાદે, નિર્ભયપણે પુછ્યું.

“ હા, બાઈ ? તેમની શોધ માટેજ હમે નીકળ્યાં છે. ”

“ કાણના તરફથી ? ”

“ એટલે ? શું તેના તરફથી કંઈ બેચાર શોધ ચાલુ છે ?

“ હા, હું ધાઈ છું ! ”

“ તમારા ધારવાપરથી હવે હમને પત્તો મળી શકે, એમ લાગે છે. બેચાર શોધ કાણુ કરતા હશે, તે ખબર નથી. પણ અમે તો લેલી સાહેબ તરફથી નીકળ્યા છે. ”

“ ઓ ! મારા લેલી સાહેબ તરફથી ? મીસ લયલા અને મેડમ માર્ગરેટ કેમ છે ? ”

“ સારાં છે, પણ ત્યારે તમેજ પ્રમાદસુંદરી ? ”

“ હા, બાઈ ? હુંજ, તે હીણુભાવ્યની અબળા. ”

“ શાખાસ—ફીક પત્તો મળ્યો, ત્યારે તો હવે તમે હમારી સાથે આવશો કેની ? મીસ લયલા તમને ખલુ જાંખે છે, મેડમ માર્ગરેટ પણ હમેશ યાદ કરે છે. ”

“ બાઈ ? હમારાથી હાલ આવી શકાશે નહિ, કેમકે હમને દિક્ષી કામ છે, અને તે કામ એવું છે કે તેની ખીના મૂખથી કહી શકાય તેમ નથી, પણ કર્નલ લેલી સાહેબને મારે નામે સલામ કહીને કહેજે, કે તમારી પાસે જે માણસ મારી ઈલાણી લઈ આવેલો છે, તેને ઘટતી મદદ આપીને જો અને તો દિક્ષી આવજો, જેવા તમે રક્ષણ કરનાર થયા, તેવાજ હવે મદદગાર થજો. ”

“ પણ બાઈ ? અંગલામાંથી તમે શામાટે નહાશી ગયાં ? ”

“ બાઈ ? હું નાશી ગઈ નથી, ત્યાંથી મારા પિતાને ત્યાં જવું ન ગમ્યું, તો હું નહાસી કેમ જાઉં ? અરેરે ! મારી દાસીના કહેવા મુજબ હમારી કામ મહારા માટે તરેહવાર બોલતી હતાં, છતાં એ અંગ્રેજ કુટુંબના માયાળુપણાથી હું ખિલકુલ ગઈ નહિ, તો નહાસી કેમ જાઉં ? પણ અરે ! હું દુર્ભાગી એક કારસ્તાની કૂતરાનો ભોગ થઈ. હું કાચાકાનની અબળા પ્રેમના ઘેલાપણામાં મૂર્ખાવનીને મેં મહારા અચાવનાર લેલીને તસ્દીમાં નાંખ્યા—”

“ ત્યારે શું તમે કોઈ આદમીના કહેવાપરથી ચાલી નીકળ્યાં ? ”

“ હા—જધપુરના રાઠોડ અલયસિંહ દરબારની જુડી સમન્વટથી હું ચાલી આવી. પણ હવે વખત થાય છે, માટે તમે જાઓ, જોધપુર દરબારે કરેલાં કાવતરાંથી કેદમાં પડેલા કલાજી માટે એ

રાજબાળા તેનો પક્ષ કરીને દિલ્લી જાય છે. જો એ કાવતરામાં કલોછ તદ્દન નિર્દોષજ છે તો, જો હમે પણ પવિત્રજ હર્ષશું અને એ કાવતરું કરનાર અભય અને તર્કપ્રસાદ, ચોકસ ગુન્હેગાર હશે તો, તેઓને ઇનસાફ આપવાને ઇશ્વર સદા તત્પરજ હશે. હમે એક અબળા તરીકે ગુમાન રાખીને નહિજ, પણ એક રાજવંશીના બીજ તરીકે મગરૂર થઈને જઈએ છઈએ, અને ત્યાં જઈને ખાસ આ ઇનસાફના પક્ષવાદી બનીને કલોછને છોડાવવાની હિમ્મત રાખીએ છીએ. જો કે અલખત તેમાં મી. લેલી સાહેબની અને ખુદાવંદ નામદાર દિલ્લી સરકારની સાલ્લતા તો જોઈશેજ, તોપણ અધર્મી, ને કાવતરાખાજને, તેના ચોગ્ય, અને નિર્દોષ ને ધર્મીજીને તેના ચોગ્ય ઇનસાફ મળશેજ, એમ ધારી જઈએ છીએ, તમે પણ સાહેબને વાત કરજો. ”

“ ધન્ય છે. એક અબળા જાત છતાં આટલી વખાણવા લાયક હિમ્મત કરવાનું જે ઉત્તમ પગલું ભરે છે, તેને માટે ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે. ”

“ તેમાં બળયું વખાણવા લાયક શું હતું ? મારા બહાલાનું નિર્દોષપણું આહેર કરવા, અને તેનો પવિત્ર પ્રાણ બચાવવા હું દિલ્લી દરબાર તો શું, પણ તેથી એ લલા ધનેશ્વરીની મદદ મેળવવા જવું હોય, તો ખરી ખુશીથી જાજી, અને તેમ કરતાં મારા જાનનો ભોગ પણ આપવો પડે, તો પણ દીલોજાનથી આપું. ”

“ શાખાસ, શાખાસ, ધન્ય છે તમારી હિમ્મતને, ક્ષત્રી બચ્ચાં તો એવાંજ વીર જોઈએ. હમે ધારતા હતા, કે હાડી રાણી અને મેવાડ રાણી સિવાય એવી બહાદૂર રજપુતાણી નહિ હશે, પણ તેઓ-ને શરમાવી નાખે, તેવી તમે તો લાગો છો. જો તમે આવો તો સાફ, પણ વધુ હક કરીને લઈ જવાને હમે દિલગીર છીએ. કમક

આ કામ તાકીદનું છે. જોધપુર દરબારનું આ પગલું ઘણું હલકું છે કેમકે જોધપુર દરબારે પોતાની રાણી કાઢને લઈને ન્હાસી ગઈ છે. તેને પકડી લાવવા ઈનામ છપાવ્યું છે. જે તે પછી એજ જોધપુર દરબારે તેની રાણીને મારવા મોકલેલા મારા પકડાયેલા છે. ને તે પરથી સાફ સાહેબને જણાયું છે, કે કંઈ કાવતરું છે ! પણ પ્રધાન પુત્ર ત્યાં જશે, એટલે જણાશે. અભયસિંહેજ, કલોળને કેદ કરાવ્યો છે, અને કલોળ, પ્રમાદના હાથનો ઉમેદવાર છે, એમ જણીને, મેડેમ તથા તેની પુત્રી બહુ અફશોસ કરે છે. સાહેબ પણ ગુન્હેગારોને પકડવા માટે ચોતરફ ફરે છે, અને અભયે કરેલા અધ-ટિત કામનો પરતાવો કરે છે. કહે છે કે અભયસિંહ તે રાજ ચલાવવાને લાયક નથી, એમ તેના કામપરથી લાગે તેવું છે. ખેર, હવે હમે જઈશું, અને મી. લેલી સાહેબને અમે કહીશું. ”

“ તમારી મેહેરબાની થશે. માફ કરજો ભાઈ, તમને તસ્દી, પડી, તે માટે માફી ચાહું છું ! ”

“ ફિકર નહિ જ્હેન ? તમારા જેવાં પવિત્ર આનુને મદદગાર થઈએ, તેવું અમે તો હજી ઇચ્છીએ છીએ, તમે એકલા દિલ્લી જાઓ તેના કરતાં હમે તમને નિર્ભયપણે મુકી આવવા તૈયાર છીએ. ”

“ પણ સાહેબને ખબર આપવી જોઈએ. તમે તો પારકા નોકર, રજા વિના કેમ આવી શકો ? ”

“ હમારા બેમાંથી એક જઈએ, તમારા માટે સાહેબ કંઈ હમને બોલશે નહિ. જો મરજી હોય તો આવીએ. ”

“ આવવા દો. અને એક જણને સાહેબ પાસે મોકલો. ગમે તેમ પણ અબજા તે અબજાજ, અને પુરૂષ તે પુરૂષજ. ” તારાએ વચ્ચે કહ્યું.

“ હા, મોટી ખુશીથી ! જો તારી મરજી છે, તો ભલે આવો,

પણ બિચારાને નાહક તસ્દી—

“ બિલકુલ તસ્દી માનવી નહિ. અમે પણ રજપૂત છીએ. તમે હમારાં બહેન છો. ” “ ત્યારે ભાઈ એમજ ? તું જા, અને સાહેબને બાઈની સઘળી હકિકત કહે. હું તેની સાથે ગયો છું, અને સાહેબને તેડાવેલા છે, એ પણ કહેજો ! ”

“ વારે ભાઈ ? બાઈ સાહેબ ? હું રજા લઉં છું. ”

“ વારે ભાઈ ? જાઓ. આવજો. દીલગીર છીએ કે હાલ હમારાથી તમારે માટે કંઈ પણ બની શકતું નથી. ”

“ ફિકર નહિ બાપુ ? તમે બ્યારે સ્થિર થાઓ, તો એજ હમને મળી ચુક્યું. પણ ભાઈ રણજીત ? ભાતું તો લહી લે ? તમે ખાશો શું ? ” એભલ ભાતાનો દાબડો કાઢતાં બોલ્યો.

“ હા, લઈ લે છે ભાઈ ? કેમકે હમે અભાગીની પાસે આવના પણ વાંધા પડશે, ઘણી લાચારીમાં છઈએ ભાઈ ? રાજ્યકુવરી છતાં ભિખારી કરતાંએ કંગાળ સ્થિતીમાં છીએ. હાલતો તમારે દયા કરવી એજ હમારા પર અહેશાન છે. ને તેની આશિષ આપીએ, એજ હમારા તરફનો બદલો છે. ”

“ બાપુ ? તમારે હમારી ચિન્તા ન કરવી—હમે પણ માણસ છીએ, મુડી અન્ન બાઈએ છીએ. હમે હમારી ફરજ સમજીએ છે. હમે મોટા માણસ નથી, તો પણ હમારાથી બનતો ધર્મ બજાવવો, અને ગરીબ હાલતે પૈસાથી નહિ, તો મહેનતથી પણ ઉપકાર કરવો, તે કંઈ ઉપકાર તરીકે નહિ, પણ ધર્મ તરીકે માનીએ છીએ તેમાં બદલાની આશા રાખતાજ નથી. ”

એટલું કહીને એભલ, અને રણજીત ઘોડાપર સ્વાર થયા. એભલ, સાહેબના બંગલા તરફ ગયો, અને રણજીત, પ્રમાદ, અને તારા સાથે ગાડી તરફ ચાલ્યા. બળદો ધરાઈને ઉભેલા હતા.

ઐટલે ગાડીવાને તરત ગાડી જોડી. અને બન્ને સુંદરીને બેસાડી દિલ્હી તરફ હંકારી મુકી. રણજીત તેની સાથે ચાલ્યો. આ રીતે બે રાજ-આળા, કલાજીના પક્ષવાદી તરીકે ચાલી નીકળ્યાં—

પ્રકરણ ૧૬ મું.

દિલ્હીના તૂરંગમાં કલાજીની મુલાકાતે.

“ મહા પુરુષ તો ખરેખર તેજ છે, કે જે જિંચ સાધનથી જિંચ પુરુષાર્થ સંપાદન કરે છે; કદાપિ તેમ કરતાં નિષ્ફળ થાય, અને દેશ પાર કરેલ કે બંધનમાં હોય, તોપણ તે પ્રસન્ન રહે છે. મારા આરેલીઅસ નામના રામના મહારાજની પેઠે તે રાજ કરો, કે સોફ્ટીસની પેઠે તેનો પ્રાણ લેવાઓ, ગમે તે અવસ્થા હો, તોપણ તે મહાજન છે ” આ “ અસ્તોદય ” નાં વાક્યની મહત્તા આપણી વાર્તાના નાયક બહાદુરકલાને માન્ય છે. એમ હિંમતથી કહીશું. એક વીર પુરુષનાપર એક પછી એક એમ મહા ગંભીર આક્રમે પોતાનું પ્રબળ ચલાવ્યું, તોપણ તેથી તે પ્રચિણિત થવા બદલે અડગ રહીને, શાન્ત રહીને ગંભીર થઈને અને ડહાપણ વાપરીને મહાજન બન્યો. અને તેને વધુ તેજોમયી કરવા આ સમયે પણ સહનશીલતાનો ઉત્તમ ખવાસ ધારણ કરીને તે દિલ્હી સરકારને શરણ થયો. આક્રમણ તો દરોડો પ્રતાપી, અટકાવી અને સુઝ પુરુષોપર વધારે હોય છે. આક્રમણ પોતાનું પ્રબળ એ મહાજનોપર વધારે ચલાવી શકે છે. ને તેજ પ્રમાણે કલાજીપર તે ફાવી છે, પણ જ્યાં સત્યપણાનું તેજ છે. ત્યાં મેં અંત સુધી ફાવી શકવાની નથી. તેજ મીસાલ પ્રપંચ પણ તેની પકિત છે. એ સર્વ કળિનાં સાગરીત છે. પણ છેવટ તે પતંગ-રૂપ પ્રકાશ પામી નાશ થાય છે.

“ કલોજી કેદ થયો, અપમાન પામ્યો, દુઃખિ થયો, છતાં તેની આત્મવૃત્તિ બિલકુલ ખિન્ન થઈ નહિ. તેનું મન અસ્થિર હતું, તોપણ દુનિયાના અદ્ભુત મોજના હવાઈ સપાટા તેણે અનુભવ્યા હતા, અને વધુ તો તેણે ગુરૂજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું, એટલે સંસારની દરેક વસ્તુ, સમાન ચક્ષુથી નિહાળવાને તે શક્તિવાન થયો હતો. અને તેથી બિલકુલ સુખદુઃખનો ક્ષોભ પામવા બદલે નિશ્ચિંત શાન્ત અને ગંભિર રહેતો હતો. અસ્તોદયનાં આબ્રોમા છવાયલો સુર્ય પોતાની ગતી સમજતો હતો. એટલે દુનિયાઈ સંસ્કારની તેને મતલબ ન હતી. અને એવી ક્ષણિક મતલબથી તે પોતાનું સાર્થક સફળ થએલું માનતો ન હતો. કલોજીને સંસારપરથી વૃત્તિજ ઉઠી ગઈ હતી. સુખ પરથી મમતાજ મગી ગઈ હતી, અને સંબંધ પરથી દીલજ ઉતરી ગયું હતું, એટલે તે કશાની દરકાર રાખતોજ નહતો. મેહેલ, ઘર, ઝુપડી, તૂરંગ અને ખુલ્લી હવાવાળી શરદ કે ગરમ તેવી જગ્યા સર્વ જેને મન સમાન હતું તેને, સુખદુઃખના મનોવિકાર થાય, એ બનવાર્જન હોયજ કેમ ?

“ કલોજીને, પાલીગામથી કેદી તરીકે છુટો લઈ જવામાં આવ્યો. પાદશાહ પાસે ઉભો કરીને તેને અપમાનના ઉંડા ગારમાં ઉતારવામાં આવ્યો, અને અંતે તુરંગમાં પહેરેગીરોની નજરતળે કેદ કરવામાં આવ્યો, તોપણ આ સાધુ પુરૂષને લાગ્યું નહિ. ઇનસાફ સિવાય તેનાપર ગુન્હો સાબિત કરવામાં આવ્યો, ગુન્હાની મનસ્વી શિક્ષા થતાં તેનાપર જુલમનું દબાણ થવા લાગ્યું, તોપણ તેને બિલકુલ સંકેટની અસર પેદા થઈ નહિ. જે વસ્તુપર વીજળી જેવી કઠોર વસ્તુ ફાવી શકો નહિ, તો આ સાદી ચીજ શી અસર કરવાની હતી ? કલોજી નિશ્ચિંતપણે પોતાની જાંદગી કેદમાં રહીને ગુજરતો હતો. તેને આત્મજ્ઞાન પેદા થયું હતું, એટલે તે

બીજનાં કર્તવ્ય જોવાને કે જાણવાને કંગાળ બન્યો હતો. ઇનસાફ
 થવાની કે તેમાં નિર્દોષ કરવાની, કે નિર્દોષ થઇને રાજ્ય મેળવ-
 વાની, કે રાજ્ય મેળવીને વૈભવ ભોગવવાની, કે વૈભવ ભોગવીને,
 સંસારના માયાળુ અને જંગળા જાંદગીમાં ભટકતા જન્મ લેવાની,
 તેણે પરવા કે દરકારજ કરી નહિ. અલબત્ત તેના મનમાં પોતે
 કરેલાં પાપનો પશ્ચાતાપ થયો—પ્રમાદની ખરી પ્રીતિનો વિશ્વાસ-
 ઘાત કર્યો—અને કોઇ ગાનારીનો સંબંધ દઢ કરીને તેનો દાખડો
 ખોધ તેને અપમાન આપ્યું, એ તેને બહુ લાગતું હતું, પણ તે
 બળવાન ન હતું, એટલે દરિદ્ર વિકાર થયા પછી શાન્ત પામતું
 હતું, આ ગંભીર મામલામાં તેનાં લાગ્યે હવે વિશુદ્ધિ પેદા કરી
 હતી. એ સાધુ પુરૂષને તેની મહત્તા પ્રગટ થવાનાં ચિન્હ જણાયાં
 હતાં, તે જોકે તુરંગમાં ખેડો હતો, તોપણ તેનું લાગ્ય પ્રચંડ તેજથી
 પ્રકાશતું હતું. પ્રમાદ અને તારા તે માટે જોટલી કાળજી રાખતી
 હતી, તેથી અધિક કર્નલ લેલી અને પવિત્ર કમળાપ્રસાદ પ્રધાન-
 પુત્ર ઉલટ રાખતા હતા. સદ્ભાગી પણ અભાગી કલાજી માટે
 જે ચોતરફ ચર્ચા કરવાને સર્વને ઉલટ આવતી હતી. તો દિલ્હીના
 તુરંગમાં પણ કલાજીની બહુ ચાતો ચરચાતી હતી. સંત્રીની પાસે
 આવેલા બે પરોણા કંઇ કલાજીને નવું અજવાળું નાખતા હતા.
 કલાજી કેદમાં હતો. કેટલાક પેહેરેગીરોની વચ્ચે લોખંડના બંધ
 નથી તે રહેલો ન હતો, પણ માત્ર છુટોજ હતો. બ્રમણમાંજ હતો,
 આ પરોણા સાથેની વાતચિત વખતે તે અર્ધ નિદ્રામાં હતો. એક
 બીજનું વૃતાંત તે સાંભળતો હતો. મંત્રી, પોતાને મળવા આવેલા
 પરોણાને કુશળ વૃતાંત પુછ્યા પછી પરોણા માંહેના એક શખ્સે
 આશ્ચર્યતાથી કહ્યું. “ક્યા કહું યાર ? સુખદાનઅલ્લા ! રજપૂત ઓ-
 રતોડી મરદાનગીબી ઓરજ હય—કહેતે હય કે કોઇ કલાજી નામક

બડા બહાદુર રજપૂતકે લીયે વેા દિલ્લીમેં આઘ હય—ઉસકી પર જૂઠ્ઠા તહોમત ગીરા હય, વેા સખખકે લીયે દોનુ ઓરત મદદ કરનેકું ચડી હય. ચડી હય તો સહી, મગર અયસા પુરાવા હો કે આઘ હય, સો દિલ્લીકા સૂલતાનબી તાજુખ હો ગયા.”

“અપને કયસા જાના ?—આપ ચેહી ઓરતને કયસે પરખાનાં ?” સંત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હમ દોનો દિલ્લીમેં આતેથે ! રસ્તેમેં આરામકે લીયે બયઠે, જખ વેા ઓરતોંકી ગાડી આપ. હમને પુછા, જખ ઉસને હકિકત સુનાઇ, હમને સુની.”

“કયા કલોશ બીનગુન્હાયત હય ? ઉસકીપર જૂઠ્ઠા તહોમત કાસને રખા હય ?”

“જંઘપુરકા ઠાકોર અભયસિંહને—અભયસિંહ બડા બદમાશ આદમી હય ! કલોશ ઉસકે વાસ્તે કીતના સીતમ ઉઠાકે ઉસને એક ઓરતકી સાથ શાદી કરાયા, અલ્લાહ ! ઉસકે અવેજમેં ચેહી નતીજ પાયા કે “ચેહી ઓરતકી હીલચાલ ખરાબ હય, ઓર કલોશ ઉસકી સાથ સંબંધ રખતા હય.” અયસા એક કોઇ દીવાનકી ખટ-પટસેં અભયસિંહકે કાનપર આયા, જખ કલોશસેં તરકટ કરકે કેદ પકડાયા. ઇસવાસ્તે વેા દોનો ઓરત આઘ હય. આંખ ખાલનેકે વાસ્તે વેા ભટ્ટીયાણીબી પ્રમાદસુંદરીકી સાથ આઘ હય. હમબી દો ચાર રોજ હયરેંગે. કયા મજા હોતી હય, વેા દેખેંગે.”

“ક્યાં છે ? એ સુંદરીઓ ક્યાં છે ? મને મેળવશો ?” કલોશ પેલી હકિકત સાંભળીને ઘેલો થઇ ગયો. પોતાના પર પવિત્ર પ્રેમથી ઝુરનાર પ્રમાદસુંદરી દુઃખિયાં વૃત્તાંત સાંભળીને તેની છાતીમાં વેદના થવા લાગી. તેનો આત્મા સંકોચાવા લાગ્યો. મનને વધુ વ્યાધી થઇ પડી. એક પાકળદ ઓરતપર તેને પ્રેમ છુટયો.

“ઓ—ઓ—મારી પ્રમાદ—પ્રમાદ—તું ક્યાં હશે ? કેમ હશે ? કેવી હશે ?—અરેરે ! તારા પર શો જીલમ ? ઓ—અભય ! અભય ! તેં હમને કેવો બદલો આપ્યો ! તારા ! પવિત્ર તારા ! તને મેં કેવી ગારમાં નાખી ! અરે ! આ વાત ખરી હશે, કે તેઓ અહીં આવેલી છે ? ના—ના—તે અહીં નથી—તે આવવાની નથી. તે ક્યાંથી આવે ? તે મુજ સરખા પાપીને મળવાની નથી ! અરે તે મારા જેવી કઠોર થઈ હશે ? અરે, તે જીવતી હશે ? મારે માટે દુઃખ વેઠતાં તે કુશળ રહી હશે ? અરે ! ઓહ !” રડતે માદે માથુ કૂટીને તે ભૂમી પર પડી ગયો, એ પરાણાઓ કે જે સ્ત્રીઓ હતી, તે એકદમ કલાણને મળવા માટે પુરૂષના કૃત્રિમ વેશ દૂર કરીને પ્રગટ થઈ તેને બાઝી પડી. તુરંગમાં હો હા થઈ ગયો ! થોડીવારે ચૂપ, ચૂપ, ના અવાજથી સર્વ બંધ પડી ગયું. સંત્રી અને બીજા સિપાઈઓ ગભરાઈ ગયા. એકદમ એ બંને ઓરતોને સભ્યતાથી પકડી કેદ કરી લીધી. તુરંગમાં થએલી બેઅબગી અને નાદાનીથી ગુસ્સે થઈ, આખરે સંત્રીએ ઓરતોને સુલતાન હજુર હાજર કરવાનો ફરાવ કરી એ સિપાઈઓ સાથે પેલી સ્ત્રીઓને લઈ ચાલ્યો. દમ મારતો, ચૂપ રાખતો, કલોણ એ ભાન હતો, તેની દેખરેખ રાખવાનું કહીને, કલાણના પ્રેમ પાશથી તેણીઓને છોડાવીને તે દિલ્લી સરકાર પાસે, એવીજ હાલતે લઈ ચાલ્યો. તારાએ બહુ સમજાવ્યો. લલચાવ્યો, પણ અધમ સંત્રી ના માન્યો. આખરે તે રડતે દીલે ગઈ, શરમાતે એહેરે શાલ પાસે ચાલી ગઈ.

વાંચનાર ? આ પુરૂષ અનેલી સ્ત્રીઓ કાણ હતી ? પ્રમાદસુંદરી અને તારા હતી. તેઓ પુરૂષના પોશાકમાં કલાણની મુલાકાતે આવી હતી. ગાડીવાન તથા મી. લેલીના સિપાઈને દિલ્લીની બહાર ધર્મ-શાળામાં રાખીને પોતે મુલાકાતે આવી હતી. સંત્રીને લલચાવીને,

તેને માટે મેવા વગેરે લાવીને, માત્ર તેનીજ મુલાકાતને બહાને પ્રવેશ થયાં હતાં, પણ મુખ્ય મતલબ કલોશની હતી, તે પાર પડી હતી. કલોશને કાને પોતાની નિર્દોષતા નાખવી હતી, એટલે તેને આ સં-
બોગ ઘણો ઉત્તમ થઇ પડ્યો હતો, પણ કમનસીબ અબળાએ સાહસ કરતાં પ્રથમતો ઠોકર ખાધી હોય, એમ લાગતું હતું. કલોશ વિમા-
સણ કરતો પડ્યો હતો, બેભાન હાલતમાં બન્નેને સંત્રી લઈ ગયો, તે ખબર રહી ન હતી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

દિલ્લીના દરબારમાં ન્યાયાધિશ તરીકે પ્રમાદસુંદરી

અને

પદ્મવાદી તરીકે તારા.

પ્રેમમુર્તિ પ્રમાદ પોતાના પ્રિય પ્રિતમની મુલાકાત લઇને, સદગુણ સુંદરી તારા સાથે તુરંગ બહાર નીકળી, એ પછી હવે પવિત્ર પ્રમાદને પ્રભુની પ્રસન્નતાનો લાભ કેવી રીતે મયો, તે જણીયે.

પ્રમાદ અને તારા ત્યાંથી પાદશાહ પાસે આવી. કલોશ, સરકારનો વડો ગુન્હેગાર છે, અને તેનું વધુ ભોખાણ ફેડી માન ખાટવા સંત્રી ખૂદ હજુરમાં લાવ્યો, પણ તે અપમાન પામ્યો ! શાહે, પેલી બન્ને સુંદરીઓને પાસે બોલાવી. સંત્રીનું સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યું, અને સ્ત્રીઓ છે, એ સુણી તેને નવાઇ લાગી. શાહે એકદમ તેણીઓને ખુલાસો કરવા કહ્યું, બન્ને જણી શરમાઇ ગઇ, બોલી શકી નહિ. ઘણી વારે પ્રમાદ બોલી—

“ બહાલા પીદર, હું આપની બેટી પ્રમાદ—

“અને હું ના તારા—”

“ક્યા, પ્રમાદ, ઓર તારા ? યહાં યહાંસે ?”

“કલોશ કેદ થયો, તેને મળવા, અને તેનાપર આવેલી કાળી ડીલી દૂર કરવા આવ્યાં છીયે.”

“ક્યા હિન્મત્ત ! નાદાન લડકીયો ? ક્યસી બહાદૂરી ?”

“તેમાં શેની બહાદૂરી ?”

“પણ તુરંગમેં કશું ગધ ?”

“કલોશને મળવા. પણ ત્યાંએ હમ અભાગીને અપમાન મળ્યું, અને—

“તુમને ભૂલ કી ! અવલ મેરી પાસ અનાથા મગર એઅદબી તો નહિ હુધ ?”

“નહિ, બિલકુલ નહિ.”

“અઅજા. બયડો. સંત્રી ? ચલાજા, બોલો, ક્યા હુકમ હય ?”
“બેટીઓ ? ડરનાં નહિ, ક્યા અહેવાલ હય ? ક્યા સવાલ હય ?”

“હમારા બાપ તુલ્યના સુલતાન ? હમે વેળાની મારેલી અનાથ અબળાઓ રખડતી ભટકતી આશરો લેવા આવી છે. હમારે માથે વિપત્તી પડી છે. હમારા પર દૈવ રૂઢ થયો છે. હમારું ભવિષ્ય પુટી ગયું છે.” પ્રમાદે ગદગદતે કંઠે કહ્યું. શાહને દયાએ વધુ દબાવ્યો.

“અદલ ઇનસાફી શાહ ? માત્ર કહેવાનું એટલું કારણ છે કે રાઠોડ કલોશ માટે હમે આવ્યાં છીએ. તેનાપર આવી પડેલી આફત, અને તે ઉપર આવેલો અપવાદ દૂર કરવા ઇચ્છીએ છીએ. અમને ઉમેદ છે, કે તમે પૂર્ણ મદદ કરશો, અને અમને સુખી કરશો.” તારાએ તે પછી ખરી હકિકત કહી.

“બહોત ખૂબ—મગર અફસોસ ! કલોશ તો ક્યદમેં હય ઉસકી.”

પર કર્નલ લેલીકાં મારનેકા ગુન્હા હય, ઇતનાહી નહિ, લેકીન મુજકા યહ ગુન્હામેં શામીલ કરનેકે વાસ્તે વો ખડા તક્સીરવાર હુવા હય—પ્રમાદસુંદરી ? તારા ? ઉસકું ક્યા સૂજ પડા ? યા અધાહ ! ક્યસા અચ્છા આદમી ? ઉસ્કું યેહ કરનેકા ક્યા કારન ? અગર જો કરના થા, સો કાગદમેં લીખકે ક્યા વાસ્તે કરનાથા ? ક્યા ખાતહે ? તારા ? તેરા ખાવીંદ, જો ઉસ્કા દોસ્ત થા, ઉસ્તેભી અચ્છા કીયા ? મેરી પાસભી નહીં આયા ? ક્યા લેલી સાહેબ અખ છોડને વાલે હય ? ક્યા કરે ? બોલો ? મયેં ક્યા કરે ? ”

“ મારા મેહેરખાન સૂલતાન ? કલોજી ખિલકુલ ખીનતક્સીર વાર છે. અલયસિંહે તેનાપર જુહું તરકટ રચ્યું છે. તારા સાથે કલોજી ખોટી ચાલ ચલાવે છે, એમ તેના માજી દીવાનના કહેવાથી અને ખદમાશ દીવાનનાં પ્રપંચથી તે બિચારો નાહક આફતમાં સપડયો છે. એ વિષે હમારી પાસે ઘણા પુરાવા છે. માટે હમં માગીએ છીએ, કે કલોજી રાઠોડપર આવેલું તહોમત દૂર કરવાને, તેનો ઇનસાફ થવા ખાસ દરખાસ્ત લખવી જોઈએ. ” પ્રમાદે વિનંતી કરીને કહ્યું.

“ મગર પ્રમાદ ? તેરે ક્યા હય ? કલોજી તેરેકા ક્યા હોના હય ? વો તો તેરા પીદરકા ખડા દુસ્મીન હય ? ”

“ પણ મારો તે ખાવીંદ છે. મારો તે દાતા છે. મારો તે પ્રાણાધાર છે. તેનાજ માટે મારેં હરણ થયું હતું. બહારવટીઆ તેજ માટે મને લઈ ગયા હતા, ને ફરીને અલયસિંહ પણ કલોજી પર વૈર લેવાનેજ મને હરણ કરીને મી. લેલીને મહેનત અને ચિન્તામાં નાખ્યા હતા. પણ દુષ્ટભાગી પ્રમાદ—આખરે તમારે શરણ આવી છે, તારે તો ઉમેદ છે કે તે સદાની સુખી થશે. ”

“ ક્યા, તુ કર્નલ લયલીકે વહાંથી ? હાં, તેરા પીદર મેરેકા

કહેતાથા. મગર વોતો બિચારા મર ગયા. અશ્વસોસ ! નાદાન લડકી !
તેરી માદર હયરાન હો ગઇ. ”

“ હા, મારા અનદાતા ? અમારી એવી તો અવસ્થા થઇ, પણ
તો એ તમારા તરફ નજર કરતાં અમને હિમ્મત આવે છે. ”

“ મત ખોશ્કર. અચ્છા હોગા. તેરા ખાવીંદ ગુન્હેગાર નહિ
હોગા, સો ઘડીભરમે મય છુટકારા કરંગા—ચાહેસો દરબાર ભરંગા
ઓર ચાહેસો મયે છોડ દજીંગા, મગર કર્નલ લેલીકા ખખર
દેના ચાહિયે. ”

“ કર્નલ લેલીને આ વાતની ખખર કરવામાં આવી છે. મારા
પર તેની બહુજ પ્રીતિ છે. જેવા આપ મારા તરફ પિતાની માનવંત
પદવી ધરાવો છો, તેજ રીતે તે સાહેબ પણ મને પોતાની બેટી
લયલાની માફક ચાહે છે. તેઓ આજ રાત્રે આવી પહોચશે, પણ
હમારો ઇન્કાર એવો છે કે રીતસર દરબાર ભરવી અને ધારાસર
ઇનસાફની અદાલતમાં જે જે ગુન્હેગાર ડરે, તેને શિક્ષા કરવી. ”

“ મગર, તુમ કહેતી હય કે અલયસિંહને વો કાવતરા કીયા
હય, સો અખ ખુલા કરનેકા ક્યા સખખ ? તારોકો ખરાખ નહિ
હોનાં પડે ? કયુંકે વો ઉસકા ખાવીંદ હય. ”

“ શિકર નહિ, હું તે માટેજ અહીં આવી છું. મારા કાચા
કાનના ભરથારની દેખતી આંખ અંધ થએલી છે, તે ઉઘાડવા
માટેજ હું પણ તેની પ્રતિપક્ષી થઇને ઉભી છું. અલયસિંહનો
વાંક નથી, પણ તેણે કાચાકાનથી કરેલાં કૃત્યનો પસ્તાવો કરાવવા-
ની જરૂર છે. નામદાર ? તે માટે આપે બિલકુલ ફિકર ન કરવી,
અને દરબાર ભરવો. પણ તે દરબારમાં ન્યાયાધિશ તરીકે
પ્રમાદ સુંદરીને—

“ અને પક્ષવાદી તરીકે તારાને નીમવી. ” પ્રમાદ, તારા-

ની માગણીની વચ્ચે પડીને કહ્યું.

“ ખૂબ-લડકીયોં ? તુમેરી ઉમેદ ખર આયગી. મય ખુશ હુવા હું, મય શરમીંદા હું કે બહોત તપાસ કિયા સિવા કલાજીકો ગુન્હે-ગાર કીયા. મગર આખીર વો નિર્દોષ હય. સો ઉસકા નતીજા પાયા જાયગા, ગુન્હેગારો મારા જાયગા. અખ ચલો. ફિક્ક છોડો. તુમેરે વાસ્તે અલાયદા મકાન તૈયાર પડા હય. ઉસ્મેં રહો, ઓર તુમ ચાહો અયસા અમલ કરો ! તુમકો દરેક ઉમેદો ખર લાનેકી છુટ હય. દર-ખાર ભરેંગે, મગર ઇસ પહેલ્લે સબીકાં બુલાનાં હોગા! અભયસિંહ ઉસકા દિવાન, સબી આયગા, જખ હોગા. અખ ઉસ્કુ યેહી ખાત કહેનાં નહિ, કુચ્છ ઓર તોરસેં બુલાયગેં, ઓર, ઓર તોરસેં સખ તમાશા દીખલાયગેં, તુમ ફિક્ક મત રખો, તુમ મેરી બેટીયો હય, તુમેરા કામ, મેરા જીગરસેં જ્યાદા દરકાર કરતા હય. મગર અખ તુમ યહાં અકેલી હય ? ”

“ નહિ. ધર્મશાળામાં હમારી ગાડી છે. ”

“ ક્યા ખાત ? યેહી ધર કીસ્ક. થા ? અખ યહાં આઓ. મેરા મેહેલ ખાલી હય. ઉસમેં રહો. નોકરો ભેજુંગા, સખ બંદોબસ્ત કર દઉંગા. ” સિપાઇને સર્વ તુરત બંદોબસ્ત કરવા હુકમ આપ્યો. અને એક જણને, તેણીની ગાડી લેવા મોકલ્યો.

“ પણ જ્યાં સુધી કલોજી કેદીના વેશમાંથી વિમુક્ત ન થાય, ત્યાં સુધી અમને અજ્ઞ હરામ છે ” આ વચન સાંભળીને શાહે આ રજપૂત કન્યાને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું કે “ લડકી ? વો ગુન્હેગાર હય, મગર ઉસકો પર અમલ ચલાનેકો તુ મુખત્યાર હય-જ-ચાહેસો કરદે, મેં તેરી પર ખુશ હું ” તુરત પ્રભાદે આ વચનનો લાભ લઈને શાહના ખાનગી સિપાઇ સાથે તુરંગના તંત્રીને કહેવરાવ્યું કે “ કલોજીની મરજી માફક તેને છુટથી ફરવા દેવો, અગર તે માટે

બહારથી જન્મવાનું આવે તો જન્મવા દેવું.” આ સિપાઈ ગયા પછી બન્ને સ્ત્રીઓને સલજી મેહેલમાં મોકલવામાં આવી, અને હર્ષાતુર ચહેરે, પ્રમાદ ને તારા સાં ગઈ. સુલતાનના મેહેલ પાસે ચણાવેલો મેહેલ જે તૈયારજ હતો, તેમાં દાખલ થયાં. અને સાં રસોઈનું સાહિત્ય આવેલું હતું. તે એક રજપૂત દાસીને શાહે મોકલી હોવાથી તૈયાર કરાવ્યું, ને તે માંહેનું કલાણને મોકલીને તેનો જવાબ આવ્યા પછી ખાવાનો ઠરાવ કરીને બેઠી. સાં ગાડીવાન અને સિપાઈ પણ આવ્યા.

વાંચનાર ? પ્રમાદ, અને તારા, કલાણને તુરંગમાં મળ્યા પછી એ બહાદુર રજપૂત પ્રમાદના નામની માળા જપતો હતો. પોતાને માટે આટલી હદ સુધી સંકટ વેઠનાર પ્રમાદ નિર્દોષ છે, એ વાત તેણે ખરી માની. અલયસિંહનાં કાવતરાંથીજ પોતે ત્રણ ત્રણ વાર ઠગાવ્યો, અને સુખથી વિમૂખ થઈને હાડમાર થયો, એ તેણે અનુભવ્યું. પ્રમાદ પોતાની છે, અને તેને વરવું, એ પણ માન્યું; જ્યારે ફરીને પોતાની બચાવ કરનારી સુંદરી તરફથી જોલરને હુકમ મળ્યો, અને એ હુકમથી પોતે બંધનથી મોકળો થયો, સારે તે અધિક ઉપકારના બોજ તળે દબાઈને પોતાના અંતઃકર્ણ માર-ફત પ્રમાદને અધિક આશિર્વાદ દેવા લાગ્યો. હવે તેને શાહ તરફનો વહેમ દૂર થયો, અને એ સુંદરી પવિત્ર છે, એ નિશ્ચય થયો, પણ શરમીદો એટલા માટેજ રહ્યો કે “પ્રમાદ, સુલતાન હઝુર વીંટી માગશે તો ?” આ વિમાસણ કરે છે, સાં કુદરતેજ તેને યારી આપી. નિર્દોષ કલાણને, અકસ્માત નવી મદદ મળી, તેની શંકા અને સંકટનું નિર્વાણ થયું. તેના માટે જન્મવાનું આવ્યું તેમાં પ્રમાદની ચીઠી, અને સાથે નીશાની દાખલ વીંટી આવી, આ વીંટી જોઈને તે આશ્ચર્યતામાં પડ્યો. પ્રમાદ જેવી એક હિમ્મતવાન, ગુણવાન, અને નેકવંત સ્ત્રી માટે તેને બહુ માન લાગ્યું. અને આખરે પોતે હિમ્મ-

તવંત બનીને, મગર થઇને, વિશ્વાસુ, માયાળુ, અને નિર્દોષ મુર્તિ સંગાથે રેહતાં પોતે સુખી થશે, એમ ભવિષ્ય ભાખવા લાગ્યો. આજે સુખથી જમ્યો, અને પ્રમાદને પણ જમવાની રજા આપી. રજા આપતાં તેની આંખમાંથી હર્ષાશ્રુ ગીરી પડ્યાં. કમકે જે વેળા તેણે સાંભળ્યું હતું, કે પોતાને ખવરઃબ્યા પછી, અને તે પણ બંધનથી મુક્ત કર્યા પછીજ પ્રમાદે જમવાનો ઠરાવ કર્યો હતો, આ વાક્ય સાંભળીને તેના અંતરમાં ઉલ્લાસના વર્ષાદિ રેલછેલ કરી મુકી હતી. ને તેને માટે આખા તુરંગમાં વાહ વાહના બોલો ઉચરાતા હતા. કલાણનો આત્મા રાજ થયો. પ્રમાદને વરવાનો ઠરાવ કર્યો, ગાનારીનો ખ્યાલ હડી ગયો. પોતાના મિત્રપર તિરસ્કાર છુટ્યો. અને હવે શું પરિણામ આવે છે, તે પર ઉમેદ ધરી બેઠો. આનંદમાં બેઠો, સુખમાં બેઠો. તુરંગમાં છતાં, મહેલમાં હોય, ગુન્હેગાર છતાં, સરદાર હોય, દુઃખી છતાં સુખી હોય; અને પાપી છતાં પુન્યવાન હોય, તેમ તેનો અંતરાત્મા મગર થઇને હર્ષમાંજ બેઠો. આ તરફ પ્રમાદ, અને તાંગાને, કલાણના સંતોષની વાત ઝાહેર થઇ, અને તેઓ પણ જમવા બેઠાં, દરમ્યાન સુલતાન તરફથી ખબર આવી કે કર્નલ લેલી સાહેબ આવી પહોંચ્યા છે. અને જોધપુર તરફ બે સ્વારને ખાનગી કારણુ જણાવીને અભય તથા તેના દીવાનને તેડી લાવવા મોકલી દીધા છે. વળી વધુ ખબર પાછળથી એ આપી કે તદીકે ન્યાયાધિશ તરીકે પ્રમાદસુંદરી અને પક્ષવાદી તરીકે તારાને બિરાજવાનું નક્કી થઇ ચુક્યું છે. આ ખબરથી બન્ને બાળાઓ ખુશ થતી, હર્ષ પામતી, અને ભવિષ્યની ઉમેદોની ઇમારત ચણતી, હવે પછી શું જાણ્યો લેવા, તે બાબત વિનોદ કરતી બેઠી. દરમ્યાન કર્નલ લેલી, અને સુલતાન તેને મળવા આવ્યા. આ મેળાંપનો લાલ પ્રમાદને એટલો ગંભિર અને પીડિત થઇ પડ્યો, કે તેણીની કર્નલ લેલીને

જોઈ ચોધાર આંસુએ રડવા બેઠી. આ આંસુડાં અટકાવવાને કર્નલ લેલી અશક્ત થયો. આખરે તે પણ રડ્યો, અને છેવટે બંને જણને શાન્ત કરવાને સુલતાનને ખાસ ફરજ પડી. અને ટુંકમાં સ્નેહાશ્રુ અંધ કરીને જે બાબત આગળ કામ લેવું હતું, તે વિષે વાતચીત કરીને દરબાર ભરવાની ગોઠવણ કરી દીધી. જેમાં એ બંને સુંદરીઓને જે ઉમેદ હતી, તે ખર લાવ્યા. અને મોડી રાત થતાં પોતપોતાને ઠેકાણે ગયાં.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ઇન્સાફ.

“અંતે ધર્મે જય, અંતે પાપે ક્ષય.”

કંસાજી રાઠોડનું કાવતરું, તે પરથી તેનું અકસ્માત કેદ પકડાવું, અને છેવટે તેનો ઇનસાફ થવો તૈયારીમાં છે. આ વાત છુપી રીતે ગામના નગરવાસીઓમાં ચર્ચાવા લાગી. એટલુંજ નહિ, પણ બહાર ગામ પણ એ વાત પવન વેગે ઉડી. રજપૂતાનામાં જ્યારે પ્રથમના બનાવે વાયુ ઉડ્યો. ત્યારે દરેક રજવાડાંમાં ગંભિર ચર્ચાએ ધર કર્યું, કેમકે તે વેળા તેનો ઇન્સાફ થવાની વફીજ ન હતી, માત્ર તેને ગર ઇનસાફેજ કેદ કરીને વધુ શિક્ષા પાત્ર થવાની વાતો ચાલતી હતી. પણ હવે જ્યારે ઇનસાફ પર આ પ્રસંગ આવ્યો, અને “અંગ્રેજ અચ્ચો કદી પણ ગેરઇનસાફથી સજા કરતો નથી.” એમ વાત ફેલાઇ, ત્યારે રાજપુતાના કંઇકે શાન્ત પડ્યું. અને ઇનસાફની હકિકત જાણવા, તથા ચાલતો મુકદ્દમો નિહાળવાને અમુક બહાનાંસર દિલ્લીમાં તેઓ આવવા લાગ્યા ! મુકદ્દમો ચલાવવાની તારીખ નીમાઇ નહતી, તોપણ ખાનગી ખબરો પરથી લોકો માનતા હતા, કે હવે

ધનસાહની અદાલતનું કામ જલદીથી ચાલી શકશે. ધનસાહ આપવા કોણ બેસવાનું છે, એમ કોઈ કહી શકતું ન હતું; પણ દંતકથામાં કનૈલ લેલી, અથવા તો શાહ ખુદ બેસશે, એમ દરેકનું માનવું હતું. પણ એ માનસિક વૃત્તિ પાછળથી બદલાણી હતી. અને કોઈ જૂદાજ માનવને ન્યાયાધીશ ઠરાવવામાં આવનાર છે, એમ ઉચ્ચારવું હતું. આ ચર્ચાએ જે જન્મ આપ્યો હતો, તેથી દિલ્લી શહેર, રજવાડાંથી ભરાતું જતું હતું. અને દરેક સ્થળે આ વાત સિવાય, બીજો ધંધો બહુ થોડી ગતિમાં ચાલતો જણાતો હતો. પરિણામના ગંભીર શબ્દો થી ધણા જનો ત્રાસ પામતા હતા. જ્યારે કલાણના કેટલાક દુશ્મનો મોદ પાપીને તેની ઇર્ષ્યા કરતા હતા. જે કે એ નિંદા તેને પાછળ વિકારી થઈ પડનારી હતી.

આ ગંભીર ચર્ચા છેવટ બેંધપૂરના દરબાર અભયસિંહના કાનપર પણ આવી, પરંતુ તેનું મન દૃઢ હતું; કલાણપર રચાયેલું કાવતરું નિર્ભય છે, એમ તેનું માનવું હતું. એટલે મુકદ્દમા ચાલશે, તો કલોણ વધારે સજાને પાત્ર થયા છતાં પોતાને કંઈજ અગવડ આવે એવું ધારવામાં ન હતું. એટલે તે નિશ્ચિત થઈને પોતાના દિવાન, તકેમસાદ સાથે દિલ્લી ચાલ્યો હતો.

વાંચનાર ? કમળાપ્રસાદ, બન્નેથી છુપો દિલ્લી જવા ધારતો ન હતો. પણ પ્રથમજ અભયસિંહ સાથે જવાનું તેને ઠરેલું હતું, પરંતુ કંઈ કારણ કહાડીને તે રોકાયો હતો. કલાણની સહી સાથનો કારો કાગળ આપવા આવનાર સિપાઈને કહેવાનું, તથા તેની કેટલીક બાતમી મેળવીને આવવાનું બાકી હતું, તે પૂર્ણ કરીને પાછળ તે ગયો. બીજો દિવસે દરેક જણ દિલ્લીમાં પહોંચી ગયા હતા, પણ ત્યાં જતાં તો દરેકને જુદુંજ મંડાણ થએલું લાગતું હતું. કલાણનો ધનસાહ થવાનો છે,

અતે તે માટેજ અભય તથા તર્કને બોલાવવામાં આવ્યા છે, આ વાત બેઠપુર દરબારના ઉતારામાં આવી પહેંચી. વળી વધુ ખુદ કમળા-પ્રસાદેજ જણાવી. પણ તેથી અભય અને તર્ક લય પામ્યા નહિ, કેમકે સુલતાન પોતાના પક્ષમાં છે, એમ તેનું માનવું હતું. થોડી વારે સુલતાન તરફથી લિખિત લેખ આવ્યો કે “ આવતી કાલે દરબાર ભરવાની છે, અને કલાજીનો ધનસાફ થવાનો હોવાથી તમારી પાસે જે સાક્ષી પૂરાવા હોય તે હાજર રાખવા, અને ખરોખર અચ્ચાર વાગે કોર્ટમાં હાજર રહેવું.” ઇત્યાદિ વિગત જણાવવામાં આવી. ઘડીભર તો વિચારમાં પડ્યા, પણ પછી કમળાપ્રસાદ સાથે છુપી મસલત કરીને બીજે દિવસે સર્વે કોર્ટમાં હાજર થઇ ગયા ! કામ શરૂ થઇ ગયું.— જુખાનીઓ થઇ ગઇ, ને આ ચુકાદો થયો.

“ કલાજીએ બેઠપૂરના દરબાર અભયસિંહની સાથે તારા નામની સેતી અને શુદ્ધ રાજકન્યાનો વિવાહ કરાવી દીધો હતો. એ તારા, કલાજી સાથે પરણવા ઉત્સાહી હતી. પણ કલાજીએ બીજી સ્ત્રીને પરણવાનું વચન આપ્યાથી તારાનું પાણિગૃહણ કરવાને ના પાડી હતી. ને તારાને પોતાના જેવાજ રાજવંશી અભય-સિંહની સાથ પરણાવી—અભયસિંહ, કલાજીનો આજ મિત્ર હતો. અભયસિંહના રાજ્યમાં તે આવવાથી અભયસિંહની પ્રજા ન્યાયમાં અને બીજી બધી વાતે સુખી થતી ચાલી હતી. કલાજીના આવવાથી બેઠપૂરના માજી દિવાન તર્કપ્રસાદનાં તર્કટો ખુલાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. ને તેને બરતરફ કરવામાં આવ્યો હતો, કલાજીનું ન્યાયી વર્ણણ એ ઉપરથી સાબિત થાય છે, કે તર્કપ્રસાદનોજ દિકરો કમળાપ્રસાદ સદાચારી હોવાથી તેને પોતાની પાસેજ ખાનગી ફારબારી તુલ્ય રાખ્યો હતો. આ તર્કપ્રસાદને, કલાજી કાંટાની

માફક ખુંચતો હતો. તેથી તેનું કાશ્વળ કાઢી નાખવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા તર્કપ્રસાદને ઉત્પન્ન થઈ ! “ લોભ પાપનું મૂળ ” કલાજી અને તારાનો અઘટિત સંબંધ છે, ” એમ જણાવી બેઘપૂર દર-ખારને લંબેર્યો. બેઘપૂર દરખાર, “ નગરશેઠની કન્યાનું પાતિવ્રત્યપણું લંગ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. ” એમ કહી તારાને લંબેરી, તથા કલાજીને તે દ્વારા લંબેર્યો, આવા નીચ બુદ્ધીના ઘરમાં રહેવું પોતાને સલામતી ભરેલું ન લાગવાથી કલોજી જવાને ઇચ્છા ધરાવવા લાગ્યો; જે હેતુ તર્કપ્રસાદનો હતો તે પાર પડ્યો, તેથી તર્કપ્રસાદ ખુશી થયો. પણ કલાજીનું જીવન એજ તર્કપ્રસાદને દુઃખદાયક હતું. ને તેથી આ કાગળ જે રજુ થયો છે તેમાં કલાજીના પ્રયાણના વખતે જવાખનો જરૂર સમય બનાવ્યો.

“ આ અધી હકિકત કલોજી પોતાની જુગ્યાનીમાં લખાવે છે. અને તેને અભયસિંહની જુગ્યાનીથી રહેજ ટેકા મળે છે. એ ટેકા એટલો છે કે કલાજીની જુગ્યાની ખરી હકિકતથી ભરેલી છે. એમ માનવાને સઘળાં કારણો મળી આવે છે.

“ અભયસિંહની રાણી તારાને મારી નાખવાની કોશિશ, અભયસિંહે કર્યા બદલ મારાની જુગ્યાની ખસ છે. વળી તેમાં પણ તર્કપ્રસાદનો હાથ હતો. એમ મારા જણાવે છે. તે કલાજીને મળતી અને ખરેખરી બનેલી હોય, એમ કોર્ટને ખાત્રી થાય છે.

“ આ ઉપરથી કોર્ટ નિશ્ચય કરે છે કે, કલાજી ઉપર આવેલા ત્હોમતો જુઠાં છે. અને તેના ઉપર આ દુઃખનું વાદળ કેવળ પ્રપંચી લોકોના પ્રપંચથી આવેલું છે. જેથી કલાજીને છોડી મૂકવામાં આવે છે. ને કલાજીને વિનાપરાધે આટલું સહન કરવું પડ્યું છે, તેને માટે કોર્ટ દિલગીર છે.

“ આ કેસને લગતી બીનામાં કોર્ટને કહ્યા વગર નથી ચાલતું,

કે કલોજી જેમ દોષમુક્ત થાય છે, તેમ તેના ઉપર આવેલાં તહો-
મંત તેના મૂર્ખાઈ ભરેલા એક કાર્યનું પશ્ચિમ છે, એમ તેણે માનવું
નહોત્યે. અસલથી રજપૂતો વિશ્વાસુ છે, અને રજપૂત લોહી વિશ્વા-
મથીજ જણાઈ આવે છે. પોતાનો પકડો દુશ્મન જાણ્યા છતાં, તે
રાજ્યથી પોતે તેને દૂર કર્યા છતાં ફેરા કાગળ ઉપર લેખ લખવાનું
કહી સહી કરી આપે, અને એ કાગળ તેના સ્વાધિનમાં આપીને
મૂર્ખાઈ ભરેલું પગલું એક વિશ્વાસુ રજપૂત વગર ખીનું કાણુ ભરે ?
એ વાત અમે માનતા નથી. રાજકાગલારમાં ધુરંધર, લડાઈમાં ગુરો,
કાર્ય દક્ષ, માતા સેવામાં અનુકુળ છતાં આ વખતે કેવળ બાળક ન
કરે, એ કાર્ય વિશ્વાસથી કરવામાં કલોજીએ કંઈ પણ વિચાર
ન કર્યો, એ કોર્ટ બહુ આશ્ચર્યની નજરે જુએ છે.

“ આ કામના મધળા સાક્ષીઓમાં કર્નલ લેલી અને કમળા-
પ્રસાદનો કોર્ટ ઉપકાર માને છે—કે જેઓએ પોતે ખરી ખિના કોર્ટ
આગળ રજુ કરવામાં કંઈ પણ પક્ષપાતી દર્શાવી નથી. તેમ ઉઘાડી
પાડવાને અચકાયા નથી. કર્નલ લેલીએ ખિલકલ પોતાના સંબંધનો
કેસ છતાં નિર્વેરથી જેજે ખિના પોતા આગળ રજુ હતી તે દેખાડી
આપી છે. અને મલ્ય શું છે ? તે આપવા માટે કોર્ટ આગળ વખતો
વખત અરજ કરી છે. કમળાપ્રસાદે પોતાના પિતા વિરુદ્ધ કેસ છતાં
ખરી સાક્ષી આપવાને હિંમત કરી છે. અને વિશેષ વળી પોતાના
રાજનના તે પિતાના પ્રપંચથી થતાં દુષ્ટ કાર્યો અટકાવ્યાં છે. એટ-
લુંજ નહિ પણ ખુલ્લાં કરી આપ્યાં છે: કલોજીએ એ માણસને
ઓળખવામાં, માણસની પરિક્ષા કરવામાં કુશળતા બતાવી છે. એમ
કહીએ, તો ચાલે તેવું છે. અને કમળાપ્રસાદે જે નિમકહલાલી કરેલી
છે, તે ખરે વખાણવા લાયક છે. તેમ મી० લેલીનું કૃત્ય પણ બહુ
પ્રશંસનીય છે.

“નામદાર દિલ્લી સરકારને આ કૃત્યમાં કશો સંબંધ નહિ હોવા છતાં, પ્રપંચી પુરૂષોએ તેનું નામ ખરડેલું છે. એ જાણી દિલ્લી સરકાર દિલ્લીર થઈ છે. અને એટલાજ માટે આ કેસની સમ્યાઈ જગ જાહેર કરવા આ કોર્ટની નીમણોક કરવામાં આવી, તેમજ એ સમ્યાઈ ખોલવામાં જેટલી બની, તેટલી મદદ નામદાર દિલ્લી સરકારે આપી છે—માટે કોર્ટ તેનો ખાસ આભાર માને છે.

નામદાર દિલ્લી સરકારને આ કોર્ટ ચરજ કરે છે, કે આ કામમાં કલાજી ઉપર ખોટો પુરાવો ઉભો કરવામાં તારા જેવી નિરપરાધી સ્ત્રીને મારી નાખવાને પ્રયત્ન કરવામાં, જોધપૂર દરબાર અને તેનો દિવાન તર્કપ્રસાદ ચોખ્ખા ગુન્હેગાર છે. માટે તેના વિષે ઘટારત કરવું. કે જેથી દેશી રાજ, પ્રધાન ચોંકતા રહે.

“કોર્ટ સંતોષથી જાહેર કરે છે, કે કલાજી રાઠોડ આ કેસમાં કેવળ નિરપરાધી છે—અને તેના સામે ઉભા થએલા પ્રપંચાત્મી તેને ઇશ્વરે બચાવેલો છે.”

ન્યાયાધિશનો ઠરાવ પુર્ણ થતાં દરબારમાં લોકોએ નાળાઓના અવાજથી કલાજીને વધાવી લીધો. અને અભયસિંહ તથા તર્કપ્રસાદ જાણી નિરસકારની નજરથી જોઈને તેને ધિઃકારવા લાગ્યા. દિલ્લી મુલતાન તુરત ઉભો થયો. અને દરબાર શાન્ત થઈ. કલાજી પર આવેલું ત્હોમત દૂર થતાં તેને બિલકુલ છુટો કરવાનો હુકમ કરીને, મુલતાન, અભયસિંહ જેવા રાજના કાળાં કામ માટે બહુજ સખ્ત ભાષામાં ઠપકો આપી, સિંહાસનથી નીચે ઉતરીને બહાદૂર કલાને ભેટી પડ્યો. તુરત ન્યાયાધિશે પણ મળવા બદલે માત્ર હાથમાં હાથ મેળાવી સલામતી ચાહી, પક્ષવાદીએ પણ કલાજીને ધન્યવાદ આપતાં, અને આરોગ્યતા ચાહતાં સલામતી લીધી. કર્નલ લેલીએ, કલાજીને થએલી હરકતને માટે દિલ્લીરી બતાવીને,

પોતાની તરફથી પુરતા શબ્દોમાં માન આપ્યું. કલાજીએ સર્વનો ઉપકાર માન્યો. ન્યાયધિશ કદી અભયસિંહને તથા તર્કપ્રસાદને વધુ ગુન્હાના તકસીરવાર ઠરાવે, ત્યાં સુધી સ્થેન સમ્યતાથી પોતાની નજર તજે રાખવાનો સત્તાવાર હુકમ શાહે ફેરવ્યો. અભયસિંહ શરમાઈને શાહને પગે પડ્યો. માફી માગી-શાહે તિરસ્કાર કર્યો. કલાજીને અને કર્નલ લેલીને શરણે થયો, અને “ પોતાની ભૂલ માત્ર તર્કપ્રસાદને લીધેન થયેલી છે. અનાચાર પ્રવર્ત્તાવનાર દુષ્ટ કારભારી નાગરના હાથથી પોતે આ દાલતે આવ્યો છે, માટે માફી બક્ષવી. ” આવી ગંભિર વિનંતી કરીને આખરે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. વળી તર્કપ્રસાદની લુચ્ચાઈનો વધુ દાખલો આપતાં, તારા પાસેથી લખાવેલી ચીઠી બતાવી, જે પક્ષવાદી તારાએ તરત ખુંચી લીધી, અને તર્કપ્રસાદ પ્રતિ સ્વાલ પુછ્યો, તેનો જવાબ તર્કપ્રસાદ તરફથી ખરેજ મળ્યો, કે “ આ સર્વ કૃત્રિમતા છે ” એટલુંજ નહિ પણ તર્કપ્રસાદે પોતાનો સર્વ ગુન્હો કબુલ કરીને સર્વની પાસે માફી ચાહી. આ પરથી અભયસિંહ નિર્દોષ ઠર્યો, -તોપણ તેને સભા વચ્ચે સુલતાને એટલો તો શરમાવ્યો, કે તેની ત્યાંથી નીચેથી ઉપર જોવું બારે થઈ પડ્યું ! એક રાજ્ય કાર-ભારને ના લાયક શખ્સ ઠરાવી તેની રાજ્યધાની ખુંચી લેવાની ધમકી આપી, પણ છેવટે “ તારા રાણીની દયાને ખાતર તેઓ રહેવા દેશે, એ જણાવ્યું. અને “ તારાની શોધ કરવા પોતે જે માણસોને મોકલેલાં છે તે લઈને આવતી કાલે આવશે ” એમ સુલ-તાને કહ્યું. અભયસિંહ આભાર માની નમી પડ્યો. વળી સુલ-તાને, તર્કપ્રસાદને તેનાં કાળાં કામ માટે દુનિયાનો ધિકાર બતાવી તેના પુત્ર કમળાપ્રસાદનો દાખલો આપ્યો. એના જેવા કુલીન સ્વભાવના નરથી રાજ્યની આખાદી થવા જણાવ્યું. જ્યારે તર્ક-

પ્રસાદ જેવા કારભારીથી રાજ્યની પાયમાલી થવાનું ઠરાવ્યું. એક ચક્રાર અમલદાર છતાં તે કાળાકામના કરતુકીઓને રાજ્યથી દૂર કરવા નોંધ્યો, એવો ખાસ ઠરાવ કહાડ્યો, અને એવા પાપી કારભારીઓથી દેશી રજવાડાં ધુળ મળવા ઉપરાંત પ્રગ્નને ફેલીને ખાઇ જશે, એમ કરીને તર્કપ્રસાદને કેદ કરવાનો હુકમ આપ્યો. કમળાપ્રસાદને ઇસાં-રામાં સમજાવ્યો, અને તર્કપ્રસાદને, એકદમ કેદીની હાલતમાં, પ્રેક્ષકાના ધિઃકાર વચ્ચે લઇ જવામાં આવ્યો. પછી શાહે, તેને યોગ્ય રીતે રાખવા કમળાપ્રસાદની માગણીથી હુકમ આપ્યો. અને કલોજીને સાથે લઇ, મહેલ તરફ ચાલ્યા. એમની સાથે ન્યાયાધિશ, પક્ષવાદી, અને મીઠો લેલી વગેરે ગયા—પણ ન્યાયાધિશ, તથા પક્ષવાદી તારા યા પ્રમાદ છે ? એ કોઇ જાણી શક્યું નહિ. કલોજી પણ સમજી ન શક્યો. પોતાની પ્રિયા અને તારા વિષે શાહને પુછ્યું, તો જજ્ઞાનમાં બીજા દિવસે ભરવા ધારેલી દરબાર, અને તેમાં આપના ધારેલા શીરપાવ વખતે મેળાપ કરી આપવા કહ્યું. કલો અધીર થયો. શાહે, તેને અજાણજ રહેવા દીધો, મેળાપ ન કરાવ્યો. અને બીજો દિવસે દરબાર ભરવાનો હુકમ કહાડ્યો. પ્રમાદ, તથા તારા સંતોષથી ગુપ્ત રીતે ઉતારે આવી ગયાં.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

વિવાહોત્સવ.

વિવાહોત્સવ, એ આનંદોત્સવની પરિસીમા છે.

ઇનસાફની દરબાર ખરખાસ્ત થઇ. રજપૂતોનાં ઉક્તતાં લોહી ફાંડાં થયાં, કલોજીના મિત્રવર્ગમાં આનંદ પથરાઇ રહ્યો, બધે ઈન-

સાશી હૃદયના નિરપૃહીજનોને સત્ય પ્રગટ થતાં કલાજીને આશ્ચિ-
 ર્વાદ આપવાને બીજા દિવસની દરબારમાં ભરાવા લાગ્યા. અરાબર
 સાંજના ચાર વાગ્યાનું મુહૂર્ત હતું. આ દરબારમાં કલાજીને,
 કમળાપ્રસાદને, અને કર્નલ લેલીને માન આપવાનું હતું; તથા
 પ્રેમાદસુદરી તથા તારા, હજી સુધી છુપાંજ રહેલાં હતાં. તેઓની
 શુરવીરતા, દૃઢતા અને પવિત્રતાનાં જાહેર વખાણ કરવાનો ઇરાદો દિલ્લી
 સુલતાનનો હતો. આ દરબાર વખતે ઘણાં રાજરજવાડાં એકઠાં થયાં હતાં.
 અને અભયસિંહના કર્તવ્યપર ધિકારની નજરે જોવાને, અને કલાજી
 જેવા રજપૂતચંદ્રને માનની નજરે જોવાને ચાર વાગાની અંદર ભરાઈ
 ગયા હતા. નગ્રવાસી જનોનો ઉત્તમ સમુહ મળી ગયો હતો, અને મકાન
 ચાતરફ ખુલ્લું છતાં સર્વ આરી આરણાં બંધ કરેલાં હોય, તેવું માલમ
 પડતું હતું. માત્ર લોકોની ગીરદી અને પૂર્ણ ઉલટનું જ કારણ હતું.
 ચાર વાગ્યા કે તુરત દિલ્લીશાહ, કલાજીને તથા પોતાના વજીર અને
 કલાજીની સાથે એક ગુજરાતી કામદારને લઈને દરબારમાં પધાર્યો.
 સર્વેએ તાળીઓના અવાજથી સહર્ષે માન આપ્યું. અને પોતાની
 બેઠક પર તે બિરાજ્યા—શરૂઆતમાં સુલતાન બોલ્યા, કે “ દાસ્તાન
 ઉર્દુ હય, ઇસ વાસ્તે ગુજરાતી જખાનમે સમજાનેકે લીયે મેરા કામ-
 દારકું હુકમ દેતા હું ! ” એટલું બોલીને બેસી જતાં તરત કામદાર
 ઉઠ્યો, અને બોલ્યો—

સભાજનો ? આજનો દિવસ જેટલો દિલ્લી શહેનશાહને તથા
 તેના હાથ તળેનાં તમામ રાજ રજવાડાં—અને પ્રજાને આનંદમય
 છે, તેટલો બીજા દિવસ હજી સુધી આવેલો નથી. કેમકે આજે
 દિલ્લી સુલતાન તથા બીજાઓ એક મહા જખુન પાપીનાં કાળાં
 કરતુકથી બચી જઈને કિનારે આવી પહોંચ્યા છે. અગર જો આ
 બેદનો ખુલાસો દિલ્લી સુલતાન ન કરતે, તો અચિત નિર્દોષલોકો

માયાં જાત, અને તોફાની, પ્રપંચી અને દગલખાજ નર ફાવી જાત, પણ કુદરતે તેમ થવા દીધું નથી. આ કપટ ખુલ્લું કરવાનું પ્રથમ માન માત્ર એ રજપૂત બાધઓને છે, કે જેણીએ શુદ્ધ કેળવણી લઇને તેનું ખરું સાર્થક દર્શાવી આપ્યું છે; એ બાધઓ કાણ છે? તે પછી જણાવવામાં આવશે, પણ તે પ્રથમ બહાદૂર કલા જેવા નિર્દોષને તેની નિર્દોષતા, દૃઢતા અને મહત્તા માટે કંઈ કહેવું જોઇએ.

કલાજી રાઠોડનું કર્તવ્ય આ બીજી વખત પૂર લપકામાં અને રજપૂત કામને રંગ પહોંચાડે, તેવું રજુ થયેલું જોઇ, હું સર્વ રજપૂતાના રાજાઓને દિલ્લીશાહ તરફથી મુખ્યારકબાદી આપું છું. કર્નલ લેલીના કહેવા પ્રમાણે એક વિદ્વાન લખે છે કે *Who noble ends by meads obtains, or failing, smiles in exile or in chains* Like good aurelius set him reign, or bleed like Socrates, that man great indeed " "સંપાદન તો ખરેખર તેજ છે કે જે ઉંચ સાધનથી ઉંચ પુરૂષાર્થ સંપાદન કરે છે, કદાપિ તેમ કરતાં નિષ્ણ થાય, અને દેશપાર કરેલ, કે અંધનમાં હોય, તો પણ તે પ્રસન્ન રહે છે. સારા ઓરેલીઅસનામના રોમના મહારાજાની પેઠે તે રાજ કરો, કે સોક્રેટીસની પેઠે તેનો પ્રાણ લેવાઓ, ગમે તે અવસ્થા હો, તો પણ તે મહાજન છે " એ વાક્યની મહત્તા આપણા બહાદૂર કલાજીને શોભા આપે છે. કેમકે તેણે પોતાથી અને તેટલી શુદ્ધ શુદ્ધિ રાખીને પોતાના મિત્રને મદદ કરેલી છે. દૃઢતાથી સંકટ વેઠ્યું છે, અને ઉંચ શુદ્ધિથી તેના મિત્રને ઉપકાર કર્યો છે. તો પણ તેણે બદલાની આશા રાખી નથી; પોતાને મળતો લાભ છોડીને, અને બીજા લાભો તદ્દન ખોઇને બીજાને એ કાણ આપે? માત્ર કલોજીજી. કે જે એક રજપૂતાણીને પેટે રત્નરૂપ ઉત્પન્ન થયો છે. ધન્ય છે એ મહા-

બહા. કસો અને પ્રમાદસુંદરી.

દિલ્લી દરબારમાં બહા. કસો અને પ્રમાદનો વિનય.

પ્ર. ૧૬, પૃ. ૧૭૨.

નરને કે જેણે અસહ્ય સંકટ સહીને વગર સ્વાર્થે, દેશનું અને ક્ષમનું ભલું કરવામાં પોતાની જીંદગી ગુન્નરી છે. અને એ કામ કરવા તેણે દેશનો, ઘરનો અને સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે. જે સાંભળીને કાણુ એવો અકરમી હશે કે તેને હર્ષનાદથી નહિ વધાવે ? (તાળીયો.) કલાજી રાઠોડપર આવેલાં તહોમત માટે દિલ્હી સરકાર બહુજ નારાજ થઈ છે. પણ ભાવી પદાર્થ અલોકીક છે. છેવટ નામદાર સરકાર, બહારદૂર કલાજીને પોતાની તરફથી સવાલાખનો એક હીરાનો હાર તથા બાર હજારનું આ મંદીલ ઉપરાંત સાલ જોટા, અને પોતાની તરફથી વધુ ધનામ દાખલ પાંચ ગામ ખાલસા આપે છે; અને જોધપુર દરબારે પોતાના મિત્રને હેરાન કરવા જે નાદાની તથા ભૂલ કરી છે, તેનો પશ્ચાતાપ જાહેર કરીને, તે પોતાના રાજ્યમાંથી એ ગામ બહાદુર કલાજીને ખાલસા કરી આપે છે અને સરકાર ઉમેદ રાખે છે, કે રજપૂત સંસ્થા અને દિલ્હી સરકાર વચ્ચે પડેલા વાંધાનું છેવટ આવતાં સર્વ ખુશીના પોકારો વચ્ચે કલાજીને વધાવી લેશે. (તાળીઓના પુર્ણ અવાજ થાય છે.)

હવે મીંઝ કર્નલ લેલીની વાત જણાવવી જોઈએ. એ અંગ્રેજ અમલદાર આજકાલ કાણુ અમલમાં પણ પોતાની ગંભિરતા, સાદાઈ અને શ્રેષ્ઠતા બતાવવાને આપણને કેટલાક આહર્મો ઉતાર્યા છે. અંગ્રેજ સત્તા અને ન્યાયનું એક સરખાપણું બતાવવાને આ વખતે કર્નલ લેલીએ જે દાખલો હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં બેસાડ્યો છે, એ પરથી ભવિષ્યની સત્તા-હિંદીવાનોને ખરેજ લાલકારક નિવડવી જોઈએ. નિઃસ્વાર્થપણે પોતાનો કીમતી વખત રોકીને આપણને સલાહ દેનાર કર્નલ લેલીએ આ બહારદૂર કલાજીના કેસમાં જે કીમતી મહેનત ઉઠાવી છે, તથા ન્યાયને ધનસાફ આપવા જે પ્રયત્નો કર્યા છે, તેના પ્રમાણમાં મ્હારી આ એક અદના સતોષ હું ખુશીથી જાહેર

કરે છું તે મીઠી લેલી સ્વીકારશે ! વિશેષ કમળાપ્રસાદની આખતમાં સુલતાન ધણા ખુશ થયા છે. ખચિત જો દેશી રજવાડામાં કમળાપ્રસાદ જેવા શખ્સ ન્યાય ચલાવનારા હોય, તો એ રાજ્યની પ્રજા એક તે રાજ્યને પરમેશ્વર તુલ્ય પુજી શકે. જેણે સત્યતા પ્રગટ કરવા પોતાના પિતાનો પણ પક્ષ ન રાખી પ્રપંચ જાહેર કર્યો, એ પોતાનાં ભવિષ્યની કીર્તિ માટે અને ઇશ્વરની પ્રસન્નતા મેળવવાનું થોડું કામ નથી કીધું. ધન્ય છે એવા નરને, કે ન્યાયને ખાતર, ધર્મને ખાતર, અને લાગણીને ખાતર તેણે અનેક સંકટો વેઠ્યાં છે, માત્ર તેનો અદના અવેજ દિલ્લી સુલતાન વાળી આપે છે. અને કમળાપ્રસાદને આજથી દિલ્લી દરબારનો ન્યાય ખાતાનો વડો ઓખો આપવા કબુલ થાય છે. તે ઉપરાંત તેને એ ગામ ખાલસા કરી આપે છે.

હવે જંધપુર દરબારે જે કામ કીધું છે, તે માટે વધુ બોલવું. એ રાજ્યની મહત્તા માટે લાંછન રૂપ થઈ પડશે, તોપણ તેટલું તો કહેવું જરૂરનું છે કે જો દેશી રાજાઓ, માત્ર પોતાની પ્રજાની કે અમલદારોની પૂર્ણ ચોક્કસી કર્યા સિવાય તદ્દન એક મનથી કાને સાંભળીને ઇનસાફ આપશે, તો તેના રાજ્યની પાયમાલીનું છેવટનું બહુ લાંબે વખતે નહિ, પણ થોડાજ વખતમાં આવી જશે. હિયકારા તર્કપ્રસાદથી જંધપુર રાજ્યની કેટલી પાયમાલી થઈ છે ? ખચિત એવા દુષ્ટ કારભારીઓનો દુનિયામાંથી નાશ થવો જોઈએ છે. ને તેથી તર્કપ્રસાદને ખૂનીથી તો નહિંજ પણ જન્મદેશનિકાલની સજા ફરમાવવામાં દિલ્લી સરકાર આંચકા ખાતી નથી—”

આટલું બોલી કારભારી બેસી ગયો, તેટલામાં તરત કમળાપ્રસાદે નત્રતા પૂર્વક પોતાના પિતાને અચાવવાની વિનંતી કરી, જોકે તે માટે દિલ્લી સરકારે દિલગીરી ખતાવી, પણ આખરે કમળાપ્રસાદના માનને ખાતર, બહાદુર કલાએ અને કર્નલ

લેલીએ લલામણ કરવાથી, તર્કપ્રસાદને માફી બક્ષી. તર્કપ્રસાદે, પાતાના અપરાધની માફી મળતાં દિક્ષી સરકારને, મીઠા લેલી-ને અને છેવટે કલાણને પગે પડ્યો, અને સભા વચ્ચે પોતે વૃદ્ધાવસ્થાનું સુખ મેળવવા કાશી જઈ સન્યાસી થવાની રજા લીધી. તે બાદ તરત ફરીને દિક્ષી શાહના ખાનગી અધિકારીએ ઉઠીને કહ્યું “ રજપુતોની પથરાઈ રહેલી શરમ અને મર્યાદામાં પ્રગટ થયેલી બે રાજબાળાઓ વિષે ઇશારો કરતાં ખુશી ઉપજે છે, કે એ બાળ કન્યાઓએ, પોતાની પવિત્રતાને ખાતર કેટલું વેઠ્યું છે ? એ રાજ-કન્યાઓ, આપણા ન્યાયાધિશનું કામ કરનારી, જયગદના ઠાકોર જયસિંહની પુત્રી પ્રમાસુંદરી હતી. અને પક્ષવાદીનું કામ કરનાર વીરપુરના ભાડી ઠાકોરની કન્યા તથા જોધપુર દરબારની મહારાણી સતી તારા હતી, જેઓ હાલ અહીં હાજર છે.” તરત તેઓ ઓઝલ મુઝલે દાખલ થાય છે, કલાણ તથા અભય આશ્ચર્ય પામ્યા.

“આ બન્ને સ્ત્રીઓ માટે જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં ઓછાં છે. જેમકે આ સ્ત્રીઓએ, રજપૂતાનાની બદીનો નાશ કરીને સુખના સુર્યનો ઉદય આપેલો છે. જેણે પોતાની પવિત્રતાને ખાતર, વન વન, અને જંગલે જંગલ ભટકીને આખર સત્ય રૂપ બતાવી આપ્યું છે, જેને શાહ પોતાની બેટી તુલ્ય ગણીને—આ સમયેજ બન્નેની મરજી મુજબ પ્રમાદસુંદરીનું કલાણ રાઠોડ સાથે લગ્ન કરી બે ગામ બક્ષીસ કરે છે. તથા જોધપુર દરબારને તેની પરણેલી સતી સ્ત્રી તારા સાંપે છે ” સુલતાન આ ભાષણ પુરું થતાં નીચે ઉતરીને, પ્રમાદ તથા કલાણનો હાથ પકડી લગ્ન ગાંઠ નક્કી કરી આપી. અને એ ખુશાલીમાં કલાણ રાઠોડને “બહાદૂર” એ ખેતાબ બક્ષીસ કર્યો. કલાણએ, વિવેકથી કબુલ કર્યો. અને શાહનો ઉપકાર માન્યો. તારા, અભયસિંહ પાસે જઈ તમી. અભય, શરમાયો !

પોતાથી અનેકું સાહસ અદ્યતિ ગણીને તારાની કને મારી ચાલી. છેવટે ખુસાલી વચ્ચે, ગોઠવણ મુજબ દરબારે નાચ કરાવીને પાન-ખીડાં વહેંચી બહાર કલો અને પ્રમાદસુંદરીના વિનયધ્વની સાથે દરબાર બરખાસ્ત કરી. રજપુતોમાં આનંદ પથરાયો. તથા અનેલી ખીનાથી સૌ દેશીરાજ રાજ સંભાળવા લાગ્યા. અંગ્રેજ રાજ્યના જય આખા હિંદુસ્થાનમાં વધતો ચાલ્યો. કલોશ, પ્રમાદને લઇને જયગઢ ગયો. ત્યાં પ્રમાદની માતાને મળીને ધામધુમ સાથે લગ્ન કર્યા. કલોશને તેની સાસુએ, પ્રમાદના પલ્લામાં ઘણું દ્રવ્ય-જમીન આપ્યું, તોપણ જાત્યાજિમાની કલોશ પોતાના રાજ્યમાં આવીને રહ્યા અને માત્ર ઉપજ સંભાળી. અભય તથા તારા, કલોશને પોતાના મિત્ર તરિકે ચાહવા લાગ્યાં. કલોશ અને પ્રમાદસુંદરી પોતાના સુખિ સંસારની શરૂઆત માંડી બેઠાં. અને પ્રમાદ, પ્રીધેલી કેળવણી અને ચલાવેલો સંસાર સજ્જ નીવડ્યો ?

તાસાં તુ વાક્યં ભવતીહ મિથ્યા નજાતુ લોકેષુ ચરાચરેષુ
તસ્માત્સદાતા પરિપૂજનીયા કામાન્ સમગ્રાનભિકામયાનૈ ॥

“ મત્સ્ય પુરાણ. ”

પત્ન્યુ પાનીક્ષ પત્નિહી સર્વસ્ય મિત્ર
મિત્રુત્વાય યદ્વેપત્ની યજ્ઞસ્ય કરોતિમિથુન
તદયો પત્નિયા એવૈષ યજ્ઞસ્ય ન્વારંભોડનાહિત્વૈ

“ કૃષ્ણ યજુર્વેદ સંહિતા. ”

* સમાપ્ત. *
